

ALFONSO COMÍN ROS

(1933-1980)

Títol original: Alfonso Comín (1933-1980),
enginyer, cristià i comunista, escriptor i polític

Presentació de Maria Salamero. Textos de Betona Comín,
Francesc Puig Rovira, Laura Tremosa, Josep M. Vegara, Maria
Comín, Toni Comín, Ignasi Riera i Joaquim Sempere

Coordinació: Pau Verrié

Coordinació de la Col·lecció: Pau Verrié i Guillermo Lusa Monforte

Fotografies i il·lustracions procedents de:

Arxiu família Serra Majem

Arxiu família Comín Oliveres

Col·lecció Enginyers Il·lustres

Primera edició: abril de 2024

© Associació d'Enginyers Industrials de Catalunya

© Dels autors dels textos

Disseny gràfic: Carles Ivanco

Maquetació: Carles Grau

Imprès pel Col·legi d'Enginyers Industrials de Catalunya

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació
pública o transformació d'aquesta obra només pot ser realitzada
amb l'autorització dels seus titulars.

Sumari

Presentació

per Maria Salamero, presidenta AEIC..... 5

1.- “Els orígens familiars i la joventut d’Alfonso Comín”

Betona Comín, filla d’Alfonso Comín 6

2.- “Pinceladas sobre el ambiente de la Escuela (años 1950s y 1960s)”

Francesc Puig Rovira, enginyer industrial, company de curs a l’ETSEIB..... 19

3.- “Alfonso C. Comín, a l’Escola d’Enginyers Industrials de Barcelona”

Francesc Puig Rovira, enginyer industrial, company de curs a l’ETSEIB.....25

4.- “Et dius Laura?”

Laura Tremosa, enginyera industrial, va coincidir a l’ETSEIB 26

5.- “Memòria d’Alfonso Comín”

Josep M Vegara, enginyer industrial, va coincidir a l’ETSEIB 27

6.- “Vocació i compromís d’Alfonso Comín amb Andalusia”

Maria Comín, filla d’Alfonso Comín 30

7.- “El pensament i la praxi religiosa de l’Alfonso Comín: cristià al partit i comunista a l’Església”

Toni Comín, fill d’Alfonso Comín..... 38

8.- “Alfons Comín, personatge d’obsessions i de passions múltiples”

Ignasi Riera, escriptor i activista 56

9.- “Activitat i pensament polític d’Alfons Comín”

Joaquim Sempere, professor de Sociologia 61

10.- Llorenç Gomis. Revista El Ciervo – “¿Qué puedo hacer yo?” - 66

11.- Alfonso Comín. Revista El Ciervo - “¿Qué puedo hacer yo?: Un ingeniero - ... 67

*Alfons Comín,
enginyer, cristià i comunista,
escriptor i polític*

Presentació

Maria Salamero, presidenta de l'Associació d'Enginyers Industrials de Catalunya

Enginyers amb impacte

L'impacte que l'Associació i el Col·legi d'Enginyers Industrials projecten a la societat està basat en dos aspectes igual d'importants. El primer, la força del col·lectiu que representem i visibilitzem des de la governança i les Comissions tècniques, socials i institucionals, on treballem conjuntament per influir positivament i aportar veu i coneixement al nostre ecosistema i, més enllà d'aquest, per continuar reforçant la marca de la nostra professió. El segon, a través d'enginyers i enginyeres que destaquen no només en la seva feina, sinó que s'impliquen en els àmbits social, polític, cultural o solidari, per exemple, i que en primera persona visibilitzen també la nostra professió i la seva aportació davant la societat.

La col·lecció Enginyers Il·lustres és el nostre canal per homenatjar a aquells enginyers i enginyeres rellevants que ens han precedit, que van ser influents en la societat de l'època i que van posar en valor l'enginyeria en la seva activitat professional i social. La col·lecció conté homenatges a diferents perfils: tècnics, finançer directius d'empresa, lexicògrafs, professors, polítics,... Aquesta vegada dediquem la publicació a l'Alfonso Comín, un enginyer industrial que va destacar com activista en tres camps diferents: com activista cristià, fundador i impulsor de Cristians pel Socialisme, com activista cultural amb les iniciatives de les editorials Estela i Laia, professor a ESADE i director de la revista Taula de Canvi, i com activista polític, militant del FOC a la seva joventut i dirigent del PSUC i del PCE en l'etapa final de la seva vida.

Després de la seva mort, el 1980, la revista Taula de Canvi que va dirigir li va dedicar un número extraordinari monogràfic, on un dels seus col·laboradors, Joan Gummà, enginyer que durant molts anys va formar part de les jun-

tes directives de les nostres institucions i gran amic i company d'estudis de l'Alfonso Comín, explica que ells dos i un altre amic es reunien quasi cada tarda i vespre a estudiar, trobades que anaven molt més enllà del camp tècnic: "Que una corba se n'anava a l'infinit? Doncs ja teníem tema per endinsar-nos en consideracions sobre la transcendència de l'home. Que es plantejava un sistema d'equacions diofàntic? Doncs ja hi érem a parlar del paper de l'home dins qualsevol problema que la tècnica pretenia resoldre dins la seva ortodòxia. Ens reuníem per estudiar trigonometria i ens n'anàvem a dormir a punta del dia sense haver obert un llibre ni haver resolt cap problema".

A l'acte d'homenatge que l'Associació va dedicar a Pompeu Fabra, com sabeu també enginyer, en Ton Sales, en la seva intervenció, definia als enginyers com a "problem solvers", uns solucionadors de problemes, i explicava com la formació d'enginyer va ser fonamental per a la tasca lexicogràfica de Fabra. En un altre article de la revista Taula de Canvi, l'Ignasi Riera, un dels autors de la publicació, cita que pels que van treballar de prop amb l'Alfonso Comín, "cal agrair una aportació: la constant incitació a la reflexió, al debat, a la creativitat, a l'aprofundiment sobre problemes nous, al canvi d'actituds regressives, a l'adquisició d'una nova sensibilitat", característiques, totes elles, en les que la formació d'enginyer segur que hi va influir també de manera important.

Us convido a descobrir l'Alfonso Comín a través d'aquesta publicació on trobareu fragments de la seva vida de la mà de familiars, amics, companys... Una publicació coordinada per en Pau Verrié i en Guillermo Lusa, a qui vull agrair la incansable feina de recuperació dels enginyers i enginyeres que en els seus ecosistemes van generar un gran impacte i influència.

Els orígens familiars i la joventut d'Alfonso Comín

Betona Comín, filla d'Alfonso Comín

L'Alfonso Comín va néixer dos anys i mig després de la proclamació de la II República i tres anys abans de l'inici de la guerra civil capitanejada pel General Franco. La família de l'Alfonso per part de pare tenia fortes arrels carlistes, d'aquí el seu nom d'Alfonso Carlos, en honor a Alfonso Carlos I de Borbón y Austria, hereu de la dinastia carlista i pretendent al tron d'Espanya, que havia apadrinat el fill del seu fidel servidor Jesús Comín, el nostre avi.

Per tots els seus avantpassats, des del seu besavi fins el seu pare, carlisme i religió van ser les bases de la seva vida social i política, tots van estar implicats amb la causa carlina i hi van participar activament a través de les armes, la pluma i ocupant càrrecs de responsabilitat.

El seu besavi, Bienvenido Comín i Sarté -nascut el 1828 a Saragossa, on va morir el 1880, i exiliat uns quants anys a Burdeus a conseqüència de la derrota de la Primera Guerra Carlina- va ser un prestigiós advocat i escriptor, i cap del Partit Carlista d'Aragó. Un dels seus llibres més coneguts, "Catolicisme y racionalisme", és un estudi de la literatura catòlica del segle XIX. Bienvenido va col·laborar estretament amb Carles VII -el net i hereu de Carlos Maria Isidro, germà del rei Ferran VII i fundador de la dinastia carlista- i durant la Tercera Guerra Carlista (1872-1876), va ser el seu secretari, cosa que li va proporcionar el títol nobiliari de Marqués de Comín.

El seu avi, Francisco Javier Comín, va ser degà de la Facultat de Dret de Saragossa i escrivia intervencions i manifestos de Don Jaime III, fill de Carlos VII i successor seu en la dinastia carlista. El tiet avi, Pascual Comín

Moya, era el cap delegat de Don Jaime -que vivia a l'exili- a Espanya.

El seu pare, Jesús Comín Sagués, va heretar el títol nobiliari carlí i va fer honor a la tradició familiar amb el seu compromís infrangible amb la causa carlina. Va néixer a Saragossa el 1889 i es va doctorar en dret i filosofia i lletres. Era funcionari del cos d'arxius i biblioteques, tenia un bufet d'advocats, i era professor a la facultat de Dret de la Universitat de Saragossa, de la que va ser degà. Va ser Cap Regional Carlista d'Aragó i va liderar els carlistes aragonesos durant la República i la Guerra Civil.

L' "abuelito", tal com l'hem anomenat sempre tots els néts, era un home d'una extensa cultura, expert en temes polítics, filosòfics i literaris, molt actiu des de jove tant en el camp del carlisme com en el del catolicisme militant, fundador del setmanari carlí *El Lunes* i col·laborador en moltíssims diaris i revistes. Abans de la caiguda de la dinastia isabelina el 1931, va participar en les diferents conspiracions jaimistes que volien instaurar la monarquia carlina. Ja durant la República, va ser elegit dues vegades diputat: a les eleccions de novembre del 33 i a les de febrer del 36. Les seves interpel·lacions parlamentàries van fer història: una d'elles va fer trontollar el govern i va forçar la dimissió del ministre d'Instrucció Pública.

Els seus ideals -"Dios, Patria y Rey"- el van convèncer que Espanya només es salvaria del caos republicà per la via de la lluita armada i aquesta convicció el va portar a participar activament i a contribuir decidivament a l'alçament del 18 de juliol de 1936. Va fundar els Tercios del Requeté d'Aragó, la Junta Regional Carlista el va nomenar co-

mandant del Requeté i, des d'aquesta posició, durant va lluitar sense descans durant la Guerra Civil, entregant-se de manera incondicional i entregant tot el que posseïa al bàndol que ell considerava el just, el bo, el seu. En una acció de combat va tenir una averia del vehicle en que s'estava traslladant, hi havia una forta pluja, va agafar una pulmonia i va morir onze dies després, el 4 de març de 1939, a penes uns dies abans que acabés la guerra civil. En el seu enterrament, hi havia entre altres, els generals Monasterio i Moscardó que van homenatjar-lo amb el reconeixement que la "toma de Zaragoza" per part de les tropes del Requeté els primers dies de la Guerra Civil, que ell havia planificat i liderat, havia estat decisiva per la victòria del bàndol nacional.

Partidaris i adversaris, tothom va reconèixer sempre que Jesus Comín era un home honest, de fortes conviccions i fidel a les seves idees, per les quals va lluitar fins i tot donant la vida. Al Congreso sempre havia mantingut molt bones relacions amb els diputats del bàndol enemic, i fins i tot amistat amb socialistes com Julián Besteiro. En el llibre del pare "Fe en la Tierra", en parla així:

"Apenas, pues, vagos recuerdos de sus idas y venidas al frente. Fiel a la vieja herencia carlista, mi padre se batió el cobre en el lado nacional. Su figura, resultado de las pinceladas y anécdotas una y otra vez explicadas por mi madre, quedó en mi recuerdo vinculada para siempre a la guerra civil."

Un 9 d'agost de 1933, a Saragossa, en aquesta família de fortíssimes arrels carlines, naixia Alfonso Carlos Comín Ros, el petit de set germans, tres noies i quatre nois. La seva mare, Pilar Ros, procedent d'una família de la petita burgesia aragonesa, fou una dona generosa, dedicada als seus fills de manera incondicional, als quals va donar sobretot educació i cultura. L'Alfonso deia sempre que havia heretat la fe de la seva mare: per ell era la imatge de la creença i de la fe. L'"abuelita" -tot i que el pare va abandonar la tradició política familiar carlista per abraçar la lluita antifranquista i les causes de

l'esquerra- sempre el va acompanyar i respectar. En paraules seves:

"Mi madre me había dado pocas explicaciones teológicas, había expresado una devoción sencilla y algo rutinaria, pero firme. Para mí era la imagen de la creencia, de la fe, de la convicción. Respetó más tarde mis evoluciones. Me oyó decir mis barbaridades, sin dudar jamás de mi propia fe. La imagen paciente y humilde siempre humilde, siempre paciente, siempre dispuesta a escoger el último lugar-, de mi madre se me reveló como la base, la raíz de una fe, de una convicción que había corrido por mis venas desde siempre."

A Saragossa va estudiar al Col·legi d'El Salvador, de la Companyia de Jesús. Entre les famílies de classe alta i mitja espanyola, hi havia el costum de portar els fills als col·legis dels jesuïtes i les filles als del Sagrat Cor. El 1942 es van traslladar a Barcelona perquè el règim li va atorgar una loteria a la seva mare, en atenció al mèrits de guerra de l'avi, "caído por Dios y por la Patria". Vivien a Les Rambles, a la part de dalt -la dels Estudis-. A Barcelona, la família Comín Ros es va integrar en el grup dels vencedors de la guerra civil i es movien en entorns carlins. A l'entorn familiar l'ambient era d'orgull envers el pare mort en combat, a qui la seva dona sempre va fer costat. El pare ho explica molt bé a "Fe en la Tierra":

"Mi madre, viuda con siete hijos, no se arrepentía de lo sucedido. Su resignación no era pasiva. Ella no había frenado a mi padre en sus opciones y en sus riesgos. En pocas palabras, en mi familia se admiraba a quienes sabían sacrificarlo todo, incluido el más elemental bienestar, por un ideal político."

Com a bons franquistes, volien reestablir la Unitat Nacional Espanyola que, segons el relat del bàndol nacional, s'havia trencat amb la II República: unitarisme total i una sola ideologia, una sola cultura, una sola llengua. A la casa de la família Comín de Barcelona es respirava carlisme, franquisme i una profunda vocació religiosa, sí, però també s'hi respirava molta cultura: molta literatura

Família Comín-Ros

Alfonso amb els seus germans la seva mare i la seva àvia

i poesia, molta música clàssica. La germana gran del pare, la Maria Pilar, havia estudiat periodisme en una època en que era molt poc habitual que les dones anessin a la Universitat i va ser la periodista de modes més destacada durant varies dècades a Espanya. Els germans Comín, tot i les diferències ideològiques que s'anirien aprofundint amb el pas dels anys -d'una banda, els tres grans, que es van mantenir fidels al franquisme fins al final de la dictadura, d'una altra ell i els dos que el precedien, que el seguirien en la seva evolució ideològica fins a acabar militant al PSUC igual que ell quan ell en va ser dirigent- sempre es van mantenir units. Un esdeveniment de la seva adolescència que el marcaria per sempre va ser la mort de la seva germana Rosario.

El pare fa un resum molt fotogràfic de l'ambient que es vivia a casa seva durant la seva infància:

“En el seno de mi familia, política y religión aparecieron siempre estrechamente unidas. Para ella la guerra había sido una auténtica cruzada (...) Se valoraba la política y si bien allí iba unida indefectiblemente a la defensa de la religión católica y al anticomunismo más primario, se apreciaba y respetaba a quienes sabían entregarse y entregarlo todo por un ideal, por el ideal en el que él creía. Existía una profunda valoración ética de la política” El 1943 va entrar al Col·legi dels Jesuïtes de Sarrià. Recordava el seu temps allà amb un cert aïllament i desarelament: se sentia una mica desclassat per no ser ric com les famílies de l'alta burgesia barcelonina que

dominaven en aquella escola. Als Jesuïtes en aquella època hi havia missa i comunió diària, confessió setmanal i exercicis espirituals cada any -exercicis que estaven carregats d'un cert terrorisme psicològic, on l'ús de la por era el pa de cada dia per tal d'atemorir al màxim als alumnes i tenir-los sotmesos al nacionalcatolicisme més estricte, que havia conquerit tots els espais de la vida pública i privada d'Espanya-. Al Col·legi, a aquells adolescents els repetien una i mil vegades que l'infern els esperava al més petit descuit, que el sexe era pecat i et portava a la condemnaió eterna i els transmetien que la seva filosofia de vida havia de ser la repressió i l'individualisme. Tots els alumnes tenien un director espiritual. En síntesi, el pare i la seva generació van ser educats en els anys més negres del catolicisme espanyol de posguerra.

El 1946, amb tretze anys, va ingressar a la Congregació Mariana, de la qual va formar part fins el 1950. Els alumnes de la Congregació eren l'èlit de l'escola. No tots pertanyer-hi, només s'hi apuntaven els selectes: aquells que aspiraven a una major perfecció de la seva vida religiosa i que tenien una mitjana de notable com a mínim, condicions que només complien un 20% dels alumnes, amb la seva medalla penjant, cinta blava, consciència d'exemplars, sentiment que eren els millors. El dia a dia dels congregants consistia en fer un oferiment d'obres, una meditació de quinze minuts, una missa, la comunió, resar el rosari i fer cada vespre un examen de consciència. Cada setmana es confessaven, cada mes assistien als recessos i cada any feien exercicis espirituals, tot sota la guia del director de la Congregació. Per a la Congregació els ateus eren enemics de Déu, el socialisme i el comunisme ideologies perverses i el liberalisme la porta del llibertinatge. Aquesta era la visió del món que transmetia la Congregació i aquest va ser l'entorn de l'Alfonso durant els seus anys d'infància i joventut.

En total van ser vuit els anys durant els quals va ser congregant, atès que en fina-

litzar els estudis de batxillerat va ingressar a la Congregació de San Francisco Javier de la pròpia escola, destinada als alumnes que cursaven estudis universitaris, on es va mantenir fins el 1954, amb vint-i-un anys. De fet, als catorze anys ja li havien ofert entrar a formar part de la Companyia

Alfonso de petit fent un petó a una creu

de Jesús, tal com feien els jesuïtes amb els millors alumnes de les seves escoles, però va tenir clar que no era la seva vocació. El segon dels seus germans, en canvi, en Jesús Comín, sí que acabaria esdevenint jesuïta. A l'escola, cada dissabte desfilaven uniformats per hissar la bandera. El representant de la Falange dirigia la desfilada braç en alt, amb els professors jesuïtes al seu costat. Tal i com ell explica:

“Las bases de aquella intolerancia, del espíritu represivo, del insano favoritismo que practicaban los padres entre los alumnos,

-la figura del enchufado hacía contrapunto con la del fámulo-, procedían tanto de la vieja tradición inquisitoria del pensamiento católico peninsular, como del impulso dado por la guerra civil hacia la intolerancia y la represión. Se trataba de formar rígidamente los futuros dirigentes de una sociedad burguesa que había de operar sobre los valores que se engendran al calor de las orientaciones católico-capitalistas.”

A l'escola i a la Congregació, hi havia els noms de pensadors modèlics i els que es condemnaven: Balmes, Ramiro de Maeztu, Sant Ignasi entre els primers; Unamuno o Ortega y Gasset entre els segons, talment com si fossin el dimoni. Altres noms no existien ni es podien llegir: Machado, Miguel Hernández o García Lorca. Només estaven autoritzats els autors que mai haguessin dubtat de la seva fe. Tampoc es podia llegir la Bíblia directament, sinó de la mà d'algú que pogués fer la instrucció pertinent i la comentés adequadament, no fos cas que es fes una interpretació diferent de la del nacionalcatolicisme. Com ell mateix descriu molt bé:

“De esta época tengo pocos recuerdos de reflexión autónoma y libre. Tal cincelamiento de la conciencia y tal cierre de horizontes habría de obligarnos a una dura tarea de reconstrucción de nuestra fe al salir del colegio. Tuvimos que derribar desde los cimientos del edificio que se nos había colocado sobre las espaldas. La fe, reducida a una moral antifornicadora, era un peso insoportable. En realidad, apenas sabíamos lo que era la fe. “La caridad bien entendida empieza por uno mismo”, se nos repetía una y otra vez. La propia e individual salvación; eso era lo que contaba. En todo caso habíamos aprendido a conciliar la fe cristiana con el más acendrado y estrecho egoísmo, propio de quienes pasarían a formar parte de las futuras elites del país.”

Els Jesuïtes de Sarrià creien que els alumnes s'havien de formar per al seu enriquiment -econòmic, no interior- l'egoïsmo i l'individualisme; sempre tot estava enfocat a “tu i la teva

família”; la comunitat, la societat, no existia, no se li havia de prestar atenció. Se'ls orientava cap al guany i els diners, la professió només era un mitjà per prosperar a nivell material. Si no entraven a formar part de la Companyia de Jesús i no es feien sacerdots, aleshores, com que se suposava que l'ideal evangèlic havia quedat abandonat, havien d'enfocar la seva vida a fer-se rics, instal·lar-se el millor possible i respectar la moral del sisè manament. A l'escola el tarannà repressiu dominava les relacions entre professors i alumnes, i els jesuïtes governaven les classes amb duresa. La rígida disciplina escolar s'orientava a aprendre a ser millor que els altres i aconseguir el màxim de títols -que només assolien els millors, els alumnes de conducta exemplar, fe sòlida i notes excel·lents- que s'atorgaven en un acte conegut com la “Promulgación de Dignidades”-.

Qualsevol discrepància era herètica, un dubte o una interpel·lació eren signe de flaqueja i debilitat. Parlant de la vida al Col·legi dels Jesuïtes, escriu el pare:

Sumisión y obediencia, virtudes ensalzadas. Ellas asegurarían el triunfo en la vida. Y en la otra vida. El concepto represivo de una obediencia a ciegas tenía una importante base ideológica en la religión proclamada. El dogma, inalterable. Moral, la que se dicta. Dios existía por real decreto. Obediencia y no pensar por cuenta propia, eso es lo que convenía. El objetivo era tener buenas ovejas. “

Als jesuïtes va conèixer en José Antonio González Casanova, company també de la Congregació, on van forjar una amistat que va durar ja tota la vida: sempre es van acompanyar, sempre van estar l'un al costat de l'altre. Una amistat que el Jose Antonio va explicar amb detall i passió al seu llibre “Alfonso Comín, mi amigo”.

Els anys cinquanta van ser anys de molts canvis i transcendència per a la vida del pare. Ell volia estudiar Dret o Lletres, però per pressions familiars va acabar estudiant Enginyeria industrial. Va estar tres anys a l'Acadèmia Febrer, preparant l'examen d'ingrés de l'Escola Tècnica d'Enginyers Industrials de Barcelona. Allà faria amistat amb

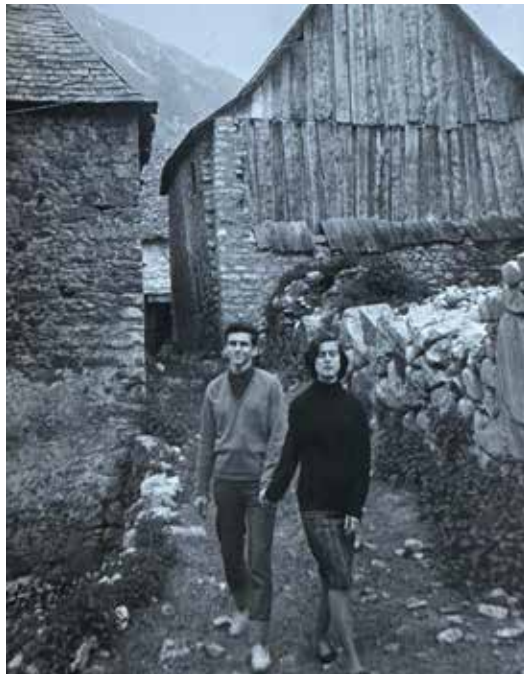
en Juan Miguel Sanfeliu, en Rafael Pàmies, en Josep Maria Vegara o la Laura Tremosa, i allà coneixeria un dels seus altres grans amics de la vida, en Joan Gummà. Per aquella mateixa època, a l'Acadèmia Literària de la Congregació universitària –en la qual, com hem dit, havia entrat un cop acabada l'escolarització als jesuïtes i que seguia les mateixes pautes d'adhesió al nacionalcatolicisme que la Congregació mariana del Col·legi- va llegir "Catolicismo y protestantismo como formas de existencia". Aquest llibre de José Luis Aranguren li va obrir unes perspectives en la comprensió del fet religiós molt diferents de les que havia tingut i viscut fins aleshores.

L'any 1954 l'Alfonso va conèixer a la Maria Lluïsa Oliveres al Cercle Carlí de Barcelona, del qual el nostre avi, l'Antoni Oliveres, n'era el president. L'Alfonso i les seves germanes, la Maria Pilar i la Lolita, freqüentaven sovint el Cercle. Al capdavant, les dues famílies, tant la de l'Alfonso com la de la Maria Lluïsa, eren d'antiga adscripció carlista. Poques setmanes després de conèixer-se, el pare i la mare van començar a sortir. Van festejar durant set anys, dels 20 als 27, edat a la qual es van casar.

Durant els anys 50 el pare i els seus amics van crear una colla amb la qual faran l'evolució cap a una nova manera d'entendre el cristianisme i la religió i construiran una nova concepció de la justícia social: el grup del "Carromato". El "Carromato" era una petita habitació de la casa de la Rambla on el pare estudiava, però també el lloc on es reunia amb els seus amics, de manera que a la colla li va quedar el nom d'aquella estància. Els fills sempre van saber de l'existència i la importància del "Carromato", un lloc màgic beneït per l'esperit sant, on el pare de jove havia fressat el seu compromís vital, la seva concepció de la vida, la seva lluita per un món més just.

Les parets del Carromato estaven decorades de manera variada: hi havia una imatge de la Verge del Pilar, en honor a la devoció per la patrona de Saragossa d'uns germans i

germanes Comín nascuts en aquella ciutat, pósters de poetes i artistes, cites filosòfiques escrites directament a la paret, retalls de diari i una cèlebre pintada que deia "¡Viva los cuatro Migueles!", en referència a Miguel de Cervantes, Miguel Hernández, Miguel de Unamuno i el cantant d'òpera Miguel Fle-

Alfonso Comín i Maria Lluïsa Oliveres al Pirineu

ta. Al "Carromato" els amics hi estudiaven, però també hi passaven estones de discussió i reflexió, i estones de divertiment. Era el seu espai de trobada, era el seu refugi en una Barcelona dels anys cinquanta en que les possibilitats d'uns joves inquiets, àvids de cultura i de compromís social eren més aviat escasses. Els dissabtes feien una tertúlia literària. Entre els amics del "Carromato", a banda dels ja esmentats José Antonio González Casanova i Joan Gummà, hi havia també en Rafael Pàmies i Juan Miguel San-

feliu, companys d'universitat, i Lluís Bartrina, dels jesuïtes. Per aquella mateixa època l'Alfonso es va incorporar al "Grano de Mostaza", el grup de debat i reflexió impulsat pel José Antonio, format per alumnes dels jesuïtes de Sarrià dos o tres anys menors que el pare, que publicava una revista i que també es va incorporar al "Carromato".

Al cap d'un temps al grup del "Carromato" s'hi van incorporar noies: l'Elena i la Maria Maragall, l'Anna Ramon, la Mercè Font o la Pili Plaza, i també s'hi van incorporar nous nois, entre els que destaquen en Jaume Lorés, en Ramón Bayés, en Ramón Roca, en Lluís Izquierdo, en Josep Toro i en José Ignacio Urenda. Del Carromato en van sortir unes quantes parelles. L'amistat amb molts d'ells va durar sempre. Algunes de les noves incorporacions, provenien de la burgesia mitjana catòlica i catalanista, fet que va provocar un apropament cap el món del catalanisme, amb tot el que això implicava de la no col·laboració i distància amb el franquisme.

A través d'aquests amics de famílies catalanistes, els altres membres del "Carromato" van conèixer i es van acostar a la democràcia cristiana de la Unió Democràtica de Catalunya. En aquesta època el pare va entrar en contacte amb grups catòlics europeus i amb el Moviment Internacional de Pax Christi. Els membres del "Carromato" eren tots cristians i molts d'ells van participar en múltiples rutes de Pax Christi i, de fet, el pare va ser cap de ruta en moltes ocasions. En aquesta època és també quan entra en contacte amb sacerdots joves, catalanistes, demòcrates i clarament crítics amb el nacionalcatolicisme franquista, com Mossèn Pedrals i Mossèn Cardús.

Després de trencar amb la Congregació universitària i el seu director espiritual, el pare Roig Gironella, l'any 1954 el pare i altres companys van entrar a formar part del Servei Universitari de Treball (S.U.T.), que a l'estiu organitzava camps de treball de quinze dies o un mes en entorns de desfavorits. Així, el S.U.T. els hi va fer descobrir

una altra realitat: el món obrer, la classe treballadora, que volia dir el bàndol dels perdedors de la Guerra Civil, als quals fins aleshores mai no havien tractat i no havien format part de la seva vida relativament burgesa i acomodada. Els diumenges pel matí anaven als barris de barraques a construir abocadors per a les deixalles dels seus habitants i així van conèixer en quines condicions vivien els immigrants i van entrar en contacte amb el barraquisme, realitat que desconeixien completament. A banda dels camps de treball, durant el curs al S.U.T. s'hi celebraven uns seminaris on se sotmetien a crítica i a revisió les estructures socials del moment i es debatia sobre la Guerra Civil. La realitat descoberta gràcies del S.U.T. va acabar d'impulsar la ruptura amb la manera d'entendre la vida i la religió que li havien inculcat en els jesuïtes a través de les Congregacions. Així, amb 21 anys, el 1954, va trencar amb el seu món de procedència i va començar a entendre la història dels derrotats de la guerra. Al S.U.T. van aprendre conceptes com "estructura, responsabilitat, compromís, classe social". Allà van sotmetre a revisió la història explicada en termes de blancs i rojos, van revisar la Guerra Civil, van descobrir la lluita de classes, van començar a parlar de proletariat i de les estructures socials i polítiques i la seva injustícia, i van trencar amb els plantejaments individualistes i burgesos de les relacions socials. Com explica a "Fe en la Tierra", aquest procés de ruptura va tenir un animador, el padre Llanos, consiliari del S.U.T., que els va fer entendre que l'esperança es trobava a la classe obrera:

"Estudiantes procedentes del carlismo, de falange, del catalanismo o de familias apolíticas, iniciamos colectivamente un proceso de evolución mental (...) Todo este proceso de ruptura tuvo un animador, una persona que nos empujó a seguir nuestro propio camino; el padre Llanos, inspirador de la aventura del SUT, nos habló enseguida con simplicidad y confianza, limpiamente. Debíamos ser nosotros mismos quienes

asumiéramos nuestras responsabilidades, quienes hiciéramos el proceso a la ideología adquirida; nos dijo, “hijos, no tenéis maestros”, nos empujó a romper con las insanas relaciones propias del director-dirigido espiritual y con toda forma de discusión social, cultural o política que pudiera estar mediatizada por cualquier mentor adulto. Su convicción, su paciente seguridad en indicarnos que sólo esa era la buena vía, nos dió ánimos para seguirla. Su ejemplo, único en la época, irreductible siempre en su incomparable honestidad tomando el camino del Pozo del Tío Raimundo, nos permitió comprender qué palabras y qué gestos había que escuchar y que seguir y cuáles olvidar. “El pare de seguida va connectar amb el pare Llanos, que el va marcar per sempre. Per ell va ser un referent, una llum. A casa, els fills, teníem una veritable veneració pel pare Llanos, que ens havia transmès el pare. Sempre vam saber que pel pare havia estat una persona amb qui emmirallar-se, a qui seguir. José Maria de Llanos era fill i germà de militars -un dels seus germans havia mort a la Guerra Civil, lluitant al bàndol nacional- i havia arribat a ser consiliari del Frente de Juventudes, l'organització juvenil de la Falange. Tot i que d'una generació més gran que l'Alfonso, va estar educat en un entorn de repressió moral i de religió nacional-catòlica igual que ell, els dos havien tingut un ambient familiar amb moltes semblances, els dos tenien inquietuds polítiques i socials molt semblants i els dos van fer una evolució ideològica i una ruptura amb el seu origen social molt similar. Els dos eren homes d'una profunda fe i van coincidir en el seu compromís social, el seu testimoni cristià i la seva lluita pels desafavorits de la terra. El pare deia del Llanos que era: “Honestidad, sinceridad, limpieza y sobre todo generosidad de entrega. Ser de los que se lo juegan todo por sus ideas (...) Insobornable en sus palabras y en su actitud”.

El pare explica el seu procés de ruptura gràcies a l'experiència del S.U.T. de manera molt clara a “Fe en la Tierra”:

“Así, ese mero contacto con la realidad oculta, pero tan próxima, a la que Llanos nos lanzó junto con el haber cogido las riendas de nuestro propio arado, supuso el inicio de la ruptura aludida. A partir de ahí, una especie de nueva y tenue luz comenzaba a iluminar verdades durante largo tiempo sepultadas, ya casi moribundas para los que, pertenecientes a nuestra generación, habíamos vivido prácticamente secuestrados ideológicamente durante los años 1940-50. (...) Así empezó el proceso de reconocimiento social, político y cultural del país. Empezamos a descubrir la historia de otra cultura, que por haber sido la que correspondía a los derrotados en la guerra civil, se nos había ocultado cuidadosamente. Políticos, poetas, novelistas, artistas pertenecientes a las listas negras comenzaron a circular entre nosotros.”

Va ser en aquella edat quan van descobrir Miguel Hernández, Antonio Machado, Cernuda, Salinas, Guillén, García Lorca, Max Aub, Ayala... alguns dels quals s'havien hagut d'exiliar i havien seguit fent una tasca cultural inestimable més enllà de les fronteres. Va ser quan, a través del coneixement i la consciència de la realitat de la lluita de classes, es va anar apropant a la teoria marxista. L'any 1954 els del Grano de Mostaza, van fer una trobada històrica amb el grup dels joves catalans seguidors de “Les Temps Modernes”, ja més polititzat que ells, obertament marxista, format per Luis Goytisolo, Salvador Giner, Octavi Pellissa, Joaquim Jordà, Nisa Torrents i Josep Maria Castellet. Cap a l'any 1954, Jaume Lorés, del grup del “Carromato” introdueix a alguns dels amics a la tertúlia de la revista “El Ciervo”, una revista de pensament catòlic que, per primera vegada a Espanya, trencava amablement però obertament amb la religió nacional-catòlica oficial. Dirigida pels germans Joan i Llorenç Gomis, el 1955 el pare va entrar al seu consell de redacció. A “El Ciervo” hi havia grans discussions i aquell va ser l'espai on el pare i els altres companys van portar a

terme una autocrítica reflexionada i explícita del nacional-catolicisme i de la formació rebuda en els col·legis religiosos. També va ser un espai de reflexió i coneixement d'altres maneres de viure la fe cristiana que s'estaven donant en d'altres països de l'entorn, més enllà de les fronteres de l'Espanya autàrquica i culturalment tancada de l'època, especialment a França. Aquest procés va portar al pare i a la resta de companys a iniciar una obertura ecumènica.

"El Ciervo" va ser molt important a la vida del pare, és on va començar a escriure la seva manera d'entendre la fe, va ser de la mà d'aquesta revista que va fer la seva conversió a un cristianisme social i compromès, i és on va conèixer, també l'any 1955, l'obra d'Emmanuel Mounier, el filòsof i pensador personalista que més va marcar i influir el pensament i la vida del pare, mort l'any 1950 però amb la dona del qual van tenir una forta amistat. Com escriu ell mateix: "Con Mounier descubrimos que el compromiso sólo se vive en la práctica y en el corazón del materialismo, del colectivismo y del espiritualismo". A través d'El Ciervo va entrar en contacte amb altres revistes com "Espirit", fundada per Mounier i òrgan de difusió del pensament personalista, o "Hora de España", dirigida per José Bergamín. Emmanuel Mounier va jugar un paper molt important en l'evolució ideològica del pare i ell i els seus companys es van convertir en els portaveus del seu pensament en els seus ambients universitaris i culturals. Diu: "Mounier supuso la esperanza de poder ser católico y participar en la historia del mundo al mismo tiempo y de poder pertenecer a la Iglesia y arraigarse en el compromiso revolucionario"

Un breu article publicat el 1958 a "El Ciervo" i titulat "Una nueva experiencia" parla de Charles Péguy i de Mounier i de la manera d'entendre la fe d'aquest darrer: "El cristianismo no es un freno; es una locura, una fuerza insensata de conmoción y de progreso". Mounier, entre d'altres referents del catolicisme francès progressista, va veure la legitimitat i la necessitat de la col·laboració

política entre creients i agnòstics, entre creients i marxistes. Una de les frases de Mounier més conegudes i que el pare recordarà de manera reiterada en els seus escrits és: "El acontecimiento es nuestro maestro interior". El 1960 va acabar la universitat i va ser l'any, també, que va escriure Las Preferencias a "El Ciervo", un dels textos més coneguts del pare, que sintetitzen la manera d'entendre i viure la seva fe. Algunes d'elles:

"No el poder, sino la humildad.
No juzgar, sino comprender.
No enfrentar, sino confrontar.
No la seguridad, sino el riesgo.
No la opresión, sino la libertad.
No el dictado, sino la iniciativa.
No el egocentrismo, sino el humanismo.
No el desarraigo, sino el enraizamiento.
No el egosimo, sino la dedicación.
No el individualismo, sino la comunión"

A través d'"El Ciervo" el pare connecta també amb l'espiritualitat del pare Foucauld i amb els Germanets i les Germanetes de Jesús, l'ordre religiosa caracteritzada per un compromís social radical inspirada en el místic francès. El 1956 va tenir el primer contacte amb la comunitat dels Germanets a Farlete, als Monegros. El 1956 el pare i la mare van fundar la Fraternitat Seglar de Foucauld, acompanyats per Mossèn Josep Maria Pedrals i Mossèn Cardús, el rector de l'ermita de Marata. Un cop al mes, els joves de la Fraternitat Seglar de Foucauld hi anaven a passar el cap de setmana per compartir allà la seva espiritualitat. Les fraternitats del Germanets i les Germanetes de Foucauld tenen com a vocació compartir la vida dels més pobres, treballar amb els més desheretats i els més oblidats, comprometre's amb la lluita per fer un món més just: és la seva manera de viure l'Evangelí. L'Alfonso i la Maria Lluïsa van connectar molt profundament amb aquesta espiritualitat.

Els pares, doncs, van forjar un vincle indestructible amb els Germanets i les Germanetes per la resta de la seva vida, durant

tota la vida van estar a prop seu i jo recordo la meua infància amb germanets sempre anant i venint a casa. Un dels germanets amb qui van establir un lligam més estret va ser l' "hermanito Juan", un francès que vivia a la comunitat de Màlaga. L'hermanito Juan, que sempre va acompanyar la nostra família tota la vida, als fills també, era el més semblant a un àngel, una persona bona, només bona.

L'any 1958 va conviure amb l'Abbé Pierre a les afores de Paris, a la comunitat del Drapaires d'Emaüs, i aquesta experiència també el va marcar. Per aquells anys, va entrar en contacte també amb la comunitat ecumènica de l'Arca, fundada per Lanza del Vasto, un dels deixebles de Gandhi. L'Alfonso i el grup d'"El Ciervo" van organitzar una memorable visita de Lanza a Barcelona, els participants de la qual encara recorden.

Tirant una mica enrere el fil de la història, a la tardor del 1956 van tenir lloc a Barcelona les primeres manifestacions universitàries contra Franco, això va provocar l'entrada de la policia a la Universitat i la seva clausura. Van detenir i sancionar a varis estudiants, entre els que hi havia gent del "Carromato". Aquest fet va generar una forta conscienciació política i va provocar que diferents grups més o menys polititzats que existien a la ciutat es coordinessin per dur a terme, conjuntament, l'enfrontament amb les autoritats franquistes. En efecte, els fets de 1956 i la repressió franquista posterior va propiciar que el 1957 es trobessin representants de diferents grups universitaris, trobades de les quals va sorgir el Frente de Liberación Popular (FLP), l'anomenat "Felipe", una organització d'esquerres i revolucionària antifranguista, que es diferenciava del PCE i el PSOE, els partits històrics de l'esquerra espanyola, aleshores a la més pura i dura clandestinitat.

De la Universitat de Barcelona en va sortir la versió catalana del FLP, el Front Obrer de Catalunya, el FOC, que acollia molts militants d'esquerres de procedència catòlica, que no tenien espai en aquell moment en els

partits marxistes tradicionals, oficialment ateus. El pare, juntament amb el Joan Gomis i el Jose Antonio González Casanova, en va ser un dels tres dirigents principals de la seva primera etapa. Molts dels amics del "Carromato" militaven al FLP, com el Lluís Izquierdo, Anna Ramon o Jaume Lorés. De la generació posterior en formarien part futurs polítics catalans com Pasqual Maragall, Narcís Serra, Miquel Roca o Oriol Bohigas. Cap a l'any 1958, també al Felipe, va conèixer i fer amistat ja per tota la vida amb en Manolo Vázquez Montalban, amb qui al cap d'uns anys es retrobaria al PSUC, que deia d'ell: "Gran seductor de conciències, perpetuo hermano mayor ha sido el animal humano más creíble que he conocido". El 1959 la policia franquista va detenir a la directiva del FLP i el seu cap va ser condemnat a vuit anys de presó. Això va provocar que l'organització actués amb més cautela, però també que s'enfortís i creixés. El FLP va ser molt fort durant deu anys, fins 1969, i fins la seva marxa a Màlaga, l'any 1960, el pare va ser un membre molt actiu de l'organització. El novembre de 1958 el pare entra a treballar en el Centre d'Estudis i Assessorament Metal·lúrgic (CEAM) de Barcelona, com secretari general adjunt, un centre d'estudis de la gran indústria metal·lúrgica catalana. Era una feina molt lògica per a un recent llicenciat en enginyeria industrial, però ell sentia que la seva praxi professional estava en contradicció amb les seves conviccions ideològiques i la seva militància política. Els anys d'universitat havia simpatitzat amb grups marxistes, que tractaven de perfilar les bases d'una col·laboració concertada amb els cristians d'esquerres com ell i la gent del FOC. La convivència amb militants de diverses tendències es va fer cada dia més intensa i l'amistat també. Les iniciatives comunes no van acabar de prosperar, però alguna d'elles va tenir com a conseqüència detencions, presó i anys de condemna per a molts companys.

Va ser en aquest context quan el van detenir per primera vegada amb motiu d'una

Dia del casament
amb els amics de la colla El Carromato

vaga a l'Escola d'Enginyers i va passar unes hores a la Jefatura de Policia de Via Laietana. Va ser la primera de les desenes de detencions que hauria de patir al llarg de la seva vida, algunes de les quals culminarien amb judicis i una d'elles a una condemna de dos anys de presó -per un article publicat a la revista catòlica progressista francesa "Temoignage Chretien"- de la qual finalment només compliria un any a La Model de Barcelona, el 1969, ja després de tornar de Màlaga. Però ja en aquells primers anys de militància política, més de deu anys abans, havia anat descobrint la gravetat dels mètodes coercitius del franquisme i la seva incidència en el desenvolupament del país. Escrivia a "Fe en la Tierra": "Aprendí que el cami-

no elegido hallaría constantemente una respuesta con nombre definido políticamente: represión. Y así fue para nosotros y para tantos y tanto compañeros." Va ser per aquells anys que va prendre consciència de la necessitat d'impulsar la militància dels creients en partits d'esquerres i d'emprendre la batalla, no fàcil, contra el monopoli demòcrata-cristià pel que feia a la militància dels cristians en els partits polítics: "Comenzábamos a convocar a los cristianos - y a convocarnos a nosotros mismos- para combatir "a la caza de la historia", es decir, junto al proletariado. Empezábamos a descubrir la opción de clase en medio del caldo de cultivo de la manipulación ideológica de que éramos objeto en el seno de la Iglesia y de la sociedad civil de

la época". Va descobrir, doncs, la possibilitat de militància per a un creient en un partit de classe marxista, junt amb companys agnòstics que havien escollit una mateixa opció de classe. Escriu, en aquest sentit:

"Descubrimos que la opción política del cristiano no venía determinada por la fe, sino por su propia opción de clase. Este descubrimiento y esta práctica, que se concretaron en iniciativas más o menos duraderas en el campo social y político, dejarían en mí una profunda huella que condicionaría y determinaría en última instancia decisiones que habría de tomar al correr de los años."

Així doncs, la joventut del pare va estar marcada per quatre entorns, tots ells vinculats entre sí: "El Ciervo", que el va obrir al pensament catòlic progressista, principalment d'origen francès; el S.U.T., que el va vincular amb el compromís social i polític; el FLP, que va permetre la militància política de cristians en una organització d'esquerres antifranquista; i tot de la mà del "Carromato", que va ser l'eix de tot el demés.

El pare va anar construint la seva vida, la seva manera d'entendre i viure la fe cristiana i el seu compromís social i polític acompanyat i compartint-ho amb la mare, la Maria Lluïsa, la seva parella des dels 20 anys, la seva companya i la seva llum: "Compañeros de una misma esperanza, albañiles de un futuro en riesgo!". Les cartes de joventut i els poemes d'amor publicats al VIII volum de l'Obra Completa del pare són el millor testimoni de la seva relació durant aquells anys. La poesia de Pedro Salinas va ser, a més el detonant de la seva trobada, la música de fons de la seva relació de novios. Ells es repetien sempre un dels seus versos: "Tu has sacado de mí mi mejor yo"

Quan ja feia cinc anys que el pare i la mare eren novios, el desembre de 1959, la mare va decidir entrar al noviciat de les Germanetes del pare Foucauld, al barri de la

Bomba de Madrid. Des que havia caigut a les mans de la mare el llibre "En el corazón de las masas" de René Voillaume, fundador dels Germanets i les Germanetes, la mare es va plantejar l'opció d'ingressar a l'ordre religiosa. Les lectures de Voillaume i el coneixement de l'espiritualitat de Foucauld la van marcar profundament i va acabar decidint marxar amb les germanetes a la comunitat de la Bomba, un dels barris de barraques més grans de la capital d'Espanya. Explica l'Alfonso:

"María Luisa, la compañera con quien estaba construyendo todo en densa e incesante trama decidió entrar en las Hermanitas de Jesús: La decisión se había venido fraguando hacía tiempo. Yo no había sido ajeno a ello. Desde que había caído en nuestras manos "Levadura en la masa" junto con otros textos de Voillaume y Carlos de Foucauld, María Luisa se planteó la opción de ingresar en las Hermanitas de Jesús. Después de un tiempo de reflexión y debate interior marchó en diciembre de 1959 al barrio de la Bomba en Madrid a vivir en la fraternidad que las hermanitas tenían en una de aquellas chabolas"

El pare va viure la separació amb molta tristesa i alhora comprensió, perquè havia seguit tot el procés de presa de decisió de la seva primera i única companya en primera persona. Aquesta situació li va provocar un procés de coneixement i refugi interior i un aprofundiment en la vida contemplativa, temps en que una de les seves grans companyies va ser la lectura de les obres de Bernanos. És l'època que ell mateix va anomenar com la de "la força de la debilitat". "Este tiempo de soledad -escrivi- tuvo una gran densidad para ambos. En mi caso diría que se agudizó notablemente un cierto talante místico de la vida a partir del cual todo se explicaba en función de una misteriosa y desconcertante voluntad de Dios, profundamente aceptada."

Quan la mare ja portava quasi un any al noviciat de la Bomba es va posar malalta, va haver de deixar provisionalment la fraternitat de Madrid i, un cop es va recuperar, va decidir no tornar-hi. Durant aquest temps els pares no van tenir contacte, no es van comunicar mai directament, ho feien a través dels amics, un dels que més parlava amb l'un i l'altre era en Jaume Lorés. Però finalment, el novembre de 1960 el pare i la mare es van tornar a trobar.

El pare i la mare es van voler casar un dijous de la Setmana de Pasqua, el 6 d'abril de 1961. Com no podia ser d'una altra manera, ho van fer a Marata, amb mossèn Cardús, mossèn Pedrals i el germà jesuïta del pare, el Jesús Comín. Hi van assistir unes tres-centes persones, entre les quals, per suposat, tot el grup del "Carromato".

Seguint en la construcció d'una vida coherent i compromesa amb la seva visió del Evangelis, el pare, amb la mare al costat, va prendre la decisió de no exercir la professió d'enginyer industrial i junts van decidir marxar a Màlaga, a la barriada de Girón, un barri obrer, per posar els seus coneixements al servei dels pobres. Per a tots els amics dels seus diferents grups, del Carromato, de la Fraternitat de Foucauld, d' "El Ciervo" i del FLP, es van convertir en exemple de coherència i entrega, i en un símbol de la nova fornada de militants catòlics. Els pares han estat un exemple de coherència, honestat i entrega també per a nosaltres, els seus fills.

Pinceladas sobre el ambiente de la Escuela (años 1950s y 1960s)¹

Francesc Puig Rovira, enginyer industrial, company de curs a l'ETSEIB

1.- Los estudiantes

Cuando éramos estudiantes, a mitad de la década de 1950, la Escuela (entonces Especial) de Ingenieros Industriales de Barcelona era la única de ingeniería en Barcelona y en Cataluña. (Con la excepción de la que entonces era de Ingenieros de Industrias Textiles de Terrassa, no totalmente homologada). Industriales era la única rama de ingeniería que se podía cursar en Barcelona. Algunos probablemente la elegimos porque seguir otra nos obligaba a ir a Madrid, situación bastante más onerosa para nuestros padres. Fuimos alumnos de la Escuela en una edad joven, en unos años en que vivimos bastante condicionados por preocupaciones inmediatas, polarizadas para muchos en conseguir el título, con la mirada puesta en el trabajo profesional, y en disfrutar en lo posible de la vida. Diversos hechos cercanos nos interesaban relativamente poco; muchas veces nos pasaban inadvertidos. Tal vez no fuera exactamente mi caso personal, ya que siempre intenté mirar un poco más allá y reflexionar sobre el por qué de muchos de los acontecimientos más cercanos, en el tiempo y en el espacio.

En los cursos 1955-1956 y 1956-1957 hubo asambleas en la Escuela, impulsadas por la preocupación y el rechazo que, poco conscientemente nos provocada la anunciada reforma de la enseñanza técnica de 1957. En aquellos años no eran habituales como lo fueron posteriormente. En el ámbito del

Estado hubo reuniones conjuntas con representantes de estudiantes de las escuelas de ingenieros industriales y con los de otras ingenierías ubicadas en Madrid. Los claustros de profesores expusieron sus puntos de vista; las asociaciones y colegios de ingenieros estuvieron presentes y se esforzaron en hacer oír su opinión colectiva.

En los primeros años de la década de 1950, el Gobierno tomó algunas medidas parciales, como la de fijar por decreto el número mínimo de alumnos que debían ingresar cada curso en cada Escuela (100, en la nuestra), y el establecimiento de un mínimo de dos convocatorias de pruebas de ingreso cada año (en junio y en septiembre, y eventualmente en febrero); antes solamente había una en junio.

2.- Los profesores

De los profesores de la Escuela sabíamos poco más que el nombre; en todo caso, algunos rasgos de su carácter y de su comportamiento en las clases y casi nada de otras actividades o responsabilidades. Veíamos, de manera un tanto difusa, la diferencia entre los que tenían la responsabilidad principal de las asignaturas y los de un segundo o tercer nivel, sin saber con precisión qué significaba este rango jerárquico.

Hacia 1953, dieron sus primeras clases Eduardo de la Sotilla Pascual, Ramon Simón Arias, Joaquim Torrens Ibern, Víctor de Buen Lozano, Manuel Cortes Cherta y algùn

---

¹ Fragments extrets de dos textos de Francesc Xavier Puig Rovira: "La Escuela de Ingenieros Industriales de Barcelona, 1953-1959. Evocación y reflexión desde una promoción" (2009) i "Escuela Especial de Ingenieros Industriales de Barcelona. Década 1950-1960" (2009). Ambdós textos van ser escrits en ocasió de l'acte commemoratiu del 50è aniversari de la promoció de l'autor.

otro, llamados en años posteriores a tener responsabilidades en la Escuela. Nos tocó a nuestra promoción o a una de las inmediatamente anteriores. Torrens era recién llegado de Francia, donde vivió exilado desde 1939, a consecuencia de la Guerra Civil, y se especializó en Estadística, la materia que contribuyó a implantar en nuestro país, tanto en la teoría como en sus aplicaciones a la organización industrial y a otros campos. Antes de 1936 había contribuido en la actividad de la Asociación de Ingenieros Industriales, es decir en el movimiento corporativo. Simón Arias entró en la Escuela gracias a algunos compañeros, después de diversas y graves vicisitudes como consecuencia de la represión posterior a la guerra. A este aspecto, todavía muy próximo en el tiempo, le prestamos entonces poca atención; mejor dicho, lo ignorábamos totalmente. ¿Cómo había afectado la guerra a la Escuela, cual fue la actitud y el compromiso de los diversos profesores y qué consecuencias tuvo? Simón Arias, en la Escuela, además de sus lecciones de Termodinámica, contribuyó a la introducción de materias nuevas, a las que me referiré más adelante.

La mayoría de los citados entraron como interinos o en una situación administrativa poco regular, tal como era la de la mayor parte de los profesores. Eran muy pocos los que ocupaban su plaza como numerarios, es decir con carácter permanente y estable. Las plazas de profesores estaban incluidas en una sección especial del escalafón de ingenieros industriales al servicio del Estado (Ministerio de Hacienda), al que se accedía como funcionario por un procedimiento especial reglamentado desde hacía bastantes años.

La mayor parte de los profesores estaban más cerca de la generación de nuestros padres que de la nuestra; la mayoría pertenecían a promociones anteriores a la guerra civil; algunos eran de las inmediatamente posteriores. Profesores jóvenes había muy pocos. Casi el único al que se le veían ganas de seguir una carrera docente en la Es-

cuela era Josep M. Sandoval Borrell, de la promoción de 1950, a quien encontramos como auxiliar de diversas materias. Con los años siguió en la Escuela, ascendiendo de categoría, pero falleció todavía joven, en 1980, a los 56 años, cuando aspiraba a ser catedrático de Transportes, de cuya cátedra estaba encargado interinamente. La organización académica era visiblemente jerarquizada. La distancia entre los profesores responsables de las materias y los de segundo nivel era perceptible; la misión de estos últimos era poco definida, variando según las cátedras: la colaboración en clases prácticas y de problemas, eventualmente la sustitución ocasional del profesor titular; algunas veces, simplemente pasar lista o poco más.

Los profesores dedicaban a la Escuela el tiempo estrictamente asignado para dar las clases. Las actividades complementarias eran prácticamente inexistentes. Los que ejercían algún cargo directivo no aumentaban su dedicación; más bien tendían a reducir sus horas de clase. La actividad profesional principal de los profesores era la industria. Los de este grupo dedicaban a la Escuela las primeras horas de la mañana o las últimas. Los pocos que se dedicaban al ejercicio libre, podían disponer de más flexibilidad de horario. Algunos eran funcionarios del Ayuntamiento, de la Diputación o del Estado; estos últimos podían dedicar a la Escuela un horario más flexible que los que estaban empleados en empresas industriales. En el ejercicio profesional, la actividad docente tenía siempre un carácter complementario, al menos en lo que se refiere a dedicación de tiempo. Algún profesor, no de primer nivel, que no tenía otra actividad que la docente, debía compartirla entre varios centros: la Escuela de Peritos Industriales o la del Trabajo, dentro del recinto de la Escuela Industrial de la calle de Urgell, o algún colegio de Bachillerato, o la Escuela de Bellas Artes.

Entre los profesores, alguno se especializó en su juventud en una materia, entonces avanzada (Hidráulica, Electrónica, etc.), de la que era uno de los pocos conocedores, situación que le valió para ser nombrado profesor, y siguió explicando lo mismo durante muchos años, sin grandes alteraciones ni mejoras. Hubo algunos que, en funciones empresariales o gerenciales, fueron promotores en su campo de actividad.

De algunos profesores apreciamos los conocimientos que poseían y sus dotes para transmitirlos. No siempre había correlación entre una y otra faceta. Unos explicaban su materia con interés, de manera ordenada y puramente descriptiva. En otros podíamos ver los fundamentos científicos y los avances recientes. Unos explicaban de manera monótona y aburrida, otros lo hacían con mejores medios de expresión y de comunicación. Dábamos importancia al trato personal que nos otorgaban y a la benevolencia, la ecuanimidad o la exigencia a la hora de calificar. En algunos apreciamos su veteranía. En otros percibimos que empezaban la labor docente en nuestra promoción o en una anterior muy próxima.

3.- Otro personal de la Escuela

En nuestra época de estudiantes, al frente de los servicios administrativos de la Escuela estaba María Vidal Pérez, a quien llamábamos señorita María. Era una auxiliar administrativa que ocupaba interinamente la plaza que entonces se llamaba de Jefe de Negociado, que debía estar vacante por jubilación o baja del anterior titular. Esta situación se mantuvo mientras éramos estudiantes.

A la señorita María, acudíamos ante cualquier problema, recibiendo casi siempre un trato amable, que fácilmente podemos calificar de maternal. El comportamiento amable con todos, especialmente complaciente con los profesores, y tanto más cuanto más elevado era su rango, la mantenía en un puesto para el que no estaba preparada. En mi trato con ella, siendo estudiante,

observé algunos errores considerables, que no denuncié porque me beneficiaron. Poco antes que termináramos la carrera, la plaza de Jefe de Administración fue ocupada por un funcionario del cuerpo Técnico Administrativo, Daniel de Prada, y ella pasó al lugar que correspondía a su categoría administrativa. Cuando fui gerente de la Universidad Politécnica (entre 1976 y 1981), en los últimos años de su vida profesional activa, tuve ocasión de comprobar que la opinión que yo tenía no era desacertada.

Un personaje entrañable era la responsable de la biblioteca de la Escuela, María Dolores Carré Casademont, modelo que parecía sacado de un tratado de educación y buenos modales de los años veinte. Trabajaba en la Escuela por las mañanas y por las tardes en la Biblioteca de Catalunya (entonces Biblioteca Central).

Entre los subalternos, la relación más directa y afable la tuvimos con Salvador y con Florentino, que eran cuñados. Nada sabíamos de ellos más que lo propio del trato cotidiano. Al cabo de los años, desde la gerencia de la Universidad, tuve ocasión de conocerles más directamente, de descubrir aspectos de su personalidad y de cómo, en los años más duros de la posguerra, habían podido conseguir un puesto de trabajo en la Escuela, gracias a algún profesor, después de haber pasado por situaciones personales difíciles, como consecuencia de su compromiso sindical antes de 1939.

4.- La enseñanza que recibimos

La Escuela se movía entonces con una gran escasez de medios. La mayoría de laboratorios no habían renovado sus equipos desde hacía muchos años. La situación política y económica en que se vivía no lo permitía. Las clases orales con pizarra eran la base de la enseñanza, en general con métodos rutinarios. El diálogo de los profesores con los alumnos era escaso. En muy pocos casos aportaban información de las fuentes en que se basaban, que nos hubieran podido ser de utilidad. Gabriel Ferraté, de la promo-

ción de 1957, que desde 1965 fue catedrático y luego director de la Escuela (1969-1972) y más tarde rector de la Universidad Politécnica (desde 1972 a 1994, con una breve interrupción entre 1976 y 1978, por ser nombrado director general en el Ministerio de Educación), persona por tanto bien conocedora de la Escuela y con autoridad reconocida para opinar sobre ella, ha comparado la Escuela de entonces con una academia, a la que se iba para escuchar las lecciones, sin ninguna actividad académica complementaria.

En pocas asignaturas usábamos libros de texto. No había ninguno escrito por el profesor de la materia de la Escuela de Barcelona; como caso excepcional podemos citar la adaptación por Torrens de las lecciones de clase de Estadística de Mothes, su maestro en Francia, editado como libro en castellano mientras cursábamos la materia. Algunos recomendaban un libro o una breve bibliografía sobre la asignatura correspondiente. Era obligado tomar apuntes en clase. Empezaba el uso de apuntes, editados por comisiones de alumnos, reproducidos en multicopista, de manera muy deficiente, especialmente para las figuras, tal como correspondía a la tecnología de la época. Todavía alcanzamos, como restos de ediciones, algunos libros con los textos reproducidos directamente de manuscritos, sistema de reproducción habitual unas décadas antes, que ya había caído en desuso. En el aspecto del uso de libros de texto, contrastan algunas materias del grupo de Economía y Organización. En Economía seguíamos el "Curso de Economía Moderna", de Paul A. Samuelson, en la edición española de 1957. Era un libro de lo más actual en su campo, elaborado por un autor reconocido internacionalmente. Orbaneja, en sus explicaciones, se apartaba poco de su contenido, añadiendo, en todo caso, algunos comentarios. De forma similar podríamos opinar de "Organización de Empresas", de Jean Chevalier, edición de 1955. En otras materias del grupo, usábamos apuntes bien editados por el Ministerio de Industria, que no llegaban

a tener la forma de libros, pero eran mejores que los autoeditados en la Escuela.

Aun teniendo presente muchas frases de la índole de las transcritas, me he preguntado varias veces si, en conjunto, nos enseñaron bien. Los estudiantes siempre suelen ser críticos con la enseñanza recibida y con los métodos empleados. No he querido fiarme únicamente de mi opinión, que fácilmente se puede tildar de poco calificada y poco objetiva. He comentado el tema con bastantes compañeros del curso nuestro y de otros próximos. Las opiniones oídas han sido muy diversas en función de las circunstancias personales de cada uno. Se puede llegar a la conclusión de que con un esfuerzo soportable, siguiendo las reglas del juego, resultaba relativamente cómodo ir superando todas las asignaturas. El que se preocupaba y lo deseaba, podía aprender y alcanzar un buen nivel de preparación, del que conocemos ejemplos de nuestro entorno; pero no era lo más habitual. Algunos profesores nos anunciaban en clase, o a requerimiento personal de algún alumno, los títulos que ellos conocían de la bibliografía más reciente sobre la materia, en general en inglés, en la cual no habían profundizado. Su consulta, si se solicitaba, podía estar al alcance en la biblioteca, a veces con dificultad. Algunos alumnos interesados y aventajados aprovecharon esta información para mejorar su formación, de manera autodidacta.

5.-Textos docentes. Apuntes

En la década de 1950-1960 se inició la publicación de apuntes de diversas asignaturas, editados en multicopista en base a las lecciones impartidas en clase por los profesores. Editados a partir de las notas tomadas por algunos alumnos aventajados, en algunos casos, no siempre, supervisadas por los profesores. Las ediciones de los primeros apuntes eran muy deficientes en el contenido, en la redacción y en la edición. Con los años se mejoró progresivamente en todos los aspectos; la mejora en la redacción de los textos fue debida a que para la

segunda edición se partió de la primera, de la que fue una revisión con corrección de enmiendas y errores y mayor precisión conceptual, criterio que se siguió en las sucesivas ediciones. En la reproducción de los textos, así como de los gráficos y figuras, los métodos de reproducción se fueron perfeccionando, consiguiéndose una mejor calidad. Los “apuntes” en multicopista fueron el material docente más propio de la década con posterioridad a 1960.

6.- Las “tres marías”

Nuestro plan de estudios incluía las asignaturas de Religión, Educación Física y Formación del Espíritu Nacional, obligatorias en los centros de enseñanza de todos los niveles. No recuerdo que se nos diera ninguna clase de esta última materia; que, no obstante, figuraba en las calificaciones finales. En Educación Física podíamos asistir a clase en las instalaciones deportivas del recinto. En la Escuela había un profesor de Religión, el sacerdote doctor Ramón Roquer Vilarrasa, que periódicamente daba unas conferencias, en las que no se pasaba lista. En todo caso, el interés de sus disertaciones, de elevado contenido filosófico, era el que nos impulsaba a asistir. No cabe duda de que, por parte de la dirección de la Escuela, se había conseguido algún “modus vivendi” para dar a estar materias la importancia que tenían, sin vulnerar la legalidad vigente. Estoy seguro de que influyó el “savoir faire” del profesor Enric Freixa Pedrals, que poseía una cultura extraordinaria, no solo en el campo técnico y científico, sino también humanístico. En general intervenía con delicadeza en las situaciones complejas. Era un buen conocedor de la historia de la Escuela².

7.- Actividades culturales

Escasas. Durante algunos cursos, los domingos por la tarde se ofrecían sesiones de cine en el salón de actos de la Escuela. También funcionó, sin continuidad, un cineclub, promovido y organizado por un grupo de alumnos, en el que se proyectaban películas selectas. Coincidió con el inicio del auge de los cine-clubs.

De vez en cuando se organizaba alguna conferencia sobre un tema de actualidad, impartida en el salón de actos de la Escuela. Eran escasas. Tenían carácter regular, cada curso, las impartidas por el sacerdote doctor Ramón Roquer Vilarrasa, profesor de Religión de la Escuela, que substituía la enseñanza obligatoria de la materia, por un ciclo de conferencias, de asistencia voluntaria, sobre temas de cultura religiosa.

8.- Representación de los estudiantes

En cada curso académico, cada promoción designaba su delegado de curso. Teóricamente, el delegado estaba vinculado al SEU³; era delegado del SEU. En la práctica, la vinculación era poco perceptible, excepto en algunos casos que el elegido la reivindicara, o en alguna circunstancia especial. La acción del SEU se contemplaba en general con indiferencia, de manera rutinaria.

Alguna promoción cambió de delegado varias veces durante la carrera, mientras otras, las menos, tuvieron el mismo delegado a lo largo de varios o de todos cursos de la carrera. Algunos delegados de curso se ocupaban casi exclusivamente de los temas administrativos, básicamente de coordinar con los profesores el calendario de exámenes, parciales y finales, y de alguna otra actividad. Escasamente se ocupaban de otras inquietudes y problemas de los compañeros de curso; entonces las inquietudes sociales

---

² Al crearse la Universidad Politécnica, en 1971, Freixa fue nombrado secretario general de ésta y ejerció el cargo hasta su jubilación a los 75 años, en 1986. Allí tuve una relación cotidiana con él entre 1976 y su jubilación.

³ El Sindicato Español Universitario (SEU) había sido fundado en 1933, como sindicato de Falange Española. Desde 1943 todos los estudiantes universitarios españoles estaban obligados a pertenecer al SEU.

y políticas merecían muy poca atención. No obstante, en algunas promociones, estas inquietudes empezaban a emerger públicamente y tenían un interés más palpable, que fue en aumento al avanzar en el tiempo, cuando aumentaron las fisuras en el sistema político del país.

Bien pronto en la Escuela, con algún retraso respecto a las facultades de la Universidad de Barcelona (la única existente en el territorio de Cataluña), se puso de manifiesto el rechazo del SEU y surgieron otras inquietudes políticas.

8.- *El bar*

Situado en un espacio habilitado para ello en el hall de la primera planta del edificio de la Escuela. Lugar de encuentro y de ocio, frecuentado por bastantes alumnos en los tiempos libres de descanso entre clase y clase. A veces coincidiendo con los desayunos. Algunos hacían estancias más largas, aprovechadas para los juegos de naipes, en los que había verdaderos adictos y expertos.

Alfonso C. Comín a l'Escola d'Enginyers Industrials de Barcelona

Francesc Puig Rovira, enginyer industrial, company de curs a l'ETSEIB

Era d'una simpatia notable, tal com expressa Laura Tremosa. Pertanyia a la promoció 1953-1959, la meua, dues anteriors a la de Laura Tremosa.

El vaig tractar els anys de l'Escola, però no tant com a company de curs, sinó perquè des del 1954 ell ja era col·laborador de la revista El Ciervo, [Fou fundada el 1951. El veritable fundador fou Claudi Colomer Marquès. Però després d'una crisi, al 3r o 4t número, va tenir una refundació en fer-se'n càrrec Llorenç Gomis (1924-2005), que la dirigirà fins a la seva mort] A l'Escola, Comín no era un assistent regular a classe, però va seguir bé tota la carrera. Sense suspendre cap assignatura. Recordo remotament que el seu treball de final de carrera va ser una anàlisi del text d'Economia de Samuelson, pactat amb el professor José de Orbaneja. En tot cas és una mostra de la seva inquietud. En els anys de la nostra promoció, l'ambient de l'Escola era molt poc propici a qualsevol activitat diferent de seguir rutinàriament els estudis.

Els anys de l'Escola hi vaig tenir una bona amistat. Alguns diumenges sortíem o ens trobàvem al Mercat (del llibre) de Sant Antoni. També freqüentàvem el cine d'actualitat, seleccionant molt les pel·lícules, o seguïem les sessions de cine-club. Compartíem altres inquietuds.

El 1956, en participar a l'acte del paranimf de la Universitat de Barcelona, Comín va ser detingut per la policia. També ho va ser un altre alumne de l'Escola, Juan A. Subirana (després catedràtic), que ho era alhora de la Facultat de Ciències de la UB. En tenir-ne notícia, el prof. Enric Freixa es dirigí a la comissaria de policia sol·licitant que els deixessin en llibertat, al·legant que ho demanava per evitar com-

plicacions posteriors a l'Escola, on la politització encara no havia arribat. Ho aconseguí immediatament.

En aquesta època, Comín tenia una gran amistat amb Jaume Lores Caballeria, estudiant de Dret, amb el qual, a més d'unes inquietuds comunes, cap al 1954, formaven part del SUT (Servei Universitari de Treball), que organitzava camps de treball per a estudiants, a l'entorn del SEU. Era un vessant marginal de la seva relació. Tots dos van entrar conjuntament a la redacció de El Ciervo (1954), junt amb algun altre coetani. La col·laboració a El Ciervo fou important, no solament per la col·laboració literària, sinó perquè, indirectament, van contribuir, per mitjà d'una persona molt més gran i experta (Enric Ferran), a estructurar la base jurídica i econòmica de l'entitat editora.

El 1961 Comín es casa amb Maria Lluïsa Oliveres, a la que havia conegut uns anys abans. Ben aviat es desplacen a Màlaga, on passen quatre anys d'una labor social intensa. L'experiència va quedar plasmada en el seu primer llibre, "España del Sur" (1965).

Els primers anys després d'acabar la carrera hi vaig perdre bastant la relació directa. En bona part, perquè els camins van ser diferents, els meus dedicats uns anys a la indústria i a l'ensenyament tècnic.

A la revista El Ciervo (números 107 i 108, agost-setembre i octubre 1962), en una sèrie sobre el tema "¿Qué puedo hacer yo?", la resposta de Comín a la pregunta és, en la meua opinió, la d'una persona que, com a graduat a l'Escola d'Enginyers, ha optat per una orientació professional atípica. La lectura m'ha fet pensar en quina hauria estat la meua resposta, basada en uns principis ètics en bona part compartits, i en un compromís social.

Et dius Laura?

Laura Tremosa, enginyera industrial, va coincidir a l'ETSEIB

Moltes coses es poden dir de l'Alfonso perquè son moltes les coses que va dir, escriure i sobretot fer però per a mi res més inoblidable que el dia de octubre de 1955 que el vaig conèixer. Jo estava a primer curs a l'Escola d'Enginyers Industrials, després d'aprovar els dos ingressos. Era la única alumna de l'Escola i no coneixia a cap dels meus companys. Ells sí es coneixien entre si perquè havien preparat els ingressos a acadèmies però jo els havia preparat amb professors particulars a casa.

Varen ser dies molt complicats per mi, cap dels meus companys em deia res, sols em miraven com si fos algú que estava on no li tocava. Penso que si no fos que em negava a donar la raó als meus pares quan deien que no seria capaç de acabar la carrera, algun d'aquells dies ho hauria deixat.

Però tot va canviar quan un matí en temps de descans entre classe i classe un noi d'ulls clars i mirada acollidora se'm va acostar somrient i em va dir "tu et dius Laura, no? , jo em dic Alfonso, vols venir al bar a prendre un cafè i a xerrar una mica?"

L'Alfonso era d'un o dos cursos mes endavant, jo no el coneixia de res però em va parlar com si ja fóssim amics de molt temps. Segueixo recordant la seva mirada que transmetia confiança i em vaig sentir una mica com la princesa dels meus comptes infantils salvada per un príncep desconegut.

La meua vida a l'escola va canviar des d'aquell moment. Em va presentar tot un grup de companys i amics seus i vaig descobrir una persona inquieta, interessat per mil coses diferents i en moltes ocasions amb idees i projectes que em sorprenien. També els seus amics eren diferents de la majoria i des del primer dia em van acollir com una mes en el grup. No oblidaré mai les llargues discussions de política i religió però també

d'algun llibre de Camus, les cançons d'Edith Piaf o les pel·lícules del neorealisme italià. L'Alfonso era una d'aquelles poques persones que pots tenir la fortuna de trobar en algun moment de la vida i que t'obren nous horitzons que la marcaran per sempre.

Després, acabats els estudis, pràcticament varem perdre el contacte. Va ser molts anys després que un dia, en una reunió convocada per el PSUC no recordo per quin motiu ens trobarem de nou. Seguia sent el mateix Alfons, ara amb moltes mes experiències viscudes, mes madur però amb la mateixa o mes capacitat d'engrescar a qui l'escoltava. Era ja un home polític, pot ser menys utòpic però sempre carismàtic que no deixaven indiferent a ningú. Des de llavors ens varem seguir veient al Partit o prenent un cafè vora del carrer Ciutat on, en alguna ocasió recuperavem alguna de les velles discussions del bar de l'Escola.

Vaig tardar a saber la gravetat de la seva malaltia. No li agradava parlar-ne, intentant sempre trametre optimisme i parlar de futurs projectes.

La seva mort em va sorprendre i em va indignar, cóm era possible que una persona que tenia encara tan per dir i per fer a favor de tots nosaltres morís tan jove? Recordo bé el dia de la seva mort quan a casa seva es va fer una cerimònia religiosa com a comiat mes íntim, familiars i amics, molts amics. Jo no soc creient però hi vaig assistir sense poder retenir les llàgrimes, recordant el dia que em va alliberar de l'angoixa en aquell gran hall de l'Escola d'Enginyers ple de desconeguts amb mirades poc amables i em va obrir tantes perspectives que després han marcat la meua vida.

Memòria d'Alfonso Comín

Josep M. Vegara Carrió, enginyer industrial, va coincidir a l'ETSEIB

Els antecedents

L'octubre de 1959 vaig iniciar els meus estudis de primer curs a l'Escola d'Enginyers Industrials de Barcelona, on estudiava també l'Alfonso Comín. Em vaig incorporar al grup format per en Ramon Puigjaner, l'Alfred Morales i en Manel Martí, seguint un procés que va facilitar la meua socialització estudiantil. La implicació més exigent d'aquest procés va ser la incorporació al nucli que publicava la revista ARISTA, amb un Consell de Redacció a Barcelona, Bilbao i Madrid; una implicació, però, que era notablement interessant, especialment per la informació que facilitava.

El juny del 1962 em vaig incorporar al Front Obrer de Catalunya-FOC, la branca catalana del Frente de Liberación Popular-FLP; les converses prèvies les vaig tenir amb en José Ignacio Urenda i la meua primera tasca va consistir -casualment- en desplaçar una enorme ciclostil elèctrica cap a una localització més segura: quan ho fèiem, però, ens va parar uns patrulla de la Guàrdia Civil que realitzava una operació de control rutinària: el nostre autocontrol va ser absolut, de forma que vam poder continuar el trasllat sense problemes.

Vaig tenir la sort de coincidir amb l'Alfonso Comín, treballant pel llibre "La estratègia sindical de la empresa", per poc temps però, doncs va marxar, amb la seva família, cap a Màlaga, a on es van instal·lar. En col·laboració amb l'Alfonso vàrem publicar l'any 1968 el llibre, amb treballs del propi Comín i meus, així com també d'Ignacio Quintana i de José L. Delgado, A. López Muñoz, B. Trentin, A. Lettieri, entre d'altres:

La sintonia amb en Pere Sariola, en Jordi Rigau i l'Alfonso Comín era multidimensional i recíproca. Per la meua banda vaig,

simultàniament, col·laborar també amb grups de treballadors de diverses empreses, en especial de l'empresa La Maquinista Terrestre i Marítima en activitats de formació i d'assessorament sindical, centrades en treballar en l'anàlisi de l'organització del treball, en especial, la determinació dels temps de treball, el disseny de sistemes d'incentius, el cronometratge i l'avaluació de llocs de treball.

El Front Obrer de Catalunya (FOC)

José Ignacio Urenda i Isidre Molas van fusionar a la presó els dos sectors en els que s'havia dividit el FOC l'any 1961: per una banda l'Associació Democràtica Popular (ADP) i, per l'altra, el Front Obrer de Catalunya (FOC).

La repressió va castigar també durament el Frente de Liberación Popular (FLP), el Felipe, fundat per Julio Cerón i amb el que estava federat el FOC. Pasqual Maragall i Daniel Cando van ser els principals protagonistes de la reconstrucció del FOC. Aquest es va implantar en diverses Facultats i Escoles Tècniques i a l'Àrea Metropolitana de Barcelona, així com en alguns grups professionals i també entre algunes personalitats de prestigi com Alfonso Comín i José Antonio González Casanova.

Durant els primers anys el FOC va ser un grup format bàsicament per persones d'extracció catòlica, en especial procedents de l'escoltisme, i per un nucli obrer vinculat a la Joventut Obrera de Catalunya (JOC) i a algunes escoles d'aprenents de Barcelona. Militants del FOC van participar en la creació de Comissions Obreres el novembre de 1964 i van contribuir a impulsar-les com un moviment unitari. Posteriorment, el FOC va arribar a dominar les Comissions Obreres de Barcelona i, per això, el PSUC va crear

la Comissió Obrera Nacional de Catalunya, per tal de disposar d'un territori propi.

Amb la cobertura de l'Escola de Formació Professional del Clot, vam començar una tasca d'assessorament sindical/laboral, en especial a Comissions que, aleshores, tenia un caràcter unitari. Fou apassionant; jo era dels pocs enginyers que podien tocar temes d'organització del treball i havia extret moltes idees del món sindicalista; per altra banda, parlàvem un llenguatge més proper al dels treballadors que els advocats. Hi havia bona sintonia entre els diversos professionals: Rigau, Moreno, Comín, Casares, etc. L'Alfonso Comín era qui tenia més facilitat per establir contactes. A l'Escola hi vaig conèixer en Juanjo Ferreiro, el Múrcia i l'Alamillo, molt actius en la etapa posterior. A partir de 1964 el FOC va créixer notablement; durant el període 1964-67 es van constituir grups obrers vinculats a La Maquinista Terrestre y Marítima, Harry-Walker, Faesa, AEG i altres empreses, recolzant-se especialment en activitats de formació i d'assessorament sindical, en particular en l'entorn de l'Escola de Formació Professional del barri del Clot, en la que eren molt actius militants laboralistes, economistes i enginyers, celebrant seminaris de formació amb sindicalistes, especialment de Comissions Obreres i d'UGT, alguns d'ells companys com Daniel Cando, Manuel Pasarín, Manuel Murcia, José Antonio Díaz i Juan Muñoz. Aquesta composició social diversa era una característica distintiva del FOC respecte a l'FLP.

L'any 1964, en plena expansió del procés indicat, el FOC va celebrar la II Conferència en la que es va definir com esquerra socialista radical. Democratitzar la liberalització era un dels eixos estratègics i la conquesta de les llibertats bàsiques era quelcom diferent de la República democràtica burgesa del PSUC. Com l'FLP, el FOC es proclamava una organització laica, ideològicament plural i amb vocació unitària.

Discrepàvem del discurs dominant a l'oposició antifranquista, defensada especialment pel PCE de Santiago Carrillo; defensàvem el

que anomenàvem un gradualisme revolucionari, amb reformes estructurals com a eix del procés polític de transformació socialista. Defensàvem un socialisme de mercat, a l'estil de l'autogestió iugoslava, però amb democràcia política; les nostres reserves respecte de l'experiència de la Iugoslàvia de Tito es referia a l'absència de democràcia política. Defensàvem també una organització federal de l'Estat.

El nostre referent era l'esquerra socialista europea. En aquesta línia, el FOC va establir contactes amb Lelio Basso, que aleshores era president del PSIUP italià i també vam contactar amb el PSU francès. Vaig ser-ne l'encarregat

La radicalització del FOC es va produir en el marc del procés de deriva esquerranosa de sectors del PSUC en el període 1966-67, i que es va iniciar abans del Maig de 1968 parisenc i que va també incidir sobre Comissions Obreres, d'on van sorgir les denominades Comissions Obreres Juvenils (COJ). En aquell període es va constituir el PC(i) l'any 1967 i també Bandera Roja l'any 1968, ambdós per una escissió esquerranosa del PSUC.

L'agost de 1968 es va iniciar la III Conferència del FOC en la que van predominar els trotskistes, liderats per José Maria Colomar. El sector universitari va ser el seu territori. Al gener de 1969 es va difondre la Declaració de la III Conferència del FOC, molt radical. El mateix mes es va produir l'assalt al rectorat de la Universitat de Barcelona, amb la defenestració del bust de Franco, declarant-se l'estat d'excepció, amb una dura repressió. Durant l'estat d'excepció, iniciat el 20 de gener, es va produir l'assassinat d'Enrique Ruano, militant del FLP de Madrid, a les dependències policials. La repressió va exacerbar les lluites internes i va afavorir la radicalització ideològica.

El sectarisme ideològic empenyia els cristians fora del FOC i, per altra banda, es teoritza la instrumentalització del moviment sindical. Fins aquell moment el FOC havia estat pluralista, però en ple estat d'excepció

els trostkistes van forçar un debat a la Comissió Executiva sobre la no militància dels cristians en el FOC i la necessària acceptació del marxisme.

La radicalització ideològica va produir una reacció que va provocar l'abandó del FOC per part de dos membres del Comitè Executiu i també dirigents de Comissions Obreres, José A. Díaz i Manuel Murcia. El fet va contribuir a generar una reacció, contribuint a una recuperació de posicions per part de sectors obrers i dels denominats "socis fundadors". La III Conferència no es va tancar formalment, però al maig de 1969 s'inicià el procés de la IV Conferència que no va arribar a celebrar-se. A continuació el FOC esclatà en diversos grups enfrontats.

La clandestinitat és difícilment compatible amb la democràcia interna. El FOC, durant anys, va ser una difícil opció per la democràcia interna, que va suportar diverses crisis menors, però no va poder suportar el treball fraccional extrem.

El FOC va ser una veritable escola de quadres i també una font de contactes polítics selectius posteriors que funcionaren amb eficàcia, especialment durant les diverses etapes prèvies de consolidació d'un espai polític socialista, que va confluïr en la creació del Partit dels Socialistes de Catalunya. La revista Taula de Canvi va dedicar la seva publicació de juny de 1981 a l'Alfonso Comín amb articles, entre d'altres, de Lluís Izquierdo, José A. González Casanovas, Manuel Vázquez Montalbán, Joan Gomis, Ignacio Fernández de Castro, Jean Marie Domenach, Josep M. Castellet, Jordi Solé Tura, Jordi Borja, Josep M. Rovira Belloso, Santiago Carrillo, Gregori López Raimundo, i un nota biogràfica de Maria Lluïsa Oliveres, la seva dona.

Vocació i compromís d'Alfonso Comín amb Andalusia

Maria Comín, filla d'Alfonso Comín

Aragonés de naixement, català d'adopció, andalús de vocació, internacionalista d'esperit. Màlaga marcarà un abans i un després en la seva experiència vital, en el seu compromís social i polític, i en la seva professió. Com ell explica, als 18 anys llegeix per primera vegada el filòsof francès Emmanuel Mounier, a qui seguirà llegint i rellegint al llarg de tota la seva vida. Emmanuel Mounier esdevindrà un dels seus referents fonamentals tant pel que fa al seu pensament, a les seves aportacions teòriques, com pel que fa al seu compromís vital, cristià i polític.

En aquesta primera etapa de la seva vida els seus referents seran a més d'Emmanuel Mounier, el jesuïta Padre Llanos, el Père Foucauld, l'Abbé Pierre, i els deixebles de Gandhi, Lanza del Vasto i Danilo Dolci.

De la mà de Mounier s'acostarà des del cristianisme al marxisme i al comunisme, i a través del SUT i de la mà del Padre Llanos penetrarà en la realitat del món del treball i en les lluites de la classe obrera.

És en aquest camí d'acostament i compromís amb els més pobres que l'any 1957 descobreix l'espiritualitat del "père" Charles de Foucauld i les Germanetes i Germanets de les seves Fraternitats, espiritualitat basada en l'esperit de pobresa i contemplació de la crida de Jesús, portant a terme una vida de testimoni i de treball enmig dels i les més pobres. Establirà un lligam profund amb les Germanetes i els Germanets fins al final de la seva vida. L'any 1961, quan ja casat amb la Maria Lluïsa Oliveres van a viure a Màlaga, ho faran a les Escuelas del Ave María, en el

Camino de la Misericordia, al cor de la pobresa, a prop de les Germanetes que vivien en una barraca a la playa de San Andrés.

Els tres anys anteriors l'Alfonso havia treballat a CEAM (Centro de Estudios y Asesoramiento Metalúrgico), a través d'on va conèixer l'empresa capitalista per dins, i confirma que mai no podrà treballar defensant el capital: "treballava vuit hores per a mantenir el que en hores lliures intentava girar del revés".¹

Alfonso Comín al seu despatx de Màlaga

L'agost de 1961 l'Alfonso i la Maria Lluïsa faran una estada a Partinico, Sicília Occidental, per conèixer l'acció desenvolupada per Danilo Dolci i el seu Centre d'Estudis i Iniciatives per a la plena ocupació, amb l'objectiu de formar-se en el treball comunitari

¹ Alfonso Comín a Nota Biogràfica, Maria Lluïsa Oliveres a Taula de Canvi Extra núm. 3: Alfons Comín (1933-1980), Barcelona juny 1981.

en el qual estava immers a Màlaga i d'intercanviar les experiències mútues.

A Màlaga treballarà a les Escoles professionals de l'Ave María i de El Palo, aquesta darrera dels jesuïtes, on hi impartirà classes d'Higiene i Seguretat en el Treball, d'Organització Laboral i Relacions Humanes, i de Geografia Econòmica; i a la Escuela Técnica de Peritos Industriales d'Organització de Tallers i d'Economia Política. També dirigirà a la Escuela de Maestría Industrial els cursos de Quadres Intermedis.

"El tranvía de Huelín, el de la Misericordia, es el último tranvía que queda en Málaga. Por poco. Ahora en diciembre, lo quitan. (...) El tranvía de Huelín une Málaga con ese barrio, uno de los barrios obreros y populares de más sabor y tradición de la ciudad. Allí está también, más reciente, la Barriada Girón, de viviendas protegidas, y al final el sector de la Misericordia.

El viajero que coge el tranvía de Huelín no debe tener prisa. Hay que tomárselo con calma. (...) allí hay ocasión de bromear con el cobrador o con las chicas que van o salen del trabajo.

Las de la textil, me refiero. El tranvía de Huelín, el de la Misericordia, a las ocho es un centro de jolgorio... Sobre todo, si toca un cobrador en vena. Las caras adormiladas sonríen, y poco a poco participan en las bromas. Al tranvía de Huelín, el de la Misericordia, cuando falte le echaremos de menos. Sobre todo, a las ocho de la mañana... Por la gente."²

"El temps de Màlaga és un temps especialment ric en molts aspectes: el coneixement d'una altra realitat del país, viscuda dia a dia, l'atur, la inseguretat en el treball, la lluita per a defensar els drets humans més elementals. Per altra part, l'experiència personal és dura: la policia controla la casa on viu i sovint li fan interrogatoris i l'amenacen de detenir-lo. La relació amb la jerarquia

eclesiàstica també és difícil. La situació econòmica és molt precària."³

La relació amb els Germanets i les Germanetes de la Fraternitat del pèrre Foucauld és molt intensa, es pot dir que la casa esdevé una segona Fraternitat. També esdevé punt de trobada dels obrers que treballen a les fàbriques properes, quan sona la sirena del descans corren a cas de la nostra família on la Maria Lluïsa els hi té preparades olives en els bols de ceràmica de Coin i "xatos" de vi negre, quan torna a sonar la sirena corren a les fàbriques de nou. Aquest ritual es repeteix una vegada al matí i una altra vegada a la tarda, cada dia.

Els primers anys de la família viscuts a Màlaga, fruit de l'opció de treballar al servei dels més pobres, renunciant a exercir la professió d'enginyer industrial, deixen una petjada permanent. Tal com escriu J. M. Castellet: "L'Alfons havia tornat definitivament compromès amb la classe obrera; una opció que havia pres intel·lectualment molts anys enrere, però que havia reblat en la pràctica en els anys andalusos. En tornar explicava, amb la vivacitat de sempre, la seva experiència del subdesenvolupament i la del descobriment del poble andalus, dia a dia, en el barri popular on s'havien establert amb la Maria Lluïsa. Diria que aquesta vivència el va convertir, segurament, en un dels pocs intel·lectuals del país autènticament inserits en la realitat obrera. Per a mi l'Alfons va ser sempre un intel·lectual en el sentit més precís del mot, és a dir, en aquella dimensió que intenta veure les coses del món en la seva totalitat i que la projecta en les seves obres. D'escriptors no intel·lectuals, de tècnics, de sacerdots, de sindicalistes o de polítics que han viscut problemes de la classe obrera des de dins n'hi ha i n'hi ha hagut bastants a Catalunya i a Espanya. Alguns per la seva pròpia procedència, d'al-

² Alfonso Comín, Tranvía de Huelín, o nuestro pueblo de cada día (De las impresiones de un recién llegado a Málaga). El Ciervo, nº100, desembre de 1961; V Volum Obra Completa, Fundació Alfonso Comín, Barcelona 1989.

³ Maria Lluïsa Oliveres Sanvicens, Nota Biogràfica a Taula de Canvi Extra núm. 3: Alfons Comín (1933- 1980), Barcelona juny 1981.

Alfonso Comín amb els tres fills grans

tres per una adhesió i una solidaritat que traspasaven les fronteres de classe. D'intel·lectuals, tanmateix, poquíssims, i l'Alfons n'era un d'ells." ⁴ Les amistats construïdes aquells anys a Màlaga i a Andalusia perduraran sempre més, amb els alumnes de les Escuelas Profesionales del Ave María i de El Palo, i de la Escuela de Peritos Industriales, amb els militants i les militants de la JOC i dels grups cristians de base. Alguns d'ells i d'elles el van ajudar quan va escriure Espanya del Sur ⁵, tal com queda reflectit en la seva dedicatòria. El testimoni de José Antonio Ruíz Muñoz posa de manifest la seva inesborrable i duradora empremta:

"El nombre de Alfonso Carlos Comín Ros en Málaga, pese a la distancia en el tiempo que

lo tuvimos aquí, se sigue recordando porque su huella fue profunda entre algunos intelectuales, como José Jiménez Villarejo y en un grupo de estudiantes de Formación Profesional, que tuvimos la suerte de tenerlo en nuestras escuelas, habiendo captado su capacidad y sensibilidad con la situación del Mundo Obrero que, indudablemente nos cautivó y nos marcó para una larga vida de lucha; primero en los Movimientos apostólicos como la JOC y después, nuestro compromiso en la lucha obrera en Málaga, que hoy perdura en otras facetas, como la divulgación de la historia industrial de Málaga, firmemente conectada con la clase obrera. A Inocencio Fernández, José Antonio Ruíz, Antonio Roldán, Francisco Román, Antonio Rodríguez (Falele), Pedro Andrés, Paca Montes y muchos más, que hemos liderado muchos acontecimientos obreros en Málaga, nos preguntaran que de donde nos vino esa inquietud, sin dudarle responderíamos: de Alfonso Comín."

També conservarà els vincles socials i polítics, i així participarà i col·laborarà més endavant en la fundació de les CC.OO del Campo a Andalusia. I la intensa relació amb les Fraternitats dels Germanets i Germanets de Jesús de la família espiritual de Foucauld ja anomenada. A les primeres eleccions democràtiques, l'any 1977, participarà activament en la campanya electoral a Andalusia, en mítings entre d'altres al barri de El Palo de Màlaga, on, per cert, una plaça hi porta el seu nom, i a Puerto de Santa María, a Cádiz, junt amb Rafael Alberti. A Màlaga es manifesta en tota la seva plenitud "que el compromís es viu en la pràctica i en el cor de l'espiritualisme, però també del materialisme i del comunitarisme", explica Josep Ma Castellet en el llibre ja citat. ⁶

⁴ Josep Maria Castellet, *Seductors, il·lustrats i visionaris. Sis personatges en temps adversos*. Edicions 62, Barcelona 2009, pàg. 178.

⁵ Alfonso Comín, *Espanya del Sur. Aspectos sociales y económicos del desarrollo industrial de Andalucía*. Editorial Tecnos, Madrid 1965; IV Volum *Obra Completa*, Fundació Alfonso Comín, Barcelona 1987.

⁶ Josep Maria Castellet, *Seductors, il·lustrats i visionaris. Sis personatges en temps adversos*. Edicions 62, Barcelona 2009, pàg. 176.

Emprèn una intensa tasca de recerca i estudi en el camp de la sociologia del treball i col·labora amb el professor Murillo, catedràtic de la Universitat de Granada, i amb el professor Alain Touraine, de l'École Pratique des Hautes Études de la Sorbona de París, en una enquesta realitzada a Sevilla entre treballadors industrials d'origen rural. Així mateix, iniciarà la seva recerca sobre Andalusia que es traduirà en els llibres "Espanya del Sur" (Aspectos sociales y económicos del desarrollo industrial de Andalucía) (1965) i "Noticia de Andalucía" ⁷ (1970), i en nombrosos articles publicats a les revistes AÚN, *El Ciervo*, *Triunfo*, i *Cuadernos para el Diálogo*. "Espanya del Sur", primer, i "Noticia de Andalucía", després, així com els nombrosos articles, representaran un canvi de paradigma quant als estudis i a la visió que fins llavors s'havia donat d'Andalusia pel que fa a la metodologia, a l'enfocament que hi dona a l'anàlisi econòmic i social, a la manera com estan escrits, a les conclusions a les que arriba i a les aportacions que hi fa. Parteix de l'anàlisi directe de la realitat andalusina i trenca amb les visions idealistes i metafísiques que fins llavors s'havien donat de la regió. Junt al mètode científic, a l'enquesta directa, a les dades, xifres i taules hi trobem poemes i descripcions poètiques, i en l'anàlisi hi integra conceptes econòmics i socials, amb aspectes de la vida quotidiana, elements culturals i aquelles pinzellades poètiques que els fan sortir de les recerques socials a les que habitualment estem acostumats. És interessant destacar la reflexió que fa al voltant de la tasca de l'investigador i de la recerca, del mètode a seguir, del paper de l'intel·lectual, de la necessitat d'estar inserit en la realitat, de l'intel·lectual "engagé" de

Mounier i de Gramsci: "...el amor que dilata nuestro quehacer y que ha ido quemando nuestras breves vidas, este amor que trata de forjarse en una concepción arriesgada de la tarea intelectual, este incesante amor por los hombres de España" ⁸ y prosigue: "la historia de nuestro país se hace y debemos participar en ella" (...) la historia se hace, las decisiones se toman, los hombres viven, la injusticia prospera".⁹

A Espanya del Sur trenca amb els paràmetres clàssics que interpretaven una Andalusia agrícola per reconèixer en la regió una emergent realitat industrial, desmunta els mites que s'havien construït sobre Andalusia, tant els d'índole racista que justificaven la pobresa secular com els d'índole folklòrica que explicaven l'adaptació del poble andalús a la pobresa. I justifica per què el seu treball gira al voltant dels problemes de la industrialització a Andalusia i la necessitat d'harmonitzar la reforma agrària amb un procés d'industrialització. El llibre conclou: "Las estructuras sociales y económicas que condicionan la realidad andaluza favorecen, como hemos visto, el triunfo de la clase dirigente. La clase obrera del Sur español debe encontrar su camino de liberación. Prosperidad y sacrificio son palabras que van unidas a la historia del movimiento obrero. (...) Que el sacrificio sea breve para que la prosperidad sea fecunda. Y que la España del Sur se libere definitivamente de las raíces del atraso y halle el camino del desarrollo acelerado. Al fin ahí va apostado el porvenir de toda España".¹⁰

A *El oficio de resistir. Miradas de la izquierda durante los años sesenta*, Javier Arístu planteja respecte a "Espanya del Sur": "Junto a este trabajo de tipo teórico e investigador,

⁷ Alfonso Comín, *Noticia de Andalucía*. Editorial Cuadernos para el Diálogo, Madrid 1970; I Volum Obra Completa, Fundació Alfonso Comín, Barcelona 1986.

⁸ Alfonso Comín, *Espanya del Sur. Aspectos sociales y económicos del desarrollo industrial de Andalucía*. Editorial Tecnos, Madrid 1965; IV Volum Obra Completa, Fundació Alfonso Comín, Barcelona 1987.

⁹ Alfonso Comín, *Espanya del Sur. Aspectos sociales y económicos del desarrollo industrial de Andalucía*. Editorial Tecnos, Madrid 1965; IV Volum Obra Completa, Fundació Alfonso Comín, Barcelona 1987.

¹⁰ Alfonso Comín, *Espanya del Sur. Aspectos sociales y económicos del desarrollo industrial de Andalucía*. Editorial Tecnos, Madrid 1965; IV Volum Obra Completa, Fundació Alfonso Comín, Barcelona 1987.

Comín desplegó lo que entonces se llamaba <<conciencia de clase>>. Su formación cristiana, paradigma comprensivo que nunca abandonó, le inclinaba a concebir la acción social fuertemente influida por la entonces cultura del cristianismo obrero de procedencia francesa (Emmanuel Mounier i Simone Weil) y a conectar e impulsar las primeras organizaciones obreras de nuevo tipo, las comisiones obreras.

Alfonso Comín participó del mismo impulso que movía a otras personas que en aquel tiempo dedicaron sus esfuerzos intelectuales a investigar sobre esos cambios sociales que estamos describiendo. Participa (...) de lo que podríamos llamar <<un nuevo regionalismo andaluz>> fundamentado en un conocimiento científico y en una metodología analítica y objetiva".¹¹

"Comín es sin duda un precursor, un avanzado de <<la nueva teoría sobre Andalucía>> que trata de superar anteriores visiones idealistas o metafísicas (Ortega, Marías, Infante) que están en la base de una representación falseada, o al menos muy parcial, de la sociedad andaluza."¹²

"¿A dónde `podía llevar esta reflexión de Comín? Evidentemente, a dotar al proyecto del regionalismo andaluz con unos contenidos sociales de los que posiblemente había carecido en su historia pasada, a desprenderlo de resabios culturalistas e identitarios, para aunar en una síntesis nueva y prometedora el desarrollo social producido por la industrialización de aquellos años y las alianzas sociales regionales que pudieran sacar a

Andalucía del histórico hundimiento en el que se hallaba desde hacía décadas."¹³

A "Noticia de Andalucía",¹⁴ "a la noticia de sí mismo, la que Andalucía comunica y transmite"¹⁵ el seu objectiu és buscar "la fuerza de un pueblo sin noticia aparente"¹⁶. Segueix desmuntant els mites i les construccions falsejades sobre la regió. Es tracta d'un lli-

Alfonso, Maria Lluïsa i tres fills

bre elaborat a partir de quatre reportatges, on s'endinsa en el món social andalús seguint la tècnica del reportatge antropològic clarament impregnat pels treballs d'Oscar Lewis. Hi aborda el que ell considerava els problemes crucials de la "qüestió andaluza": el problema estructural de la propietat de la terra i la modernització de l'agricultura, l'emigració andaluza cap a terres espanyoles i europees, les diferències socials

¹¹ Javier Arístu, El oficio de resistir. Miradas de la izquierda en Andalucía durante los años sesenta Editorial Comares, Granada 2017, pàgs. 44-45.

¹² Javier Arístu, El oficio de resistir. Miradas de la izquierda en Andalucía durante los años sesenta. Editorial Comares, Granada 2017, pàg. 47.

¹³ Javier Arístu, El oficio de resistir. Miradas de la izquierda en Andalucía durante los años sesenta. Editorial Comares, Granada 2017, pàg. 49.

¹⁴ Alfonso Comín, Noticia de Andalucía . Editorial Cuadernos para el Diálogo, Madrid 1970; I Volum Obra Completa, Fundació Alfonso Comín, Barcelona 1986

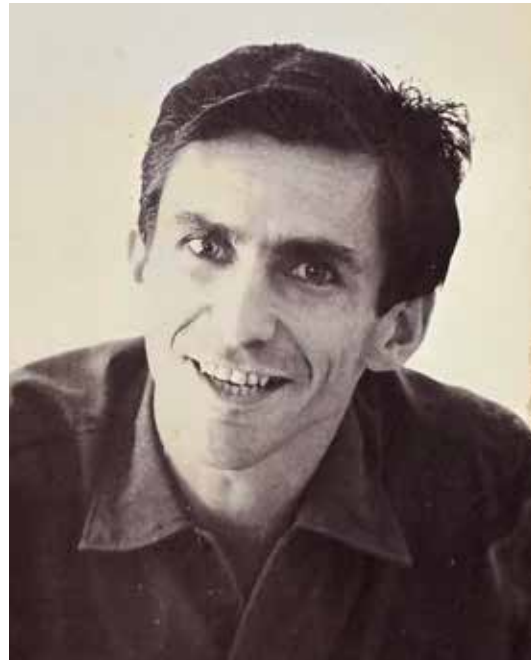
¹⁵ Alfonso Comín, Noticia de Andalucía . Editorial Cuadernos para el Diálogo, Madrid 1970; I Volum Obra Completa, Fundació Alfonso Comín, Barcelona 1986.

¹⁶ Alfonso Comín, Noticia de Andalucía . Editorial Cuadernos para el Diálogo, Madrid 1970; I Volum Obra Completa, Fundació Alfonso Comín, Barcelona 1986.

i territorials entre les diferents zones d'Andalusia i del seu camp i la seva ciutat, i els problemes d'un model d'industrialització que no seria capaç de donar resposta coherent al problema del desenvolupament andalús: "Así, una vez más, hemos vuelto al Sur, porque es ahí, entre los que siguen quedando, donde se halla la esperanza del cambio que anhelamos. (...) Así hemos vuelto de nuevo a la España del Sur, no para buscar nuevas interpretaciones metafísicas, no a considerarla siquiera como problema o como caso clínico, sino a vivirla como realidad; como realidad que nos interpela y nos incita a descubrir lo que pasa realmente en Andalucía."¹⁷

I tornant a Javier Arístu: "En estos reportajes Comín se adentra en el mundo social andaluz, siguiendo la técnica del reportaje etnográfico o antropológico. En una metodología que por aquellos años se estaba desarrollando y que en España conocimos a través de Oscar Lewis."¹⁸

"A la par que el autor analiza y describe a partir de datos estadísticos y observaciones la situación económica y social de Andalucía, introduce en cada capítulo la experiencia de conversaciones con personas representativas de las diversas actividades, una modalidad de encuesta social, donde destaca ya la presencia del joven movimiento obrero urbano surgido al calor de la industrialización de esos años. De nuevo se adentra de lleno en el análisis de los procesos de cambio y transformación social que, de forma a veces salvaje, se estaban desarrollando en esos años en Andalucía."¹⁹

Alfonso Comín

La segona edició de "España del Sur"²⁰ Alfonso la va plantejar a partir de la primera edició i de Noticia de Andalucía, a més d'alta bibliografia publicada a partir del 1965. En ella hi plateja noves hipòtesis, la verificació de les quals, del seu abast o encert "no se trata de un mero ejercicio académico sino de una cuestión cargada de futuro"²¹. I conclou al final de la Introducció: "La identidad de la conciencia andaluza tan sólo puede ser fruto y resultado de la realidad histórica, y de las fuerzas sociales que

¹⁷ Alfonso Comín, Noticia de Andalucía . Editorial Cuadernos para el Diálogo, Madrid 1970; I Volum Obra Completa, Fundació Alfonso Comín, Barcelona 1986.

¹⁸ Javier Arístu, El oficio de resistir.Miradas de la izquierda en Andalucía durante los años sesenta. Editorial Comares, Granada 2017, pàg. 50.

¹⁹ Javier Arístu, El oficio de resistir.Miradas de la izquierda en Andalucía durante los años sesenta. Editorial Comares, Granada 2017, pàg. 52.

²⁰ Alfonso Comín, Manuscrito para una versión actualizada de España del Sur, IV Volum Obra Completa , Fundació Alfonso Comín, Barcelona 1987.

²¹ Alfonso Comín, Manuscrito para una versión actualizada de España del Sur, IV Volum Obra Completa, Fundació Alfonso Comín, Barcelona 1987.

la componen, de las esperanzas y aspiraciones que la alimentan”.²²

Andalusia, tal com escriu Antonio Miguel Bernal a la Introducció al IV Volum de les Obres Completes va estar sempre present en el pensament i en els escrits de l'Alfonso: “Desde que en 1965 publicara España del Sur fueron éstos verdaderos modelos de reflexión, lúcida y pionera, de los problemas andaluces contemporáneos y desde entonces hasta febrero de 1980 no pararían de sucederse ininterrumpidamente, nuevos escritos que no dejaban de ser testimonio siempre fieles de la evolución del pensamiento del propio Alfonso así como de los avatares sociales en que se viera envuelta Andalucía en las últimas décadas.”²³ I prossegueix: “La originalidad de la obra radicaría tanto en el tipo de análisis como en el enfoque propuesto al centrar lo fundamental de su estudio en las actividades y procesos industriales más que en los análisis agrarios de corte tradicional. Fue, tal vez, el primer libro dedicado a analizar y explicar el subdesarrollo andaluz en función de unas variables económicas que no tenían a la tierra como principal protagonista”²⁴. D'aquí l'impacte de l'obra al seu moment. “Posteriormente volvería a ocuparse de temas andaluces que, curiosamente, le llevaban a aproximarse a los problemas de mayor permanencia y virtualidad en la sociedad de esta región, siempre vinculados al tema de la propiedad agraria, el desempleo y la conflictividad campesina (...) y desmitificar las múltiples interpretaciones metafísicas del atraso andaluz, (...) o la preocupación por la emigración masiva de andaluces y

la incidencia del nuevo nacionalismo de Andalucía”.²⁵ El que es reflecteix als articles dedicats a la burgesia i oligarquia andaluses publicats a *Cuadernos para el diálogo* l'any 1972, i a "Noticia de Andalucía". Això explica que en l'esquema de la nova edició d'"España del Sur" i en els materials ja preparats, aquests siguin els temes centrals, a més d'un tema apuntat, però per elaborar, dedicat a l'Andalusia marginal.

La vocació andalusa de l'Alfonso segueix enfortint-se una vegada retornen a Barcelona, “Si el andaluz acomodado piensa en Madrid, y el andaluz pobre piensa en Barcelona ¿Quién piensa entonces en Andalucía? deia un cartell penjat a la “cabaña”, la caseta de fusta ubicada a la terrassa del pis familiar, que va ser el despatx de l'Alfonso en retornar a Barcelona. Establirà una estreta relació amb el Baix Llobregat, especialment amb la comunitat cristiana del Nepo, el jesuïta Juan García Nieto, a Ciudad Satélite, Cornellà. L'emigració andalusa a Catalunya i després l'emigració de la resta d'Espanya seran objecte seu d'estudi i preocupació.

El seu compromís social i cristià amb els més pobres que l'havia portat els anys de Màlaga a col·laborar amb la JOC (Juventud Obrera Católica), prosseguirà al seu retorn a Barcelona. Intel·lectual inserit en la realitat obrera i amb una fe profunda, sempre va compartir amb nosaltres el seu compromís, la seva lluita i la seva militància. “La Casimira se'n va” cridava, quan empeníem viatge de Màlaga a Barcelona i de Barcelona a Màlaga.

---

²² Alfonso Comín, Manuscrito para una versión actualizada de España del Sur, IV Volum Obra Completa, Fundació Alfonso Comín, Barcelona 1987.

²³ Antonio Miguel Bernal, Introducción al Cuarto volumen de las Obras de Alfonso Comín, IV Volum Obra Completa, Fundació Alfonso Comín, Barcelona 1987.

²⁴ Antonio Miguel Bernal, Introducción al Cuarto volumen de las Obras de Alfonso Comín, IV Volum Obra Completa, Fundació Alfonso Comín, Barcelona 1987.

²⁵ Antonio Miguel Bernal, Introducción al Cuarto volumen de las Obras de Alfonso Comín, IV Volum Obra Completa, Fundació Alfonso Comín, Barcelona 1987

Comparteix amb la família el seu esperit internacionalista: la situació política de Vietnam, de Biafra, d'Amèrica Llatina..., les condicions de vida de la seva població, especialment dels infants, formaran part habitual de les nostres converses. La cultura llatinoamericana entra amb força a casa: literatura, música, pintura, artesanía... De jove havia viscut l'experiència de convivència internacional de les Rutes Internacionals de Pax Christie per Europa, junt amb la Maria Lluïsa i el grup d'amigues i amics.

Persona molt vital i creativa, escriptor prolífic, col·labora en revistes de Catalunya, Espanya, Europa i Amèrica Llatina i escriu més de dotze llibres. Era un gran apassionat de la música, els darrers anys el concert d'arpa i flauta de Mozart, Malher, el Rèquiem de Fauré i la música sacra de Vivaldi l'acompanyaran les llargues

estones que dedica a escriure. Els cantautors i cantautores formen part de la banda sonora familiar, no faltem als seus concerts, i en els viatges i desplaçaments amb el 2CV, "La Casimira", cantem les seves cançons. Els versos de Miguel Hernández cantats per Paco Ibáñez ²⁶, han passat a formar part permanent dels records de la nostra infantesa. Els cantàvem a "la Casimira", de camí a la platja des de Torrelles de Llobregat, on hi passàvem els estius, més d'una i de dues vegades seguits pel 600 gris de la policia secreta. Són el testimoni d'aquest vincle que va establir l'Alfonso amb l'Espanya del Sur, d'aquest amor per Andalusia que ens va inculcar als fills: "Andaluces de Jaén,/aceituneros altivos,/ decidme delalma: ¿quién,/quién levantó los olivos?"/ "No los levantó la nada, /ni el dinero, ni el señor, /sino la tierra callada, / el trabajo y el sudor".²⁷

---

²⁶ Paco Ibáñez 2, segon disc del cantautor, apareix l'any 1967

²⁷ Miguel Hernández, Aceituneros a Viento del Pueblo, poesía en la guerra, Ediciones "Socorro Rojo", 1937, edició facsímil publicada per Ediciones de la Torre, 1992.

El pensament i la praxi religiosa de l'Alfonso Comín: cristià al partit i comunista a l'Església

Toni Comín, fill d'Alfonso Comín

El meu pare va escriure un llibre autobiogràfic, titulat "Fe en la Tierra", dins d'una col·lecció de l'editorial Desclee de Brouwer titulada "El credo que ha dado sentido a mi vida", on diferents figures representatives del món catòlic progressista català i espanyol de l'època explicaven la seva vivència religiosa i la seva idea del cristianisme -com per exemple José Mª de Llanos, José Mª Díez Alegria, Pere Casaldàliga, Jose Maria González Ruiz, el bisbe Iniesta o Roser Bofill-. Allà, l'Alfonso Comín narra la seva trajectòria com a creient, des del catolicisme profundament tradicionalista d'una família procedent del nucli dur del carlisme espanyol des de feia varies generacions fins al cristianisme revolucionari que el portaria a abraçar la teologia de l'alliberament i a fundar i a liderar el moviment "Cristians pel Socialisme" a Catalunya i a Espanya. Una autobiografia religiosa que és, també i de manera inseparable, una autobiografia del seu compromís social i polític, perquè en el cas del meu pare el compromís polític i social és una conseqüència directa i inevitable de la seva fe i, per tant, la seva fe no es pot entendre al marge d'aquest compromís. El títol, "Fe en la Tierra", té aquest doble significat: la fe en Déu és té "des de la Terra" i la fe en Déu és també "fe en la Terra", és a dir, en la humanitat que l'habita i en la seva història, que cal entendre com una història d'alliberament.

En un moment del llibre, quasi de passada, deixa caure una imatge que resumeix molt bé el context i el sentit del seu cristianisme. Parla de dos personatges que en podríem dir "arquetípics" de l'Espanya d'aquella època, posem els anys cinquanta, en plena

postguerra: d'una banda, un bisbe representant del nacionalcatolicisme i, de l'altra, un militant comunista implicat en la lluita clandestina contra la dictadura, per descomptat ateu. Al primer és fàcil imaginar-lo vestit com un "príncep de l'Església", amb el seu faixí i el seu solideu de color porpra i el seu gran crucifix de plata penjada sobre el pit, còmodament instal·lat al seu palau episcopal, furibundament anticomunista i amb connivència absoluta amb les autoritats del règim. Al segon podem imaginar-lo en una de les presons o dels calabossos de les comissaries des d'on el franquisme exercia la repressió més extrema, torturat per la policia, amb la camisa empapada de sang, negant-se a confessar la informació que li exigeixen els seus torturadors. Quin dels dos, es pregunta l'Alfonso Comín, ens remet de manera més clara i transparent a la imatge de Jesús a la Creu?

La resposta no deixa lloc per a gaires dubtes per a un jove de família carlista i profundament catòlica, però que llegeix honestament els Evangelis. Qui està més a prop de Jesús? El seu representant oficial, que suposadament creu en Ell? O el comunista ateu que no hi creu? El bisbe nacionalcatòlic, que es posa el nom de Déu a la boca tothora? O el militant comunista que arrisca la vida en la seva lluita contra el franquisme, però que considera l'Església catòlica un enemic de classe? Quin dels dos es correspondria amb la imatge contemporània de Jesús, mort a la Creu per desafiar el poders religiosos i civil de la seva època? La seva resposta és inequívoca i aquesta convicció serà el detonant del camí vital, intel·lectual i polític de l'Alfonso Comín.

En efecte, la reflexió i la praxi del meu pare com a creient comença amb la consciència

Foto de portada del número extraordinari monogràfic de la revista Taula de Canvi dedicat a Alfonso Comín

d'aquesta contradicció dramàtica entre el veritable significat de la fe cristiana –una fe rebuda gràcies als seus orígens familiars– i el bloc polític i social que teòricament reivindica i defensa la religió cristiana, però que en realitat encara la negació més rotunda dels valors evangèlics que diu representar. El meu pare creix i és educat en la narrativa nacionalcatòlica segons la qual la Guerra Civil havia estat una “Cruzada” dels cristians contra ateus. En aquesta versió de la història, republicans contra nacionals no volia dir demòcrates contra feixistes, sinó rojos contraris a la religió contra aquells que –gràcies al lideratge del Caudillo– havien salvat el caràcter catòlic d'Espanya. I un joveníssim Comín, quasi adolescent, constata que en realitat les coses són tot el contrari: que el lloc natural dels cristians era el bàndol que havia perdut la Guerra Civil i no el bàndol que l'havia guanyat, que era el seu. I per això, un joveníssim Comín, fill com hem vist d'un “caído” important del règim franquista, decideix passar del bàndol dels vencedors al bàndol dels vençuts i iniciar, ja des dels vint anys, la seva militància política antifranquista i el seu combat cultural i intel·lectual contra la dictadura.

Un joveníssim Alfonso Comín, encara estudiant de l'Escola d'Enginyers, constata allò que avui a molts ens pot semblar molt evident, però que en aquell context social i cultural, no ho era gens ni mica: que als Evangelis, Jesús, està sempre al costat dels pobres, dels humils. Anant encara més enllà, dels Evangelis és després un missatge social poderós: seguir a Déu significa comprometre's a portar el seu Regne a la Terra i allò que caracteritza aquest Regne es la fraternitat, doncs si Déu és el Pare de tots els homes, això implica que tots els homes s'han de veure els uns als altres com a germans. El Regne dels Cels comença aquí a la Terra, on l'ètica evangèlica ens porta a lluitar en favor d'estructures socials més justes. L'Alfonso constata que el capitalisme és totalment oposat a l'ideal de la fraternitat i que la moral capitalista, que és la moral del diner, és del tot incompatible amb la moral cristiana. Així, la revolució esdevé un imperatiu evangèlic, perquè el cristianisme està íntimament vinculat, de manera necessària, al compromís amb la justícia social i ell creu que, en l'estat de les coses d'aleshores, és impossible assolir la justícia social si no és per mitjà de la revolució. No en va va aca-

bar el seu el llibre “Fe el la Tierra” amb un elogi del Magníficat quan diu que Déu “des- trona als poderosos i exalta els humils”: els Evangelis, sí, per ell inclouen un missatge socialment revolucionari.

La seva guia en aquest viatge fulgurant del cristianisme tradicional heretat a un cristi- anisme socialista serà el filòsof personalista francès, Emmanuel Mounier, a qui de ma- nera reiterada al llarg de la seva obra l’Alfon- so identificarà com el seu principal mestre. De la mà de Mounier, assumeix ràpidament algunes de les principals categories d’anà- lisi marxistes: la idea que a les societats avançades hi ha classes socials, que hi ha una “lluita de classes” entre la classe explo- tadora i classe explotada. I que, en el con- text de la societat contemporània, l’ètica evangèlica obliga a posar-se al costat de les classes treballadores i a treballar per la seva “promoció”. Entén que la injustícia del capi- talisme es estructural i que no es tracta de canviar la moral individual de les persones, no és tracta que els capitalistes siguin més o menys bones persones, sinó que es tracta de canviar les estructures del sistema, les seves regles del joc. Perquè com dirà vint anys des- prés la teologia de l’alliberament, el pecat no és personal sinó estructural: el capitalisme és el pecat fet estructura. En paraules de Mounier, és “el desordre establert.”

L’Alfonso entendra el franquisme no com una mera dictadura sinó com l’expressió totalitària, més lúgubre i extrema pos- sible, del sistema social i econòmic capi- talista. A l’Espanya de l’època en que ell desperta al veritable significat del cristianisme, hi ha classes en conflicte i el franquisme és, principalment, la re- presentació política més tràgica possible d’aquest conflicte. Així, si l’Església oficial històricament havia traït els Evangelis, a l’Espanya franquista aquesta traïció era encara més flagrant. Per això, ser coherent amb els Evangelis, aplicar les ensenyan- ces del personalisme cristià de Mounier al cas espanyol implica comprometre’s en la lluita contra la dictadura, ja sigui des

de la militància política i sindical, ja sigui des de l’esfera intel·lectual. I això és el que ell va fer: ser coherent amb la seva fe. La fe que havia rebut d’una família a la qual sempre li va agrair que li hagués transmès la fe i que al mateix temps s’identificava amb unes opcions polítiques que, parado- xalment, al seu entendre eren del tot in- compatibles amb aquesta mateixa fe.

Aquest viatge cap a la militància política i el combat cultural contra el franquisme, per descomptat, no va ser un viatge en solitari. El va fer acompanyat de molts altres amics de la seva generació, que tenien procedèn- cies més o menys similars. En aquest viatge, en efecte, hi va tenir un paper fonamental el grup de la revista *El Ciervo*, fundat pel Llo- renç Gomis i la Roser Bofill, i on ell va trobar alguns dels seus grans companys d’aventura política i intel·lectual, com el José Anto- nio González Casanova o en Joan Gomis, amb qui fundaria i dirigiria en la seva pri- mera etapa el Front Obrer de Catalunya –un partit marxista laic, no ateu-, però també d’altres com el poeta Lluís Izquierdo o en Jordi Maragall, el filòsof i fill del poeta, que va exercir de pater familias de tota aquella colla de joves inquiets procedents, de la bur- gesia barcelonina afí al règim. El *Ciervo* va ser la primera revista autoritzada, en tot l’es- tat espanyol, crítica amb la dictadura. Així, a la revista aquells joves feien la seva mili- tància legal –escriure i publicar articles més o menys obertament contraris al règim- i al FOC hi feien la seva militància clandestina. Una militància de la qual, com tants i tants d’altres militants, hauria d’assumir les con- seqüències personals des de ben aviat i fins la fi de la dictadura. En efecte, la persecució per part del règim –el règim del qual socio- lògicament ell procedia- es concretaria no només en la censura constant d’allò que es-crivia i publicava, sinó en nombroses deten- cions i interrogatoris, segons les pràctiques habituals de la policia franquista de l’època, diversos processos judicials i una condem- na a diversos anys de presó, l’any 1969, per un article publicat en una revista de referèn-

cia del catolicisme progressista francès, “*Testoignage Chrétien*”, condemna de la qual només en va complir un any a conseqüència de la forta pressió internacional perquè fos alliberat. “*Vivir en prisión*” és el títol d’un llarg llibre inacabat que no va arribar a publicar en vida.

A banda del grup català, a la resta d’Espanya el pare trobaria també companys de viatge fonamentals pel seu trajecte de cristià socialista: el pare Llanos, de qui sempre va dir que va ser la seva principal influència directa per entendre la dimensió social de la seva fe, i José Maria Díez Alegria, els dos grans teòlegs espanyols que al cap d’uns anys, durant la transició, i de la mà del propi Alfonso acabarien militant al PCE, o José Maria González Ruiz, que durant els quatre anys en que els pares van viure a Màlaga va ser un interlocutor fonamental. Tots ells van participar, de manera més o menys directa, en els diàlegs entre cristianisme i marxisme que van tenir un gran protagonisme en del debat intel·lectual i polític de l’Europa dels anys seixanta i setanta. Aquests diàlegs van ser una conseqüència més o menys directa del Concili Vaticà II, que no cal dir que va ser un esdeveniment clau per als cristians progressistes i que l’Alfonso va viure amb gran entusiasme i passió. Un dels seus llibres, de fet, el dedica al papa Joan XXIII amb la següent dedicatòria: “*A Juan XXIII, que ha hecho posible la esperanza en la historia*”. El Concili va obrir la porta perquè el catolicisme s’obris al pensament modern i a la pluralitat de les seves ideologies, va reconèixer que el respecte de la doctrina de l’Església no és incompatible la primacia de la consciència individual de cada cristià i que la jerarquia no té el monopoli de la interpretació del Magisteri, va posar les bases, en fi, perquè l’Església abandonés segles i segles de constantinisme, és a dir, d’aliança entre el poder eclesiàstic i el poder polític. El Concili permet començar a acabar amb allò que ell, al llarg de la seva obra, resu-

mia amb l’expressió “*el secuestro de la Palabra*” per part de l’Església. En efecte, si la Paraula és el missatge evangèlic, la institució al llarg dels segles l’havia segrestat, l’havia manipulat instrumentalitzat per posar-la al servei del seu poder –cultural, social i polític– i l’havia traït descaradament, sovint sense cap vergonya. Calia alliberar la Paraula del seu segrest secular, calia reconstruir-la –“*la reconstrucción de la Palabra*” és el títol d’un dels seus darrers llibres– i el Concili, sens dubte, va ser un primer pas en aquesta bona direcció.

Si el Vaticà II va ser el precedent dels diàlegs cristiano-marxistes europeus, aquest ho va ser de la teologia de l’alliberament llatinoamericana. A diferència del primer, aquest moviment teològic no només cerca un diàleg entre els cristians –que segueixen sense ser marxistes– i els marxistes –que segueixen sense ser cristians– per trobar punts en comú, tant a nivell ètic i antropològic, com polític i social, sinó que aposta per la integració d’alguns dels elements claus del pensament marxista en la pròpia teologia cristiana, de tal manera que els creients es puguin reconèixer a sí mateixos com a socialistes i partidaris de la revolució, sense cap tipus de vergonya, dubte ni mala consciència, i sense entrar en contradicció amb la seva fe ni amb pertinença a l’Església catòlica. Es al calor de la teologia de l’alliberament, que es funda a l’Amèrica Llatina –concretament al Xile d’Allende– el moviment dels “*Cristians pel Socialisme*” i és aprenent de l’experiència xilena que l’Alfonso fundarà i liderarà aquest moviment a Catalunya i a Espanya. “*Cristians pel Socialisme*” va ser l’organització i el projecte amb que el va identificar públicament de manera més clara durant els darrers anys de la seva vida.

Si tot aquest procés de convergència entre cristianisme i socialisme havia començat a Europa, amb el Concili Vaticà II i després amb els diàlegs cristiano-marxistes, i d'allà havia saltat a Amèrica Llatina a finals dels anys seixanta amb el naixement la teologia de l'alliberament, ara, a mitjans dels setanta, el procés feia el salt en la direcció contrària i el moviment de "Cristians pel Socialisme" nascut al continent llatinoamericà era replicat a Europa -concretament a Espanya i Catalunya- de la mà del meu pare. Tanmateix, la perspectiva revolucionària, que tenia un clar sentit en el context llatinoamericà, en el context europeu s'ha de substituir per una praxi reformista, en que l'estratègia de superació del capitalisme s'ha construir no només, sobre el ple respecte de les llibertats civils i polítiques, sinó per mitjà de la democràcia -la que fins aleshores era titllada com a democràcia burgesa- i de les seves institucions.

No en va els anys en que l'Alfonso va liderar "Cristians pel Socialisme" són també els anys de l'eurocomunisme, els anys en que ell va exercir com un dels màxims representants d'aquest corrent ideològic -directament importada del PC italià de Berlinguer- dins del PSUC i també del PCE. Tanmateix, que l'eurocomunisme assumís la metodologia i la praxi reformista de la socialdemocràcia no vol dir que n'assumís el seu horitzó final. No, l'eurocomunisme de l'Alfonso no renunciava a superar el capitalisme, a depassar-lo i substituir-lo per un nou sistema, objectiu al qual el reformisme socialdemòcrata sí que havia renunciat de des feia dècades. Per això, l'eurocomunisme és en realitat un "ni-ni": ni socialdemocràcia, ni estalinisme. Ni socialdemocràcia, perquè ha renunciat a trencar amb el capitalisme, ni estalinisme, perquè ha trencat de manera radical amb la democràcia. Aquest és el socialisme, un socialisme (anticapitalisme) democrà-

tic inspirat en el personalisme cristià de Mounier, al qual Comín s'adscriu des de la seva joventut i la seva primera militància política i aquest és el socialisme que seguirà defensant, vint anys més tard, com a representant del corrent eurocomunista a Catalunya i a Espanya.

L'eurocomunisme aposta per substituir el capitalisme per un nou sistema, polític i cultural, perquè com havia dit Mounier en una de les seves sentències més cèlebres, parafrasejant Charles Péguy quan aquest afirmada que "la revolució serà ètica o no serà": "La revolució econòmica serà ètica o no serà; la revolució ètica serà econòmica o no serà". Això emparenta el socialisme de Mounier amb el marxisme de Gramsci -fonament últim del comunisme italià- quan afirma que per fer la revolució socialista no n'hi ha prou amb transformar la infraestructura econòmica sinó que cal construir una "hegemonia ideològica" que possibiliti la transformació de la superestructura cultural.

El meu pare va ser, doncs, un "cristià pel socialisme". Era un home d'acció, un polític en el sentit més noble del concepte, però era tant o més que això encara un intel·lectual i un pensador. Acció i pensament, en el seu cas indistíntament units. Per això la seva tasca com a cristià socialista -o cristià-marxista, si es vol- la va desplegar tant en l'esfera del debat intel·lectual com de les organitzacions polítiques i eclesials de la seva època. Ser cristià socialista suposava trencar esquemes, dogmes i tabús tant en l'esfera del cristianisme com en la del socialisme i el marxisme. Tabús profundament arrelats en la cultura contemporània i en l'Europa de l'època, però molt més encara en l'Espanya del franquisme que -recordem el que hem explicat al principi- s'havia edificat sobre el fals mite de la Guerra civil no com un conflicte de demòcrates contra feixistes, o de burgesos contra treballadors, sinó com una Croada dels catòlics (els nacionals) contra

Alfonso Comín
amb José Antonio González Casanova

ateus (els rojos). Trencar aquests esquemes, aquests tabús, aquests prejudicis, tant en l'esfera de les idees, com en les de les organitzacions que les professaven -l'Església catòlica i els partits comunistes- va ser la tasca la qual es va dedicar de manera apassionada i constant tota la seva vida. Quins canvis implica el fet de ser un cristià socialista per al cristianisme, tant a nivell doctrinal com a nivell

pràctic? Què comporta el fet de ser un socialista cristià per al socialisme, per al comunisme i per al marxisme, tant a nivell teòric com organitzatiu? Vegem aquestes quatre qüestions, cadascuna d'elles de manera específica, en la vida i en la obra del meu pare.

***Cristià socialista:
la dimensió teòrica***

Un cristianisme socialista. El cristià, ja ho hem vist, no pot girar la cara davant de la injustícia. Les víctimes, els explotats, els pobres, els més dèbils: tot això l'ha d'interpel·lar, si vol ser fidel a l'ètica de l'Evangelí. I la resposta no pot ser que la justícia que no han trobat a la Terra, ja la trobaran al Cel. No és així com ell entenia les Benaurances, un dels passatges preferits del meu pare: "Benaurats els pobres, benaurats els qui tenen fam i set de justícia, benaurats els perseguits a causa de la justícia, etc." Si la societat és injusta, el cristià ha de lluitar per revertir aquesta injustícia. El creient no és un ésser aïllat del món, sinó que, tot el contrari, s'ha de comprometre, s'ha d'embrutar les mans. No es pot desentendre de la història entesa com una història d'alliberament. A la seva obra, l'Alfonso repeteix una i altra vegada una cita de Van der Meersch: "La verdad, Pilatos, es estar del lado de los pobres». O aquella sentència de Mounier d'acord amb la qual "és millor equivocar-se amb els oprimits, que encertat sense ells." En el context històric del segle XX, tanmateix, és difícil no tenir en compte el marxisme per entendre les injustícies inherents a la societat capitalista. De la mà de Mounier, l'Alfonso reconeixrà el marxisme com "la ciència dels oprimits". Ara bé, el marxisme es una filosofia atea. I és per això que l'Església el combat: si el marxisme és ateu, els cristians han de ser anticomunistes. "El comunismo és pecado" professava la doctrina catòlica fins ben entrat el segle XX. Si el comunisme combat l'Església, l'Església ha de combatre el comunisme.

L'Església catòlica no pot acceptar el marxisme, a més, perquè defensa la lluita de classes. I el cristianisme, en nom de la fraternitat, no pot acceptar una ideologia que fomenta "l'odi entre les classes", dirà la teologia tradicional fins que la teologia de l'alliberament no doni la volta com un mitjà a aquest argument, aclarint que el marxisme no defensa la lluita de classes,

sinó que simplement la constata: en efecte, constata que en el capitalisme hi ha classes socials, que aquestes estan en conflicte i que del que es tracta, precisament, és de construir un ordre social sense classes i, per tant, sense conflicte entre elles.

El catolicisme amb el qual es confronta i debat Comín accepta el pluralisme polític dels cristians, però dins un ventall ideològic que vagi del conservadurisme més tradicional fins a la democràcia cristiana, entesa com una ideologia de centre. Fins aquí, però ni un pas més. Res de vel·leïtats amb el socialisme ni amb el comunisme. És cert que la democràcia cristiana reconeix que en la societat hi ha classes i defensa la promoció de les classes treballadores, però ho fa des d'una perspectiva interclassista. Si l'ideal evangèlic és la fraternitat, dirà la doctrina democristiana, les classes han de mirar de viure en harmonia entre elles i això -repetim- és incompatible amb la lluita de classes. Però l'Alfonso denunciarà que l'interclassisme al capdavall només serveix per perpetuar l'ordre capitalista i les seves injustícies estructurals.

Del que es tracta no és de consolidar la "falsa" fraternitat interclassista, sinó de superar el capitalisme per assolir una fraternitat autèntica, que només es pot donar en una "societat sense classes". La fraternitat -dirà l'Alfonso- no arribarà de la mà una democràcia cristiana que, en nom de l'interclassisme, manté intacta l'estructura de classes, sinó de la mà del socialisme marxista, que ha entès que només des de la lluita de classes es pot superar la divisió de classes. És la idea de la dialèctica de la història, que Marx hereta de Hegel, però en versió materialista: no es tracta de fomentar l'odi entre les classes, sinó que la lluita de classes faci inevitable una revolució que permeti conquerir una societat sense classes, l'única realment compatible amb l'ideal cristià de la fraternitat. Com dirà Girardi, amb una frase que al pare li agradava especialment: "No sólo el amor no excluye la lucha de clases, sinó que la

exige. (...) Hay que amar a todos pero no a todos del mismo modo: a los oprimidos se les ama liberándolos, y a los opresores se les ama combatiéndolos. (...) El amor tiene que ser clasista para ser verdaderamente universal.” O com dirà la teologia de l'alliberament: “hay que liberar a los pobres de su pobreza y a los opresores liberarlos de su pecado”.

Així, l'Alfonso Comín, per escàndol del nacionalcatolicisme espanyol, es proposarà superar l'anticomunisme de l'Església. Si en el context en que ell desplega la seva activitat intel·lectual i política la pregunta normal era “com pot un cristià ser comunista?”, ell li dona la volta i, intentant recuperar els orígens veritablement evangèlics del cristianisme, posa sobre la taula la pregunta oposada: “com pot un cristià no ser comunista?”

Cristià socialista: l'acció pràctica

Aquesta reivindicació de l'aposta dels cristians pel socialisme es concretarà, molt particularment en la creació de “Cristians pel Socialisme”, del qual ja hem parlat. Un moviment que va marcar la vida política i eclesial de l'Espanya i la Catalunya de la transició. I que tenia com a missió portar a l'esfera organitzativa els arguments que acabem de veure. Es tractava que els cristians poguessin optar, amb total normalitat, per les opcions polítiques d'esquerres. Que l'Església assumís, de manera oficial i irreversible, que el pluralisme ideològic dels cristians no havia de quedar limitat a la dreta conservadora o el centrisme democristià, sinó que havia d'incloure com a possibilitat el socialisme en les seves diferents versions: des de la socialdemocràcia fins el comunisme. I es tractava d'assumir que aquells cristians que optaven per aquestes opcions no eren “creients de segona”, sinó que ho feien en igualtat de condicions que la

resta. Es tractava, en definitiva, d'assolir que els cristians partidaris del socialisme assolissin la plena carta de ciutadania dins l'Església¹.

Avui, ho dèiem a l'inici, tot això ens pot semblar molt obvi. Ningú discuteix que pugui haver-hi cristians d'esquerres dins de l'Església catòlica. La teologia de l'alliberament va suposar, en aquest sentit, una transformació doctrinal revolucionària i irreversible. De fet, avui tenim un papa que molts, des del catolicisme més retrògrad i conservador, acusen de “comunista” i recentment ell ha reconegut, tot citant Mateu 25, que si ser fidel als Evangelis és ser comunista, ell no té cap inconvenient en ser titllat de comunista. Això, que l'existència de cristians d'esquerres sigui ja una realitat normalitzada vol dir que la missió per la qual va néixer Cristians pel Socialisme s'ha fet ja realitat. Però no era així quan el meu pare va fundar el moviment. Avui CpS ja no existeix. Però és perquè ha deixat de ser necessari, perquè ja va aconseguir el seu objectiu i complir la seva funció. Missió acomplerta: la història de CpS és, podríem dir, la història d'una victòria indiscutible.

Socialista cristià: la dimensió teòrica

Hem vist com afecta i com transforma el cristianisme l'aposta pel socialisme. Però recíprocament ¿com afecta el socialisme la inspiració cristiana? Com queda transformat pel fet d'assumir-lo com a conseqüència de la fe en Déu, tal i com aquest Déu es representat per Jesús als Evangelis? De Mounier, probablement el filòsof que millor construeix la síntesi entre cristianisme i socialisme en l'Europa del segle XX, el pare aprendrà que de la mateixa manera que els Evangelis obliguen a comprometre'ns amb la revolució, la revolució –per exitosa que pugui arribar a ser,

---

¹ Cita p. 529. Des de “Los creyentes que han hecho la opción...” fins “...con su vida y con sus palabras.”

per just que sigui el sistema social que els homes aconseguixin edificar- no podrà mai implantar el Regne de Déu a la Terra. Perquè la revolució no deixa de ser una obra humana i el Regne dels Cels és, al capdavant, obra de Déu. Una frase del pensador francès a "Qué és el personalismo?" sintetitza aquesta idea de manera poèticament lúcida: "El cristianismo nos arroja a la historia y al mismo tiempo nos arranca constantemente de ella." La societat sense classes és una utopia històrica, mentre que el Regne de Déu del qual parla Jesús és un horitzó escatològic que, per definició, està més enllà de la història. És en aquesta tensió entre Cel i Terra, en aquesta dialèctica entre història humana i Regne de Déu, on està la clau del veritable socialisme cristià, dirà Alfonso Comín.

En un passatge d'una ponència de l'any 1978 titulada "La soledad de la fe" escriu el meu pare: "Todo lo dicho sin situarme en una perspectiva reduccionista de la fe, sin que se me ocurra pensar que la fe se agota en la revolución, en la lucha por la justicia, ni siquiera en el amor que será siempre, por fuerza, imitación grosera de quien nos amó hasta el fin." Que la fe no s'esgoti en la revolució significa que la fe va més enllà, que amb la revolució no es pot aconseguir allò que la fe espera. La fe espera l'adveniment del Regne de Déu, un món de justícia plena, definitiva. La revolució promet una societat justa, sense explotació, sense desigualtats injustes. La justícia que proporciona la revolució és la justícia dels homes i, per tant, una justícia sempre imperfecta, per definició; la justícia del Regne de Déu és una justícia divina i, per tant, per definició hauria de ser una justícia perfecta. És per aquesta raó -perquè la societat sense classes no és ni pot ser el Regne de Déu a la Terra- que la fe transcendeix la revolució, encara que impulsi al cristià a comprometre's amb ella.

Això implica fer una revisió del marxisme per despullar-lo de qualsevol deriva dogmàtica, de qualsevol temptació totalitària.

La dimensió escatològica del cristianisme obliga a prendre consciència que la revolució serà sempre imperfecta. I aquesta és la millor garantia que el marxisme no esdevingui dogmàtic i el comunisme no es torni totalitari. Els socialistes cristians -dirà el teòleg alemany Jürgen Moltmann- són uns socialistes estranys: són els "bojos de la revolució", que ajuden a que triomfi però no se l'acaben de creure del tot i, quan ja ha triomfat, són els primers a desconfiar-hi. José Antonio González Casanova, un dels grans amics del meu pare des de la seva primera joventut fins als darrers dies, explicava sovint amb la seva ironia proverbial una anècdota en aquest mateix sentit: "Para qué queremos que los cristianos se apunten a la revolución socialista?" es preguntava un militant comunista en una xerrada clandestina a la Barcelona dels anys 50, pregunta a la qual el José va contestar sagaç: "Para que no decaiga."

En conseqüència, en la seva obra teòrica l'Alfonso desplega una sistemàtica i ben construïda crítica de la "crítica marxista de la religió". Si els cristians que abracen el marxisme ho fan precisament pel fet de ser cristians, com era el cas del meu pare, no té cap sentit que quan esdevenen marxistes hagin de deixar de ser cristians. Seria tot un contrasentit. Per això, ell entra a fons en la teoria marxista per analitzar fins a quin punt té sentit que el marxisme sigui ateu. Ell entén perfectament que els moviments socialistes hagin estat ateus, en el context històric de l'Europa del segle XIX i XX, atès que l'Església ha estat, històricament, aliada de les classes dominants, de la burgesia capitalista, i tal i com denuncia Marx ha donat cobertura ideològica a l'explotació de les classes treballadores. Però això és un fet històric i lògic del moviment obrer, no té perquè plantejar-se com una necessitat filosòfica del marxisme, entès com la ideologia que busca el seu alliberament.

De fet, quan l'Església ha estat la servil aliada de les classes dominants no ha fet altra cosa -com hem vist- que traïr l'Evangeli i

La família a casa de l'àvia Comín
a La Rambla

segrestar la Paraula. Per tant, es pot entendre fins i tot com a inevitable l'oposició del marxisme a l'Església, en tant que tradicionalment ha format part de la superestructura del règim capitalista que aquest aspira a enderrocar. Però si el marxisme fos més capaç de reconèixer la contradicció entre Església i Evangeli, si fos capaç d'entendre que es tracta d'un segrest de la Paraula, el fet de combatre l'Església no l'hauria d'arrossegar a combatre el cristianisme. La denúncia de la institució no s'hauria de convertir, en una mena d'automatisme absurd, en un rebuig del

seu missatge. L'anticlericalisme no hauria d'obrir la porta a l'ateisme.

La crítica marxista de la religió hauria de ser una crítica contra la incoherència dels cristians que no han estat capaços, històricament, de ser fidels a la moral evangèlica. Hauria de ser una crítica del constantinisme: de l'aliança de la institució eclesial amb el poder polític, no una crítica del cristianisme en si mateix. Ans al contrari, denunciant la traïció de l'Església a l'Evangeli, la crítica marxista de la religió esdevindria, de facto, una reivindicació d'aquest darrer. Però Marx, amb la influència de Feuerbach, construeix aquesta crítica de la religió com una teoria

filosòfica: està convençut que allò que aliena les masses i bloqueja el seu alliberament es no l'Església sinó el cristianisme en sí mateix. O, més ben dit, no només el cristianisme sinó la religió, qualsevol religió, perquè fent creure als homes en Déu els separa del món i impedeix la justícia a la Terra. Marx no fa una anàlisi històrica per demostrar que l'Església és una força conservadora, sinó que fa tota una construcció filosòfica per demostrar que la religió –i el cristianisme en particular– és una força antirevolucionària. Estem a les antípodes de Mounier, d'acord amb el qual, el cristianisme no només no impedeix la revolució, sinó que és precisament una força revolucionària –probablement la més pura de totes les forces revolucionàries que es poden concebre-. I en aquest punt el meu pare era un mounierista enragé.

A partir d'aquí, l'Alfonso es pregunta fins a quin punt s'aguanta l'edifici marxista si li traiem aquesta seva paret, aquest seu contrafort, que és la crítica marxista de la religió. I la seva resposta és inequívoca: s'aguanta perfectament. El marxisme –sense la crítica marxista de la religió segueix sent el marxisme: les seves categories principals i el seu nucli científic, això és, el materialisme històric, són perfectament independents d'aquella part de la teoria d'influència feuerbachiana. Per a un socialista cristià com ell es tracta, doncs, de propugnar un marxisme no ateu, perquè només des d'una lògica dogmàtica es pot seguir defensant l'ateisme com una necessitat del marxisme. Si no té cap sentit –com hem vist abans– que el cristianisme sigui anticomunista, tampoc no en té gaire que el marxisme sigui ateu. En aquest sentit, propugnà sempre el que ell descrivia com un marxisme “càlid, antidogmàtic, dialogant i obert” –així ho desenvolupa de manera particularment incisiva en un dels seus darrers llibres, titulat “Por qué soy marxista y otras confesiones”-. L'Alfonso, en resum, va fer de la plena compatibilitat entre el cristianisme i el marxisme un dels objectius principals –si no el principal– de la seva extensa i intensa tasca intel·lectual.

Socialisme cristià:

L'acció pràctica

En l'esfera de l'acció, la reivindicació del dret dels cristians a identificar-se com a marxistes el va portar a fundar Cristians pel Socialisme, la reivindicació del dret dels marxistes a ser cristians el va portar a defensar la laïcitat dels partits d'esquerreres i, particularment, del PSUC i del PCE. En efecte, dins de l'esquerra europea i mundial en general, fins els anys setanta els partits comunistes es definien com a partits ateus, seguint l'ortodòxia marxista d'acord amb la qual un marxista havia de ser ateu. Si un cristià volia entrar a militar en un partit comunista havia d'abandonar la religió, havia de renunciar a la seva fe. També és cert que Lenin, ja en el seu moment, havia suavitzat aquesta posició amb una doctrina segons la qual els cristians que entraven a militar al partit podien seguir essent-ho, sempre i quan deixessin la seva fe aparcada a la porta, és a dir, que en la seva acció dins del partit no actuessin com a tals.

Una de les lluites centrals del meu pare, en els darrers anys de la seva vida, va ser defensar la laïcitat dels partits comunistes –molt particularment la dels partits comunistes, en la mesura que d'altres partits de l'esquerra, procedents d'un marxisme menys ortodox, ja havien assumit el caràcter laic-. Com sabem, el PSUC era considerat a Catalunya, durant els darrers anys de la dictadura, no només el principal partit de l'esquerra catalana sinó el principal partit del conjunt de forces democràtiques. I tres quarts del mateix del PCE a nivell del conjunt de l'estat. Però a principis dels anys 70 encara es definien com a ateus. Carrillo, l'històric dirigent del partit comunista durant la dictadura, sabia que, per preparar-se de cara a la transició, era important incorporar sectors procedents de l'Església en la direcció del partit. Aquest era un ingredient clau del gir cap a l'eurocomunisme, que havia de legitimar el PSUC i

el PCE com a forces polítiques plenament homologables a les de la resta de les democràcies de l'Europa occidental.

Carrillo, doncs, va a buscar el meu pare perquè s'incorpori a la direcció del PSUC i del PCE com una manera de visualitzar la trobada del món comunista i el món cristià d'esquerres. Això suposava una ampliació notable de l'àmbit d'irradiació del partit. Però l'Alfonso Comín no podia integrar-se a la direcció del partit sense més, si volia ser coherent amb la seva reflexió teòrica com a cristià marxista: calia que el partit deixés de ser ateu, a canvi de l'entrada dels cristians a la seva militància i als seus òrgans dirigents. Quan Carrillo el va a buscar, doncs, l'Alfonso no va acceptar la invitació simplement perquè el PSUC i el PCE fossin el partit que, a parer seu, millor representaven els marxistes, en la Catalunya i l'Espanya d'aquell moment, i des d'on creia que podia fer una acció política més eficaç. Accepta perquè constata i acorda que la seva entrada a la direcció d'aquests partits serà la palanca que permetrà que aquests dos partits deixin de ser ateus. Un pas històric, en la història de l'esquerra catalana i espanyola, sens dubte. I ell s'integra en la direcció d'aquests dos partits agermanats amb aquest objectiu i amb aquesta condició.

Així, el pare lidera el procés intern pel qual el PSUC i el PCE van passar a ser partits laics. Si es podia formar part de l'església sent obertament marxista, s'havia de poder formar part dels partits comunistes sent obertament cristià, superant així la doctrina de Lenin. No es tractava només que ningú no hagués de renunciar a la seva fe quan es feia militant comunista, però al preu d'amagar-la o de deixar aparcada a la porta del partit; del que es tractava es que els cristians poguessin actuar en el partit sense amagar la seva fe, fent explícit que era la seva fe la que els havia portat a assumir aquella militància i que poguessin actuar en el sí del par-

tir en tant que cristians. Així, igual com va empènyer l'Església catòlica perquè superés el seu anticomunisme secular, va aconseguir que els partits comunistes superessin el seu tradicional ateisme. Es tractava, en definitiva, de poder ser "cristians en el partit i comunistes a l'església", com diu el títol d'un dels seus llibres més cèlebres. I això, la laïcitat dels partits comunistes, igual com la plena carta de ciutadania dels cristians d'esquerres dins l'Església, són dos passos irreversibles que ell va representar de manera destacada i que, un cop aconseguit, ja ningú discutirà mai més.

Conclusió

Aquesta, doncs, és la millor síntesi de qui era l'Alfonso: un cristià al Partit i un comunista a l'Església, d'acord amb l'expressió que va triar ell mateix per identificar-se. Ell havia descrit aquesta fusió de cristianisme i comunisme –o de cristianisme i socialisme– com "el gran encuentro de la época contemporánea", per a ell font de tota esperança històrica. Al capítol final de "La reconstrucción de la Palabra", titulat precisament amb aquella expressió, explica què amb màxima profunditat què significa això i com va definir la seva trajectòria vital, i ho fa amb la força i el tremp literari que caracteritza tota la seva obra escrita. No en va, a més d'un intel·lectual i un polític, l'Alfonso tenia una profunda vocació literària, que es traspua en totes les pàgines dels seus llibres i els seus articles, i fins i tot una mai dissimulada vocació de poeta. Al llarg de tota la seva vida, sempre va escriure poesia: des dels seus poemes d'amor de joventut fins els poemes de contingut polític i social o directament existencials dels últims anys, molts d'ells publicats al volum final de l'"Obra Completa" que va editar la Fundació Alfonso Comín.

La Fundació, com sabeu, va ser impulsada i dirigida durant quaranta anys per la seva dona, la Maria Lluïsa Oliveres, la nostra mare. No cal dir que res del que hem explicat en aquestes pàgines sobre la vida i la

Alfonso i Maria Lluïsa

militància de l'Alfonso, sobre la seva tasca teòrica i la seva obra escrita, hagués sigut possible sense el suport, el consell i la col·laboració de la Maria Lluïsa. Ella va ser la seva companya de vida, l'alter ego del seu compromís polític i de la seva reflexió intel·lectual. Per això, en realitat l'obra política i teòrica de l'Alfonso, en justícia, hauria de ser considerada, en realitat, una obra conjunta de tots dos.

Vegem la (llarga) cita d'aquest capítol final, titulat com *dèiem Cristiano en el Partido y comunista en la Iglesia*:

“La evolución que me ha conducido a mi actual militancia comunista es un proceso complejo, seguramente más prolongado que el de otros camaradas que han asumido esta misma opción con mayor celeridad y menos interrogantes. Por mi parte, siempre me he sentido interpelado por mi propio proceso, por las contradicciones históricas que se han dado y siguen existiendo en las relaciones marxismo-cristianismo, y entre las Iglesias cristianas y el movimiento comunista internacional. He tratado de explicar algunos pasos y algunas de las razones de esta evolución en mi obra *Fe en la tierra*, no sé si con

demasiada fortuna. Con todos los riesgos que ello comporta, diré únicamente --simplificando quizá excesivamente-- que en mi proceso se han ido articulando sin cesar mi creencia cristiana, la permanente lectura de la Palabra, o sea, lo que comúnmente se denomina una «inspiración cristiana», con el conocimiento del marxismo en la teoría y en la práctica. He militado siempre en Partidos laicos de carácter marxista (*Frente de Liberación Popular, 1956-1961; Bandera Roja de Cataluña, 1970-1974*, y ahora, desde diciembre de 1974, en el *Partit Socialista Unificat de Catalunya* y, como miembro del *Comité Ejecutivo*, también en el *Partido Comunista de España*).

Como la mayoría de los cristianos de mi generación, fui formado bajo la proclamada incompatibilidad marxismo-cristianismo, en las aulas escolares me leyeron los brumosos textos de sucesivos papas que habían condenado el «comunismo materialista y ateo». Mi descubrimiento fue hallar en el movimiento comunista --especialmente en el que luchaba sin desaliento contra el furor franquista-- los valores cruciales del mensaje de Cristo.

El Hijo del Hombre se me hizo visible en hijos de hombres y mujeres de mi tierra que resistían hasta treinta y tres días de tortura antes que delatar a sus camaradas. Fueron ellos quienes me dieron ejemplo en la lucha y no los complacientes señores de báculo y mitra dispuestos a bendecir al dictador.

En el principio fue, pues, el encuentro ético. A partir de ahí, una serie incesante de interrogantes, de lecturas, de diálogos y debates, un avance conjunto con quienes seguían un proceso semejante o no tan semejante. Pero preocupados por alcanzar una misma y sola fidelidad a Jesús de Nazaret y al pueblo en lucha. Quienes, como yo, deseaban enfrentarse explícitamente con la grave disociación que llevaba a tantos cristianos a elegir entre su fe y su entrega a la lucha obrera. Cada vez fuimos más numerosos quienes entendimos que la fidelidad a la Palabra no podía estar en contra de un pueblo colocado de forma visible de un lado de la barricada. Un pueblo organizado que, mayoritariamente, se expresaba en la lucha de clases a partir del marxismo, que se reconocía en el discurso de liberación de 1848 denominado Manifiesto Comunista.

Desde que inicié esa opción, allá por los años 1956 --el padre Llanos, siempre lo recuerdo, fue uno de los «responsables», una de las «malas compañías» que me impulsó a dar el salto de la barricada--, mi fe se me hizo más exigente, las razones de mi esperanza más puras, mi alegría escatológica más consciente y, al mismo tiempo, más limpiamente prometedor. La cifra y clave de la Palabra resurgió con nitidez: «No hay amor más grande que el dar la vida por los hermanos.» La fe y la esperanza del Reino se situaban en el aquí de la posibilidad de dar cumplimiento al amor más grande. Y no por afán heroico --Bernanos me aleccionó que la heroicidad no nos corresponde, salvo en la frontera lasciva de la soberbia espiritual; me dijo que al cadalso llegaban los últimos inesperados--, sino por penetración de la Historia. La vida cotidiana reaparecía en

la lucha ardua y árida como posibilidad del «amor más grande»

«Cada instante contiene... potencialmente la fecha de la consumación del mundo», ha dicho Bloch desde su propia perspectiva de ateo buceador de esperanza laica. En una perspectiva de esperanza escatológica como la mía, cada instante --vivido en la lucha con los camaradas de Partido-- está siendo potencialmente espacio y tiempo para el «amor más grande». Esto lo he vivido. Podría poner ejemplos. Y no sólo de militantes. También de amigos que de forma privada han segado su propia vida por esa irresistible potencialidad que se cuele en el corazón del hombre por insospechadas rendijas.

Al mismo tiempo, la lectura del marxismo --en la teoría y en la práctica-- era más crítica, menos bobalicona, actitud en la que fácilmente se podía caer, bien por complejo de inferioridad de creyente que se acerca al templo de la verdad revolucionaria, bien por sumisión al estalinismo de la época al que debo decir, sin orgullo pero con firmeza, que nunca acepté. Las tensiones propias del contencioso marxismo-cristianismo facilitaban un acercamiento crítico --y en ese sentido científico-- lucha de los «santos padres» de la revolución socialista. El ejercicio de desmitificación que había debido hacer de mis herencias y adherencias cristianas, creo que facilitaron la necesaria iconoclastia frente a lecturas boquiabiertas de los clásicos marxistas o frente a formulaciones intocables de cuestiones cambiantes.

Por ejemplo, frente a la crítica marxista de la religión que me pareció cada vez más endeble. Sentí la necesidad de revisarla más allá de los manuales difundidos para uso de militantes como, por ejemplo, Los principios elementales de filosofía, de Georges Politzer, de la Academia de Ciencias de la URSS. Me pareció que la persistente aplicación de las tesis sobre la «privatización de la fe» con que Lenin había tratado de «resolver» la eventual militancia de cristianos en Partidos comunistas, era causa de impor-

tantes bloqueos y frenaba la convergencia del movimiento comunista con el movimiento cristiano progresista. Era necesario que los Partidos comunistas abordaran la reaparición de una fe liberadora en la Historia con mayor perplejidad de la que venían adoptando a partir de una pretendida superioridad racionalista, a veces tan iluminada como otro tipo de éxtasis místicos. Ese conjunto de cuestionamientos facilitaban el proceso dialéctico de penetración del marxismo desde una fe liberadora, haciendo la conciencia responsable de sus propias contradicciones (que no debía ocultarse a sí misma) y evitando confusos eclecticismos o delicuescencias intelectuales que conducen sin más a un vulgar oportunismo político.

Creo que amplios sectores del Partido entienden de forma semejante el problema, tanto por lo que se refiere a comunistas cristianos como ateos y agnósticos. Por supuesto, no hay homogeneidad ni un mismo ritmo ante la cuestión.

Debo decir que no he tenido problemas de «doble fidelidad». Es decir, que en ningún momento se me ha planteado la elección de servir a Dios o al César, a la moral del Reino o a las exigencias deshumanizadas de la eficacia política de corte marxista. ¿Puede llegar a suceder? Considero que una vez nuestros Partidos han optado netamente por lo que denominamos «eurocomunismo», por la construcción del socialismo en libertad, por la defensa de los derechos humanos como capítulo inalienable y sustancial de la construcción del socialismo, esa contradicción se hace muy improbable. Una nueva forma de dictadura --fuere la del proletariado en el sentido en que ha cristalizado en los países del Este, que, como sabemos, no corresponde a los proyectos de los clásicos del marxismo, pero que así se ha concretado históricamente y así es hoy entendido por la conciencia mayoritaria de los pueblos-- sería sin duda incompatible con mi actual perspectiva histórico-ética, que se ha modelado en la lucha por las libertades

bajo el franquismo, que me ha permitido comprender que la libertad es indivisible y al mismo tiempo dimensión sustantiva de la igualdad, la fraternidad, la veracidad. Pero, añadido, ese descubrimiento se ha forjado al lado del ethos de camaradas comunistas ateos que expresaban en su palabra, en su proyecto, en su larga historia de resistencia, el horizonte de la misma propuesta, de la misma decisión. A unos y otros se nos plantearía la misma contradicción. Con todas sus imperfecciones, la ética del comunista resistente es de elevada grandeza.

Sin embargo, no pretendo ofrecer un paisaje bucólico para el comunista cristiano. Lógicamente vive contradicciones en el seno del Partido y en el de la Iglesia. Creo que no pocas de ellas están siendo objeto de debate público, de trabajos elaborados desde diversas perspectivas, ateas o cristianas. De algún modo, es objeto de contradicción en uno y otra. Pero eso no quiere decir que sea un heterodoxo empedernido, pertinaz defensor de un proyecto irresoluble. Considero que «ser cristiano en el Partido Comunista y en la Iglesia» supone situarse en una encrucijada histórica decisiva. Su relevancia no viene dada por factores de mera eficacia estadística o coyuntural, sino por esa potencial e insospechada consumación del mundo.”

Sobre la gratuïtat de la fe

Queda només una qüestió per aclarir. Hem explicat que tota l'aventura humana, intel·lectual i política de l'Alfonso comença a partir la seva identitat cristiana. I hem explicat que aquesta identificació com a creient té molt a veure amb la seva procedència familiar. La seva família, d'una banda, li va transmetre la fe; i tanmateix les opcions polítiques --això és, l'alineament franquista-- d'aquesta família eren incompatibles, per a ell, amb la fe que li havia transmès. Tanmateix, procedir d'una família cristiana no és una explicació suficient --ni tan sols una condició necessària, ben mirat-- de l'opció

cristiana de ningú, i tampoc de la del meu pare. Per molt cristiana que fos la seva família, això sol ni justifica ni determina que l'Alfonso es reconegués a sí mateix com a cristià. No ho fa necessari. La fe no s'hereta de manera inevitable. El meu pare hagués pogut néixer en una família cristiana, però abandonar la fe. Perdre-la. Renunciar l'herència rebuda. Per què no?

Els orígens familiars no són irrellevants, certament. Però no seran mai una raó suficient. La fe, si de cas, si de cas s'accepta, però mai com una fatalitat, sinó com una opció personal, lliure, voluntària. O, més encara, l'experiència de la fe només es pot viure com una experiència gratuïta. La fe no és una herència, en cap cas, però tampoc és pròpiament una decisió: la fe és un do. Allò que s'accepta, doncs, no és l'herència procedent de la família, sinó el do procedent de Déu. És impossible entendre la fe al marge de la seva dimensió gratuïta.

Sense la fe de l'Alfonso, l'aventura humana, intel·lectual i política que hem mirat d'explicar en aquestes pàgines no s'hauria produït. Per això, cal entendre el perquè de la seva fe, saber d'on neix. Aquesta qüestió la va tractar en diversos textos, però de manera molt particular i explícita al Pròleg de "Fe en la Tierra", el llibre citat a l'inici. Allà es pregunta per la seva fe: ¿per què ell ha conservat la seva fe i molts d'altres companys, amb orígens familiars similars als seus, no ho han fet? I no té una resposta. Perquè la fe és, per definició, gratuïta. Allà es pregunta, doncs, sobre la gratuïtat de la fe, assumint que la gratuïtat de la fe és reconèixer que la pregunta "per què crec en Déu?" en realitat no té resposta. Dèiem abans que l'Alfonso era, a més d'un intel·lectual i un polític, un poeta. A més d'un poeta, era també un místic, una persona amb una vena contemplativa molt profunda, que complementava -en una particular dialèctica interior- la seva dimensió d'home d'acció. Diu en aquell Pròleg:

"Hace catorce años «El Ciervo» planteó a sus redactores esta simple pregunta: ¿Por qué crees? Se trataba de dar respuesta a esta cuestión tan radical, cifra y esencia de la fe, pregunta que interpela al creyente en todos y cada uno de los momentos de su vida. Por mi parte traté de aproximarme a --la cuestión la respuesta debería haber sido tan radical como la pregunta-- mediante unas líneas tituladas Confesión y esperanza de un creyente. Allí, entre otras cosas, decía:

Un hombre cualquiera puede un día preguntarse «por qué cree» o bien el «por qué» de la existencia de Dios. Si lleva a sus últimas consecuencias filosóficas esta pregunta, fácilmente se encontrará en un callejón sin salida y todas las puras razones filosóficas se le destruirán una tras otra ante semejante pregunta. Este hombre, ante la incontestabilidad de la cuestión, puede dudar de su fe o bien responderse simplemente: «No hallo razones. Hallo algo más decisivo, más vital: "Que yo creo en Dios" (...)

Por la misma razón, cuando miro amigos míos que en un tiempo compartieron mi fe y que ahora me dicen haberla perdido, me pregunto: «¿Por qué, Dios mío, ellos y yo no?», y no puedo hallar respuesta. Sólo tengo ante mí el hecho de su existencia incrédula o agnóstica, que debo aceptar y asumir. Pues creo profundamente que de alguna manera también soy responsable de su incredulidad.

Lo dicho no excluye, ni mucho menos, una reflexión simplemente racional. Es propio del hombre «dar vueltas a su cabeza» para ver, caminar, para encontrar respuesta a los problemas más angustiosos. Pero creo que en profundidad el problema de la fe no tiene una respuesta meramente filosófica. Sin embargo, sí tiene una respuesta vital, existencial, de experiencia personal, y que parte del momento en que uno se sorprende creyendo, es decir, creyente. Y esto es algo con lo que uno sorprende a sus hermanos, tanto a los agnósticos como a los creyentes: Su experiencia personal, su fe vivida y viviente, el «ser creyente» del

que está o existe creyendo que --como su misma forma verbal indica-- supone algo dinámico, evolutivo, en desarrollo. Esto es lo que cada uno puede aportar a sus hermanos y esto no son simplemente razones. Una experiencia personal no se discute, y es algo siempre respetable. Uno puede tratar de explicar su experiencia personal --«su vida en la fe»--, y esto no como ejemplo, sino como simple experiencia, sin ningún ánimo polémico. Cuando hablo con alguno de mis amigos agnósticos, pienso que mi mejor prueba de amistad es mostrarme tal cual soy, hombre creyente, con todas las consecuencias que esto implica. Uno puede comunicar su experiencia personal, su vida en la fe, que, por supuesto, no se halla exenta de razones; muy al contrario, se desenvuelve bajo una nueva iluminación del pensamiento. La fe no se posee o se adquiere por razones, se posee por gracia, pero es razonada y razonable.

"Aquesta dimensió gratuïta de la fe és important per entendre l'origen últim de la trajectòria vital del meu pare. Tot comença motivat pel fet que ell es reconeix com a cristià. Però és important també per entendre en els seus justos termes el significat del seu compromís polític. El cristià no s'ha de comprometre amb la justícia per guanyar-se el favor de Déu. Hi ha una versió pervertida de l'ètica cristiana, una mena de moralisme cristià, segons la qual actuar evangèlicament és la manera d'assegurar-se la salvació: seguir els preceptes evangèlics seria, per així dir-ho, com un passaport cap a la resurrecció. Però no, igual com la fe és un do, la resurrecció també ho és i no es pot comprar: ressuscitar no està en les nostres mans, per justos que siguem al llarg de la vida. La resurrecció està en mans de Déu, la llibertat de Déu és absoluta, no està subjecte a res... però, al mateix temps, si Déu realment és Amor, cal creure que serà just i que ressuscitarà els justos.

Hi ha, per tant, el risc d'entendre el compromís dels cristians amb la justícia social en aquests termes equivocats, com en una

mena de versió "d'esquerres" d'aquest moralisme cristià tradicional. Comprometre's amb la revolució no és una manera de guanyar-se el cel. La cosa va d'una altra manera: es creu o no es creu –en el Déu de Jesús-. Si s'hi creu, es creu també en la salvació. Si s'hi creu, es creu també en la resurrecció. No són les nostres obres les que ens salvaran, sinó Déu. Ara bé, si ens sabem salvats, aleshores això ens impulsa inevitablement en la direcció de la fraternitat. Si ens sabem salvats és perquè creiem que Déu és nostre "Pare", segons l'expressió que feia servir Jesús, el "Pare" de cadascun de nosaltres. I si Déu és també el "meu" Pare, és perquè és el Pare universal. I si és el Pare de tots, aleshores tots els altres homes són els meus germans. Hi ha una vinculació lògica inevitable entre la fe cristiana en la resurrecció –en la pròpia resurrecció personal- i la fraternitat com a principi ètic prioritari i incondicional. No és possible creure en Déu –en el Déu "Pare" de Jesús- i defugir la fraternitat.

Així, les obres no poden substituir la fe, ni poden convertir-se en la porta o la garantia de la resurrecció. Però al mateix temps, la fe sense obres no és res, com deia l'adagi clàssic. Perquè les obres serien "la prova del cotó" de la fe. La fe es gratuïta però ens impulsa inevitablement a la caritat i a la fraternitat. Si fem el bé anirem al Cel? No, va exactament al revés: si creiem que anirem al Cel, aleshores no podem no fer el bé. Si lluitem per la justícia social, si ens comprometem amb la revolució anirem al cel? No, va exactament al revés: si creiem que tots serem salvats, no podem no comprometre'ns amb la revolució. Aquesta és la idea.

La revolució, doncs, no ens obre les portes del Regne de Déu, en cap dels dos sentits possibles. Ni el triomf de la revolució ens portarà el Regne de Déu aquí a la Terra, ni tampoc el nostre compromís amb la revolució ens garanteix que Déu ens farà entrar al seu Regne, més enllà de la Terra. Però res d'això no ens eximeix de fer la revolució, si realment creiem en el Regne de Déu.

En efecte, què és allò coherent amb els Evangelis? La idea que la fe en el Regne de Déu ens eximeix de fer la revolució? O la idea que el Regne de Déu ens empeny a fer-la? Hi "suposadament" hauria tres motius per renunciar a la revolució, en tant que cristians que creuen en el Regne de Déu: pensar que la societat en realitat ja és justa (i que les desigualtats presents són justes); pensar que la societat és injusta, però que no cal que intentem construir la justícia aquí a la Terra perquè ja la tindrem al Cel, quan ressuscitem; pensar que la societat és injusta però que no cal fer la revolució, perquè per definició serà imperfecta i per tant mitjançant la revolució tampoc podrem aconseguir una societat justa. Tanmateix, cap d'aquestes tres maneres de veure el problema és coherent amb els Evangelis.

Hi ha un motiu per fer la revolució, en tant que cristians que creuen en el Regne de Déu: si ens sabem alliberats de la mort, gràcies a l'amor de Déu "Pare", si ens creiem a nosaltres mateixos com a futurs ressuscitats, inevitablement necessitem viure en fraternitat amb aquells que han de compartir aquest mateix destí amb nosaltres. Aquesta és l'única concepció de la qüestió compatible amb els Evangelis. Així, la fe en Déu converteix la revolució en un imperatiu.

Cal fer la revolució i -en aquest sentit- cal tenir esperances històriques sobre la possibilitat d'un món més just. Cal ser conscients, tanmateix, que la revolució, per perfecta que sigui, no instaurarà el Regne dels Cels. Cal, en fi, entendre que la revolució està en tensió escatològica amb el Regne del Cel: n'és una anticipació. I és des d'aquesta idea d'anticipació com cal viure les esperances històriques: les conquestes històriques, els progressos socials que la revolució ens pugui deparar, són sempre -i només- l'anticipació de la conquesta escatològica definitiva, és a dir, del Regne dels Cels, que està fora de l'abast de les mans humanes i que per definició està només en les mans de Déu. La idea d'anticipació ens porta a lluitar per la justícia social i per la fraternitat, perquè això ens acosta al Regne de Déu, però ens porta també a ser conscients que aquest Regne estarà sempre més enllà, és a dir, serà sempre molt millor -perquè haurà vençut la mort- que qualsevol de les conquestes terrenals que la revolució ens pugui proporcionar.

Aquesta era la fe de l'Alfonso, amb la seva dimensió gratuïta -inevitable dimensió gratuïta- i amb la seva doble cara -inevitable doble cara- alhora escatològica i revolucionària. I és aquesta fe la que explica la seva vida.

Família
Comín Oliveres

Alfons Comín, un personatge d'obsessions i de passions múltiples.

Ignasi Riera, escriptor i activista

“NUESTRA GUERRA NO ES UNA GUERRA CIVIL, UNA GUERRA DE PRONUNCIAMIENTO, SINO UNA CRUZADA DE HOMBRES QUE CREEN EN DIOS, EN EL BIEN, EN EL IDEAL, EN EL SACRIFICIO, QUE LUCHA CONTRA LOS SIN FE, SIN MORAL, SIN NOBLEZA...”

Sí, aquest és un dels molts textos que jo passava, a tants cops la setmana, a l'Alfons, o bé a LAIA o bé a casa seva a l'avinguda de la República Argentina, tant a tocar al barri de la meva infància. I és que vaig passar molts anys amb ell i li sabia obsessions engrescadores: any rere any, quan el mes d'octubre jo anava, en nom d'ESTELA, primer, i de LAIA, després, a la Fira del Llibre de Frankfurt, mirava de trobar, per a ell, 'cassetes' de 'Rèquiems', per exemple. I és que sabia que aquell responsable i 'dux ad astra et semita', de la nostra editorial, era un personatge d'obsessions i de passions múltiples: volia saber-ho tot sobre llibres nous, en general, i sobre poesia, en particular... i alhora era un apassionat per la música. (A les cartes que em va enviar des de la presó, mai no hi faltava la frase final: "compañero, del alma, compañero").

Tots dos havíem estat alumnes del col·legi dels Jesuïtes de Sarrià i compartíem una frase de Pere Casaldàliga: "La solitud no s'ha de veure, s'ha de viure. (...) Si no hi ha grans causes, la vida no té sentit. (...). Desgraciadament, la religió ha provocat les més satàniques guerres al llarg de la història". I per això pensava que havíem

arribat a un temps, que ja no faríem ús del nom de Déu per fer la guerra.

Sempre, però sobretot als últims anys de la seva vida, li enviava notes, del tot innecessàries, però que ell guardava. Una de les darreres, amb els primers versos d'una versió castellana del Rilke del 1914: "Oh vida, vida, tiempo maravilloso, que va / de contradicción en contradicción, / a veces en tu marcha, tan mala, tan difícil, / tan arrastrada, y luego, de repente, tendiendo / las alas, de indecible anchura, como un ángel: / oh, inexplicable, oh tiempo de la vida...".

Per què aquest començament? Perquè allò que mai no oblidaré de l'Alfons era el seu afany per saber-ho tot, per comentar-ho tot... fins arribar a la problemàtica de la dissidència en els rengles de la política d'esquerres, arreu del món, però en aquells temps especialment a Itàlia, que ell defensava aferrissadament. I és per això que he tornat, un cop més, a rellegir, llapis en mà, el seu llibre: "El credo que ha dado sentido a mi vida. Fe en la tierra", Bilbao, Desclée de Brouwer, 1975. (Com els seus llibres posteriors, és el primer que em va regalar i he de dir que me'ls va anar regalant, un rere l'altre... litúrgia llibresca que jo repetia, per a ell, amb els meus).

A la contracoberta del llibre llegíem: "Alfonso C. Comín. Sociólogo, periodista. Director literario de Editorial Laia. Miembro del Instituto de Estudios Laborales (ESADE). Obras publicadas: "España del sur", "Noticia de Andalucía", "España, ¿país de misión?". "Por una estrategia sin-

Alfonso Comín
a l'època de
l'editorial LAIA

dical". Colaborador de 'Cuadernos para el diálogo', 'El Ciervo', 'Témoignage chétien', 'Esprit', 'Frères du Monde'. Ha dedicado siempre atención a los problemas de la Iglesia en España, especialmente en sus relaciones con el mundo de los pobres, de los oprimidos, en una palabra, en relación con el proceso actual de la

lucha de clases". Educat primer als jesuïtes de Saragossa, fins als 9 anys, i a Barcelona, fins als 16. El 4 de març de 1939, moria el seu pare de pulmonia.

I ens recorda encara: "En 1942 nos trasladamos a Barcelona, donde le dieron una lotería a mi madre en atención a los méritos de guerra de su marido caído por Dios y por la Patria. (...) En el acto de sepelio de mi padre, presidido por los generales Monasterio y Moscardó, el primero pronunció estas palabras: 'Estoy autorizado a decirlo: la guerra se ha ganado porque Zaragoza la ganó en los primeros días. El

triunfo de Zaragoza se lo debe en gran parte a Jesús Comín' ". La signatura de l'Alfons Comín apareix, ben aviat, en un article d'*El Ciervo* de Lorenzo Gomis.

En un article del març de 1958, l'Alfons escriu: "La existencia de unos grupos cristianos, manteniéndose al margen de las grandes agrupaciones, no es nueva en Francia y posee una noble y digna tradición, desde Charles Péguy hasta Emmanuel Mounier. Son los hombres lanzados a la aventura de conducir la cuádriga de la ortodoxia y de la verdad, de la que hablaba Chesterton. Hombres que han tratado de probar que a la hora de obrar, el cristiano no tiene por que temer". (Nota: si he triat aquest fragment és perquè apareixen tres noms --Péguy, Mounier, Chesterton— que sempre he considerat com a ponts bàsics per anar passant, en temps fosc del franquisme, cap a un futur que, quan se n'escrigui la història, haurà d'afe-

La família amb l'avi Oliveres

gir el nom d'Alfons Comín).

El desembre de 1959, Maria Lluïsa Oliveres vol ingressar a les Germanetes de Jesús de Charles Foucault. En aquells temps, l'Alfons Comín s'endinsa en la pràctica de l'oració contemplativa, segurament sota la influència de Hans Urs von Balthasar. I és aleshores quan l'Alfons Comín té l'audàcia de capficar-se en la lectura dels 'Diàlegs de Carmelites' de Bernanos. A l'octubre de 1961, la Maria Lluïsa, per raons de salut, deixa les 'Germanetes', congregació religiosa que he tingut la sort de conèixer per una cosina germana que encara hi és, a Algèria, amb una audàcia exemplar, i que allà l'he pogut visitar, en temps no gens plàcids.

La Maria Lluïsa i l'Alfons se'n van a Màlaga. No és una anècdota gens insignificant en la vida del matrimoni: aquell període entre els anys 1961-1965 (per cert, en ple Concili Vaticà II), fent vida entre gent sense massa recursos econòmics, van marcar, i com!, la vida, intensíssima, del matrimoni. I la passió de l'Alfons Comín per l'ense-

nyament. Tornen a Barcelona. La família creix. I la vida de l'Alfons passa per la feina editorial, a ESTELA, NOVA TERRA i LAIA, la dedicació al sindicalisme (que semblava que pogués canviar a partir del 1970, i no va ser així), a ESADE (una escola superior dels jesuïtes per a la formació de nous dirigents empresarials), el suport a la ETPC (Escola Tècnica Professional del Clot), on vaig tenir la sort de coincidir amb l'Àngel Abad, el jesuïta i director Torras Gasset, Ernest Udina, Francesc Cusó... i, sobretot, amb un clima ja marcat pel clandestí, però viu i eficaç, moviment obrer entre els més joves -treballaven de dia a les grans empreses del sector i venien de tarda-nit a estudiar—i entre dirigents sindicals audaços, i feiners, malgrat les dissidències tan arrelades en els grups polítics clandestins. (Val la pena revisar el resum del treball elaborat per l'Alfons Comín sobre l'esmentada Escola del Clot. Amb el jesuïta Joan García-Nieto, i en el marc d'ESADE, van continuar treballant en la temàtica a partir d'una anàlisi rigorosa de la vida al nou barri de Sant Ildefons de Cornellà de Llobregat).

Tots vàrem viure amb intensitat aquells temps, que va tenir com a referència la vida editorial i les relacions mútues, in crescendo, i quan ja ensumàvem que el franquisme acabaria a l'hort dels cirerers, entre tombes, d'una nova etapa política. He fet la prova de buidar tota la col·lecció de 'Cuadernos para el Diálogo', revista oberta, malgrat l'origen franquista del seu fundador. Comprovo que els articles més interessants d'Alfons Comín tenen a veure amb la urgència d'aconseguir que el sindicalisme, a l'Estat Espanyol, deixés de ser una enganyifa. Ah! I recordo amb nostàlgia les visites que havíem de fer a Madrid amb l'Alfons per poder compartir neguits, i projectes, amb altres editors als quals ens lligava una distribució unitària.

Crec que no té sentit que m'aturi a la feina de l'Alfons Comín com a director literari de LAIA, editorial que va donar suport als materials editats sobre, i per, els temes

d'ensenyament..., en diferents formats, i amb llibres polítics, sempre pendents de l'aprovació ministerial. Recordo que quan va tenir lloc la 'revolució portuguesa dels clavells', el 1974, LAIA va publicar el llibre: 'Portugal, la muerte de un fascismo'. En les meves discussions amb el responsable ministerial, que insistia en la seva capacitat per evitar que li 'coléssim un gol' (sic), era tan difícil posar-se d'acord!

A més, LAIA va prendre's com a signe d'identitat, l'increment del llibre en català, amb una col·lecció, 'Les Eines', i més tard 'Les Eines de butxaca', que estrenàvem amb un llibre de Víctor Mora, 'Els plàtans de Barcelona', i el 'Barça, Barça. Barça: Esport i Ciutadania', de Guillem-Jordi Graells. (Ai las! El dia de la presentació, al barceloní Hotel Orient, l'Alfons Comín es trobava malament... situació que duraria fins a la seva mort, el 23 de juliol de 1980.

Una altra col·lecció, dedicada a l'Alfons, però que ell ja no va poder veure editada, era la de 'Textos filosòfics', una de les grans aportacions d'aquella editorial encara petita. Formaven l'equip de l'edició Josep Calsamiglia, Pere Lluís Font i Josep Ramoneda.

Paral·lelament, el món de la política catalana, si més no la d'esquerres, feia xup-xup. Al costat del PSUC, veterà en aquella contesa històrica, necessitava créixer, just en els temps en què les lluites sindicals, especialment al Vallès i al Baix Llobregat, volien créixer i tenir un paper més decisiu en la política catalana. Una de les novetats va ser l'arribada al panorama polític d'una organització amb el nom de 'Bandera Roja', amb l'Alfons, el Jordi Solé-Tura, el Jordi Borja, l'Antoni Castells... Una bella proposta política en la qual només faltaven militants procedents del món obrer... i que potser per això va acabar fusionant-se amb el vell, i oscat, PSUC. (Recomano, en tot cas, la lectura del llibre de Jordi Borja, 'Bandera Roja: 1968-1974', que, en tot cas, ajuda a entendre el temps polític que va del maig francès a l'inici de la transició).

Els ulls de la política catalana miraven amb atenció la nova saba política italiana i les lliçons de moviments del Maig Francès del 1968. Alguns el consideraven anecdòticament folklòric... però no pas el ministre Fraga Iribarne que va aconseguir el no decisiu dels llibres que alguns estàvem elaborant. En tot cas, teníem els ulls posats a Xile, per exemple, i en les lliçons de tot el que va passar a Praga (per cert, tan ben resumit pel poeta amic Manuel Vázquez Montalbán).

LAIA, a més, i per impuls 'Comín', força que mai no s'aturava, va posar en marxa la revista 'Taula de Canvi', que s'esforçava, i crec que molt dignament, per analitzar, des d'una esquerra de colors i tradicions múltiples, el present i el desitjat futur col·lectiu.

I no m'aturo a les etapes finals d'Alfons Comín, que ingressava al PSUC i multiplicava les seves gestions per fer-nos entendre què significava la militància dels cristians en una formació comunista. (Tema, per cert, que el va portar a Cuba, on va poder discutir la qüestió amb el seu gran dirigent revolucionari). Per cert, el míting de la Ciutadella, mesos més tard, quan ja havia mort el Dictador, de l'Alfons Comín, és una de les peces polítiques que goso destacar i recomanar.

Ara i avui, la possibilitat de conèixer l'obra de l'Alfons Comín compta amb l'edició, indispensable de la seva obra completa. Amb tot, soc del parer que el nostre Alfons agrairia, amb aquella contundència no gens pedant, però mai innecessària, algunes de les propostes posteriors a la seva mort. Voldria fixar-me, en aquesta 'Addenda', amb una iniciativa possible gràcies a la col·laboració entre l'Ajuntament de Barcelona i la Fundació Comín. I em refereixo al premi, any rere any, dels responsables del nostre 'Cap i Casal' i d'allò que ens suggereix un dels temes que varen marcar la vida i obra de l'Alfons. Em refereixo a la concessió de cada any, i en el marc del Saló de Cent de la meua ciutat natal, dels premis Alfons Comín. Premis que volen recollir molts dels eixos del pensament (i de l'acció) del nostre amic i personatge. A més de l'acte solemne, any rere any, de la conces-

sió del 'Premi', amb una conferència, d'una o més persones, per donar a conèixer el perquè de l'acció de la persona a qui s'atorga el premi Comín, i amb l'edició posterior de tots els parlaments de l'acte. Heus aquí un llistat de les persones que han rebut, fins ara, aquest 'reconeixement': Padre Llanos, José M. Díez Alegría, Gregorio López Raimundo, Leonardo Boff, Pere Casaldàliga, Víctimes de la guerra d'Iraq, el poble Kurd, Alexander Dubceck, The Jerusalem Link, Abbé Pierre, Salima Ghezali (escriptora d'Europa i del Magrib), Vandama Shiva (premi Nobel alternatiu. Paper de la dona en la conservació del Medi Ambient), Rawa (Associació revolucionària de dones afganeses), comunitat de persones en cerca de refugi a Grècia, Maha Al-Hadeety (defensora dels drets humans i lluitadora a favor d'un Iraq democràtic), Ignacio Ramonet, Arcadi Oliveres,

Arrels, Gustave Kiansumba (víctima de la repressió dels cossos policials a les tanques de Ceuta i Melilla), Fathi Chamkoi (tunisià, ex-pres polític de la dictadura de Ben Alí), comitè regional per a la promoció i defensa de la vida (Chicomusdo, Chiapas).

Els actes crec que són d'una qualitat exemplar, pel marc i per la qualitat dels i de les oradors/oradores que hi prenen la paraula. I per la 'geografia' de la procedència de les persones guardonades i les que prenen la paraula a l'acte.

Gairebé en lletra petita, goso formular un prec: No seria molt útil una edició, de l'ajuntament barceloní, d'un bon resum de tots aquests premis... si convé amb els textos centrals de cada acte? Sóc del parer que seria una proposta que cooperaria al relat de la imatge i dels eixos del pensament d'Alfons Comín.

Maria Lluïsa Oliveres, Alfonso Comín i Josep Maria Serra Martí

Activitat i pensament polític d'Alfons Comín

Joaquim Sempere, professor de Sociologia

La política va ser una part essencial de la vida de l'Alfons justament perquè la política en el millor sentit de la paraula és implicació i participació en la vida col·lectiva. I el nervi moral i religiós de l'Alfons arrelava en l'amor cristià, que és amor als altres, amor universal a tothom, sense exclusions, i sobretot als més indefensos.

Ben és veritat que hi ha versions del cristianisme que, invocant el mateix principi d'amor, l'interpreten de maneres molts diferents. Per exemple, com protecció paternalista envers gent considerada com a objecte d'aquest sentiment i no com a iguals. L'origen familiar de l'Alfons el predisposava a una d'aquestes versions paternalistes. Els seus pares professaven una religiositat tradicionalista vinculada al carlisme. Però als 9 anys la família es trasllada des de la seva Saragossa natal a Barcelona. Tota la seva escolarització, incloent-hi el batxillerat, la va fer als jesuïtes. Després ingressarà a l'Escola d'Enginyers Industrials. I a principis dels anys 50, quan tenia entorn dels 20 anys, es recorda ja com antifranquista.

Una influència que el va arrencar clarament del tradicionalisme va ser el llibre d'Aranguren "Catolicismo y protestantismo" como formas de existencia. L'any 1954 va ser important en la seva evolució cap a l'antifranquisme i cap a una nova visió del fet religiós. El padre Llanos, a qui professava una enorme admiració, li va suggerir d'incorporar-se al Servicio Universitario del Trabajo (SUT), una organització oficial impulsada per falangistes que es creien la

Alfonso Comín en un acte del PSUC

demagògia obrerista del partit i per capellans progressistes, que volien treure els estudiants universitaris —majoritàriament de classes altes— de la seva bombolla claustrada posant-los en contacte amb el món obrer. Aquest contacte es feia sobretot mitjançant camps de treball durant els estius. El 1954 l'Alfons s'incorpora, doncs, al SUT. L'experiència va representar per a ell un bany de realitat i una preocupació que ja no l'abandonarà mai: la preocupació pel destí

dels de baix, dels exclosos, dels no privilegiats, els quals són alhora els que sostenen la societat amb el seu treball. Com diu ell mateix, "allí revisamos la guerra civil, comenzamos a descubrir la lucha de clases, empezamos a hablar de proletariado, de estructura social y política", paraules que recull el seu biògraf Albert Marzá. Pels mateixos anys s'incorpora a la redacció d'"El Ciervo", revista que el posarà en contacte amb les idees d'Emmanuel Mounier, pensador catòlic d'esquerres francès i director de la revista *Esprit*, que serà per a l'Alfons una influència determinant.

Però ell necessitava més; necessitava militar en una organització política anti-franquista i obrerista, i el 1956 ingressa al Frente de Liberación Popular (FLP), un partit d'intel·lectuals que no va passar mai de tenir uns pocs militants, i que desconfiava alhora dels partits socialistes, per reformistes, i dels partits comunistes, per autoritaris. Va ser un intent de partit revolucionari renovat que no va esdevenir significatiu però va formar un nombre no menyspreable de persones que tindrien un paper en la política de Catalunya i Espanya. El 1962 es constitueix una secció catalana del FLP amb el nom de Front Obrer de Catalunya (FOC), de la qual serà també membre.

Tornem uns anys enrere abans de continuar. Pels mateixos anys que començava a militar políticament viu una evolució espiritual a partir d'un cristianisme que no havia mai deixat de professar intensament. Com sempre en la seva vida, l'Alfons no pot viure la seva religiositat només com un procés intel·lectual. Coneix els Germanets de la Fraternitat de Charles de Foucauld. Es fa membre de Pax Christi. El 1958 conviu amb l'Abbé Pierre als Drapaires d'Emmaüs als afores de París. El 1959 s'està una setmana a la Comunitat de l'Arca, on coneix el seu fundador, Lanza del Vasto. Les influències rebudes d'aquesta constel·lació d'organitzacions i persones van en la mateixa línia

que l'Alfons tenia molt assumida gràcies al mestratge del padre Llanos: opció pels pobres, ecumenisme i sacrifici personal. Observi's com la seva espiritualitat religiosa és perfectament congruent amb les seves opcions polítiques.

El testimoni personal de "viure la fe" i "viure la solidaritat" és un tret característic de l'Alfons. Això és visible en l'opció que fan ell i la seva esposa, Mª Lluïsa Oliveres, el 1962, un any després de casar-se, d'anar-se'n a viure a Málaga, on escolliran de residir prop del barri obrer de Huelín. Hi ha en aquesta opció un rebuig clar de l'intel·lectual tancat a la seva torre d'ivori, encara que sigui un intel·lectual que escrigui i prediqui a favor de

Alfonso i fills

Antoni Gutierrez Diaz, Alfonso Comín, Jordi Solé Tura, Santiago Carrillo i Carles Caussa

la classe treballadora. Un altre cop veiem com l'Alfonso buscava amb tenacitat un bany de realitat. El seu llibre "La España del Sur", un extens estudi socioeconòmic d'Andalusia, és un producte d'aquella experiència, una materialització de la seva voluntat de ser un "intel·lectual orgànic" de la classe obrera. L'episodi andalús durarà 4 anys, després torna a Barcelona. A Barcelona desplega una intensa activitat política. L'Alfonso no era un home d'aparell organitzatiu, no era un activista de partit. La seva activitat s'orientava sobretot de cara enfora: conferències, col·loquis, debats públics, desafiant la repressió franquista. El dia que es declara l'estat d'excepció, el 24 de gener de 1969, és detingut amb altres 22 persones i està cinc setmanes a la presó: aquesta va ser la primera de les 8 vegades que va ser detingut; li van ser incoats 12 sumaris, dels quals només un va prosperar; li va ser retirat el passaport després del seu pas per la presó l'any 1969. Són dades que indiquen la tenacitat del combat políticocultural de l'Alfonso i el cost que li va representar enfrontar-se amb la dictadu-

ra. La detenció més llarga que va haver de sofrir va ser l'octubre de 1969 condemnat per "propaganda il·legal" a un any de presó (que va complir íntegrament) per haver publicat amb el seu nom un article crític amb el franquisme a la revista francesa *Témoignage Chrétien*.

El 1973 funda amb Joan García-Nieto Cristians pel Socialisme. Això va tenir una transcendència religiosa i política alhora que es reflectirà en tota la trajectòria ulterior de l'Alfonso. Associar els dos termes de cristianisme i socialisme no era una novetat a Europa ni al món. Recordem només el paper que molts cristians van tenir en la revolució cubana, l'any 1959. Però a l'Espanya de Franco -que es definia pel "nacional-catolicisme"— associar aquests dos termes era una provocació manifesta. L'èxit que va tenir aquella confluència va contribuir a consolidar la influència de l'esquerra al país, on les arrels cristianes eren fortes. I va tenir una continuïtat que ve encarnada en la pròpia vida de l'Alfonso.

En sortir de la presó l'any 1970, ingressa a la Organización Comunista de España-Ban-

dera Roja (OCE-BR). El 1974 col·labora amb Jordi Solé-Tura i Jordi Borja, entre altres, en la fundació de Bandera Roja de Catalunya. I el mateix any ingressa al PSUC amb els dos altres líders esmentats i una bona part dels militants de Bandera Roja de Catalunya. El 1975 entra a formar part del Comitè Central del PSUC i poc després de la direcció del PCE. Es presentarà l'any 1980 a les primeres eleccions al Parlament de Catalunya i serà elegit diputat pel PSUC, però no podrà prendre possessió del càrrec degut a l'estat avançat del càncer que li havia estat diagnosticat set anys abans: morirà el mateix any 1980.

De tota aquesta trajectòria política se'n pot fer una doble valoració, cap al món catòlic i cap al món comunista. En els ambients catòlics progressistes, l'Alfons s'havia destacat aviat com un pensador i orador brillant que empenyia l'Església cap a un compromís creixent amb les classes treballadores i populars, però també amb causes com l'ecumenisme i el pacifisme. El meu primer record personal es remunta a una reunió amb Lanza del Vasto en una seva visita a Barcelona, on recordo el paper destacat que hi va tenir l'Alfons. Em va impressionar el seu carisma personal, la seva capacitat de seducció i la seva oratòria convincent, derivada del fet que transmetia de manera transparent la convicció sincera en tot el que deia. Doncs bé, pel que fa a l'Església, l'Alfons va contribuir a consolidar la inclinació cap a l'esquerra d'un gran nombre de creients, juntament amb molts altres noms com Rovira Bellós, els germans Joan i Maria del Carme García-Nieto, Josep Ricart, Josep Bigordà, etc. Cal dir també que aquesta inclinació va tenir i té encara un to de radicalisme polític que s'expressava i s'expressa, més que en la política institucional, en l'acció concreta d'ajut als pobres, el pacifisme, la solidaritat amb el tercer món i els immigrants, etc. L'acció de l'Alfons va contribuir també a enderrocar les muralles que separaven creients i no creients i a implantar entre uns i altres un clima de coo-

Alfonso Comín al míting del PCE a les primeres eleccions andaluses

peració i confiança que dura fins avui. A l'interior del món comunista també va tenir efectes significatius. Tradicionalment hi havia hagut militants de partits comunistes europeus que alhora eren creients. Eren admesos en els partits però se'ls demanava que no exhibissin públicament la seva religiositat. Allò que l'Alfons va plantejar al PSUC i al PCE era el reconeixement públic de la fe religiosa d'aquells cristians que militessin al partit. Això va crear desconcert i polèmica entre alguns membres del partit, però es va acceptar. I es va acceptar en funció del caràcter "laic" del partit, en un sentit més ampli de l'habitual. El laïcisme del partit es redefinia no només en relació amb les religions, sinó també de les ideologies no religioses, en el sentit que el partit no es lligava en exclusiva a una adhesió al "marxisme". En altres paraules, no calia ser marxista ni fer professió de marxisme per militar-hi. Formulades així les coses, la polèmica tenia molt de sentit per-

què la “confessió marxista” s’havia convertit en una faixa que limitava la llibertat de pensament i facilitava al grup dirigent un dirigisme cultural i un control que inhibien el lliure debat d’idees. No és casual que Manuel Sacristán i el seu grup de la revista *Mientras tanto* es pronunciessin clarament a favor del laïcisme del partit tant en l’aspecte religiós com en qualsevol altre aspecte ideològic. Veien en el laïcisme, igual que l’Alfons, una millor defensa de la llibertat i el pluralisme d’idees a l’interior de l’organització.

L’Alfonso va influir en un altre aspecte de la política del PCE i el PSUC: el tema de les relacions entre socialisme i llibertat política. Era un tema que pocs anys abans de l’ingrés de l’Alfons al PSUC ja s’havia plantejat per iniciativa dels partits italià, francès i espanyol amb l’etiqueta d’eurocomunisme. Aquesta etiqueta –criticada per raons diferents tant pels partidaris de no criticar el model soviètic com per sectors crítics amb la URSS— volia portar a l’opinió pública la idea que el model soviètic no era apte per a Europa. Europa, almenys l’occidental, havia conquerit en una lluita de segles un sistema de llibertats i pluralisme polític que, des de les posicions democràtiques, es veia com irrenunciable, de manera que calia proposar un “socialisme en llibertat”. Les arrels humanistes de l’Alfons el duïen cap aquest plantejament, de manera que ell va ser també promotor de la idea i aliat dels dirigents del PCE, especialment Santiago Carrillo, i del PSUC en el moment que aquests estaven lliurant una batalla interna a favor de l’eurocomunisme. Això explica també les facilitats que van trobar els líders de Bandera Roja per ingressar al partit. Aquí, però, el que interessa destacar és que l’Alfonso Comín va ser en tot moment un ferm defensor de la idea de socialisme en llibertat, i no per raons conjunturals, sinó per una aposta decidida a favor de la democràcia i les llibertats polítiques.

Aquesta va ser l’última batalla político-ideològica de l’Alfons, que lamentablement

ens va deixar a l’edat de 47 anys, en la plenitud de la vida. Acabo, però, destacant la intensitat del seu compromís civil i polític i els seus efectes en la nostra vida pública, que van molt més enllà del que es podia esperar d’una persona a qui la mort va tallar les ales en la plenitud de la seva vida, quan encara tenia tantes coses per fer.

EL CIERVO

¿QUE PUEDO HACER YO?

Hay quien dice que no puede hacer nada. Inchoso, a veces, que no "se puede" hacer nada. Esto suele ir seguido de largas y amargas consideraciones sobre el género humano o algún sector de él. Otras veces las consideraciones son más precisas, y también más modestas, más verdicas: es la situación especial de la persona que habla la que no le permite hacer nada. Pero la excusa más redonda, la de más vuelos, es la que carga la imposibilidad a la cuenta de la "estructura", del "sistema", o de algo que se designa con una vaguedad patética. Todo parece calculado—viene a ser la conclusión—para que uno no pueda hacer nada.

Hay también otra respuesta, que parte de un punto de vista radicalmente contrario, pero que conduce a actitudes prácticas de cierto parecido. Esta respuesta me recuerda, no sé por qué, el poema de Jorge Guillén "Beato sillón".

No pasa nada. Los ojos no ven, saben. El mundo está bien hecho.

¿Qué hay que hacer? Pues más o menos lo que ya se hace. Lo que siempre se ha hecho, aunque, claro, aplinado, adaptado a las presentes circunstancias. ¡Ah, qué presencia la de las "presentes circunstancias"! Hay que hacer lo que todo el mundo hace, aunque, si es posible, un poco mejor, o al menos con mejor intención. Aunque sólo sea para "dar" eso que llaman ejemplo y que tan pocas personas parecen interesadas en recoger.

Entre un mundo tan mal hecho que no permite hacer nada bueno, y un mundo tan bien hecho que casi todo lo que se haga resulta naturalmente bueno, uno se queda perplejo. ¿Se habrá resuelto por esos dos caminos contrarios el problema de la acción, el de la presencia activa del cristiano en el mundo, y por de pronto en su mundo, el de su trabajo y su casa, el de su vida corriente?

"Nada, la culpa es de la estructura, la culpa es del sistema"—dicen unas voces—. "Hasta que no se cambie la estructura no hay nada que hacer. Más que cambiar la estructura, claro, pero eso no tiene nada que ver con nuestro trabajo habitual, con nuestro oficio". Y entretanto, qué hago?, preguntará alguno. Y las voces, sossegadas: "Nada. Es decir, lo que todos. No puedes saltar de ahí, no te preocupes".

"Lo malo no es el sistema, sino los hombres"—dicen, por su lado, las otras voces—. "Todo sistema vale lo que valgan los hombres que lo empleen. Tú no te preocupes por lo que haces. Tú procura ser mejor. El "ser" viene antes que el "hacer", alguien lo dijo ya. Cuando los hombres sean mejores, los sistemas lo serán también". Y los antiguos escolares reciben nuevas invitaciones a fermarse—si es que decididamente quieren hacer algo—, a buscar un buen director, de modo que más fácilmente puedan dar buen ejemplo.

No parece que en ninguno de los dos casos—puras hipótesis, naturalmente—el eje de la transformación pase por el trabajo, por el oficio, aunque pueda después, una vez transformado y cambiado lo otro—la estructura o el hombre, depende—cambiar también el trabajo, el oficio, o la manera de desempeñarlo.

Todo el que se pregunta ¿Qué puedo hacer yo? propende a encontrar consuelo en alguna de esas dos respuestas, cuando no en una hábil aunque inconsistente combinación de las dos. Claro que puede muy bien ocurrir que la respuesta no se quede en el estado de sencilla caricatura razonando hace un momento. Es probable que, en efecto, el hombre haga más de lo que dice que se puede hacer, y lo haga mejor. La inconsecuencia tiene a veces su lado bueno. Pero lo que fallará desde el principio será el planteamiento, que o bien habrá dejado en la sombra las dificultades, vicios y peligros propios de la manera de estar organizadas las cosas—la "estructura"—para contentarse con el margen inducido de posibilidades de acción dentro de un oficio, o bien habrá dejado en la sombra esas posibilidades reales de acción para echar toda la luz sobre las dificultades, peligros y vicios de la manera de estar organizadas las cosas.

Y entonces la cuestión es ésta: ¿se puede plantear la pregunta—¿Qué puedo hacer yo?—de una manera a la vez seria y práctica, es decir, que atienda tanto a las dificultades reales que corresponden a la manera de estar organizadas las cosas como a las posibilidades, no menos reales, de acción personal?

Tiempo atrás hubo en estas páginas una sección que se llamaba así: ¿Qué puedo hacer yo? Consistía en el retrato o el boceto—porque la información de donde se sacaba era a veces muy sumaria—de algún hombre, mejor o sólo que había sabido, en algún momento, escen-

trar una respuesta adecuada a esta pregunta: alguna acción, algún gesto, alguna tarea. El hecho se había convertido en noticia y la noticia podía servir de testimonio y de estímulo para que comprendiéramos un poco que hay mil maneras de dar una respuesta personal a esta pregunta y que cada cual ha de encontrar la suya. Pero esa galería de testimonios fue poco a poco desvaneciéndose. No es que faltaran los correspondientes noticias. Es, quizá, que vistas desde fuera, sin apenas datos, sin conocer la motivación, tiraban un poco a lo "boceto", inmóvil y hasta extraordinario y era difícil que encajaban con una reflexión sobre el quehacer de cada uno. Porque el quehacer de cada uno es el mundo es más bien lo habitual, ordinario, el trabajo, el oficio.

Bajo el mismo título antiguo empieza hoy una nueva serie. Veamos qué suerte le espera. Se trata de que cada cual hable de su quehacer habitual, de su oficio, mirando tanto a las dificultades como a las posibilidades reales, hablando siempre que se pueda en primera persona, de una manera concreta y personal, con la experiencia en la mano. Se trata de ilustrar, entre todos, examinar por dónde y cómo pasa por nuestras vidas la corriente de la acción.

Dos o tres mil obispos van a hacer dentro de poco en el Vaticano su ¿Qué puedo hacer yo? conjunto. Y esto será el concilio: un gran esfuerzo de revisión y de renovación de la vida cristiana emprendida por los que tienen la misión y la responsabilidad de gobernar la Iglesia. ¿Qué podemos hacer los demás por el concilio? Podemos informarnos, reflexionar, sentir los problemas que ha de afrontar el concilio y, sobre todo, podemos pedirle a Dios que todo vaya bien, que se haga su voluntad en la tierra como en el cielo. (Y el concilio se va a reunir, como todos los anteriores, en la tierra.) Pero ¿no hay también otra manera de sintetizar con el mismo esfuerzo que van a hacer nuestros obispos en Roma, y de comprenderlo mejor? La revisión y la renovación de la vida cristiana, el testimonio cristiano ¿no pasan también, y de una manera muy directa, por nuestras manos? La tarea de dar un acento humano y cristiano a nuestra civilización ¿no corresponde sobre todo al laicado?

¿Cuál es mi oficio? ¿Qué hago yo? ¿Qué puedo hacer? Todo esto tiene bastante que ver con la renovación de la vida cristiana en el mundo.

LORENZO COMAS

REVISTA MENSUAL

Suscripción anual: 135 ptas.
 Número suelto: 15 »
 Precio 19 ptas. IVA incluido: 21 \$

Año XI Número 107
Aparado 12121 - Tel. 216 14 30 - Barcelona
AGOSTO-SEPTIEMBRE DE 1968

Duplicado legal: B. 2125 - 1968

CALIDO Y LUMINOSO PASCAL

Juan Gomá
A LOS TRESCIENTOS AÑOS DE SU MUERTE

Enrique Ferrín
LA GRAN LECCION

J. Masgall
LOS DOS SABERES 8-9

ANIVERSARIO DE «MATER ET MAGISTRA»

J. M.* Díez-Alegria s. j.
IDEAS FUNDAMENTALES DE LA ENCICLICA 7

¿QUE PUEDO HACER YO?

José Jiménez Villarejo
UN FISCAL 10

Résal Marmolejo
UN EMPRESARIO 11

J. M.* de Llanos s. j.
NIÑOS ANTE LA GRAN GUERRA 14

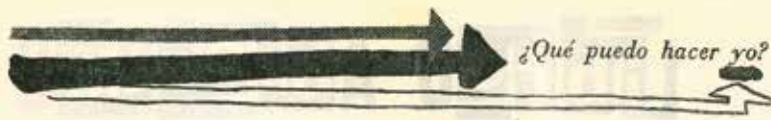
Mercedes Vilanova
REPORTAJE THE CATHOLIC WORKER . . 6

J. Gomá
SOBRE EL «TEST PARA CURAS» 16

DOS POEMAS DE GOTTFRIED BENN 13

HA PASADO UN MES
LIBROS ABIERTOS
APARTADO 12121

UN INGENIERO

La respuesta al *¿Qué puedo hacer yo?* es siempre una respuesta delicada y difícil. Puede incluir dramas personales, problemas y preocupaciones muy íntimas y al contestar en público tiene uno que hablar a esa delicada intimidad. Más todavía si la respuesta hay que darla con el telón de fondo que en El Cierro hemos ido dando a la cuestión o que al menos yo así entiendo: ¿qué puedo hacer yo "hic et nunc", para cumplir mi papel en la sociedad, transformando esa desordenada realidad social que no me gusta, luchando contra la explotación del hombre por el hombre en todas sus formas, dando a la par testimonio de mí fe y de mis esperanzas, fiel a Dios y a los hombres, sin tener al compromiso y todo ello de una manera concreta y diaria, dentro de mi profesión?

Pues hoy hemos concretado más las cosas y hemos encuadrado la respuesta claramente dentro del marco de la profesión. Muchos amigos saben mi constante preocupación, mientras hacía la carrera y una vez acabada por este problema, por hallar una respuesta, un camino. ¿Qué puedo hacer yo, ingeniero industrial, aquí y ahora para ser fiel al mundo del trabajo y a mi profesión, para vivir dignamente evitando ser brazo de la injusticia, instrumento de explotación ajena, para servir directamente según mis convicciones al pueblo al que me debo?

Puedo afirmar que la respuesta no es sencilla. Además, cuando el problema se me agudizó, o sea al acabar la carrera y tener que elegir una salida, las ayudas para "ver claro" fueron escasas, igual que durante el período de estudio cuando se iba fraguando aquella salida. Creo que nuestra profesión carece de una auténtica ideología. Al menos de una ideología que tenga en cuenta la realidad social en que vivimos, "hic et nunc", una ideología que vibre con el pulso de la historia, que tenga en cuenta las bases sociológicas mínimas que le den una validez actual. Al menos yo no la hallé y caminé en la perpétua duda durante mucho tiempo.

Problematicar la profesión

Todo ello es fruto del ambiente. Pues de hecho el ingeniero se forma, y más tarde se moverá profesionalmente, en un medio — ¡oh el sentido supervivencial de los ingenieros, selectos entre los selectos! — de escasa problematicar social, humana y religiosa. Así la respuesta al *¿qué puedo hacer yo?* se establece simplemente en el terreno del prestigio profesional y del acceso social. ¿Qué puedo hacer yo?... Pues ser un buen ingeniero, sacar buenas notas, y así irme preparando para mejor colocarse y mejor sueldo ganar. La seguridad ante todo. Ser fiel a las estructuras sociales. En nuestra profesión, como en ninguna otra, el conformismo es una condición del triunfo y del acceso social. El estudiante, o el ingeniero joven al que no satisface esta orientación — los hay, aunque sean minoría — se ve envuelto en un ambiente en que plantear las cosas de otra manera "está mal visto", en que toda "problematicar de la profesión" suena a rebeldía. (Recuerdo el ambiente de la Escuela. El estudiante que manifestaba una preocupación social y que criticaba ese ir a la profesión para ganar dinero, era inmediatamente mirado con recelo por sus compañeros. "¿Qué ocultos intereses le moverán para hablar así?", parecían decir los compañeros con sus miradas laterales.)

Luego vino para mí, como para todos,

el mundo del trabajo y con él el descubrimiento o la comprobación de la realidad y de "ciertas realidades" que se encarnan trágicamente en la vida diaria de la empresa. Las clases en lucha colocan de salida al ingeniero — quiera o no quiera y eso por la misma función que realiza — en una posición intermedia entre el capital y el trabajador; el ingeniero deberá definirse por un lado o por otro si no quiere practicar el falso angélico de los que no toman partido. Naturalmente, en la empresa capitalista, toda actitud de problematicar social, sea toma, sea parte de la dirección, es decir, del capital, o como una fiebre de juventud que pronto pasará o como intenciones torcidas que hay que eliminar. En la empresa todo está bien establecido, las estructuras son intocables y el ingeniero debe "fielmente" servir los intereses del que le paga. Si esto le lleva a ser el realizador y brazo instrumental de ciertas injusticias... ¿qué le vamos a hacer! Deberá irse acostumbrando y poco a poco ir claudicando hasta convertirse en un fiel aliado del capitalista, que si se porta bien lo irá asociando a sus intereses, en mayor o menor grado según los casos. (Se sabe que el ingeniero acostumbra a ganar sueldos considerables, sobre todo a poco que ascienda en el escalafón de la empresa.)

El cambio de objetivo

Todo lo dicho, naturalmente, es una impresión personal, es la experiencia que he ido recogiendo en el mundo del trabajo. Visto como es mi caso, que en la mayoría de las empresas se halla estructurada y sólidamente establecida una auténtica explotación del hombre por el hombre. Fese a la buena intención de muchos y a los esfuerzos que constantemente se realizan por parte de ingenieros y de técnicos que desean mejor suerte para los hombres bajo su mando, el hecho es que tiene claramente la impresión de que la empresa actual, de tipo capitalista, era un camino cerrado para la respuesta al *¿qué puedo hacer yo?* planteado en todos sus aspectos sociales y económicos, religiosos y humanos. Dentro de ella sólo verá dos caminos: o enfrentarse constantemente con los abusos del capital — hasta acabar en la calle, naturalmente —, o ir claudicando a sus intereses hasta convertirse en aliado de ellos. (No quiero decir que esto sea así de una manera universal. Conozco y tengo amigos ingenieros que realizan una excelente labor en el marco de la empresa actual. Ellos la llevan adelante según sus criterios y según su enfoque. Pero en mi caso personal las cosas habían ido insensiblemente transformándose — por una serie de circunstancias y por una serie de circunstancias — hasta que me encontré con un claro cambio de objetivo ante mí.)

En la Escuela y en el ambiente profesional y social en que me había educado se nos ofrecía el siguiente objetivo: desarrollar nuestra profesión para ganar dinero, realizando un trabajo más o menos de nuestro agrado, sirviendo fielmente unas estructuras injustas y opresoras, acudiendo al lugar de mayor progreso económico del país; es decir, para simplificar geográficamente, yendo al norte — Cataluña y País Vasco — y en todo caso al centro y Levante, que son las zonas industrializadas donde más fácil se abrese camino. Naturalmente, se nos decía que todo esto es prestar un servicio al progreso, a la sociedad y a Dios. Pero, como he dicho, hubo un momento en que me encontré con el objetivo transformado. Y comencé a ver con

claridad que se podía buscar un camino dentro de "lo posible" en el que, realizando la profesión con competencia, sirviera fielmente a nuestro pueblo, a nuestra clase obrera, tratando de transformar aquellas estructuras injustas y opresoras, y acudiendo al lugar donde con mayor urgencia se precisaba la labor de los técnicos, es decir, a las zonas menos desarrolladas del país, ganando lo suficiente para vivir, pero renunciando, por supuesto, al viejo objetivo de "al enriquecimiento por la profesión".

Una vez transformado el objetivo y planteado con cierta claridad, se hizo aún más aguda la impresión de la imposibilidad de actuar dentro del marco económico-social de la iniciativa privada que me forzaba a convertirme en un "elemento de injusticia". Entonces, si la salida natural y viable del ingeniero es trabajar en una empresa y esa posibilidad aparecía por el momento cerrada, ¿qué hacer? ¿Qué camino escoger? ¿A dónde acudir?

La respuesta

Había pues que intentar otro camino. Por ejemplo, mantenerse libre, colaborar en aquellos trabajos que aparecieran socialmente justos, animar empresas industriales de tipo cooperativo, investigar y profundizar en el campo de la sociología industrial, en los problemas de desarrollo industrial del sur español, tan necesitado de técnicos que desean estudiar y trabajar en esa línea de dedicación social. Y al mismo tiempo mantener contacto vivo con la clase obrera, especialmente con su juventud y también con los profesionales jóvenes que pudieran sentir la misma problematicar de su quehacer. Para ello había la posibilidad de colaborar con escuelas de aprendices, con escuelas de peritos o con escuelas de ingenieros, según se presentara el caso. A través de la enseñanza se puede siempre realizar una labor de transformación de la mentalidad social.

Trabajar con la juventud obrera a través de las escuelas de aprendices ofrecía la posibilidad de mantener un contacto vivo con la realidad, cosa que me parece esencial. Además y ya dentro del campo profesional ofrecía la posibilidad de realizar un trabajo directamente al servicio de la clase obrera, mientras aparecieran otros caminos viables. (Pienso en la posibilidad de colaborar como asesor técnico con un sindicato al estilo de los técnicos al servicio de las "trade unions" inglesas, por ejemplo.) En el año de experiencia de nuestra vida puedo afirmar que el contacto con los aprendices de las escuelas profesionales ha supuesto para mí un interesante enriquecimiento. Me ha recordado constantemente de qué lado me debía mantener. Pues ciertamente uno de los mayores peligros de las profesiones intelectuales es el de alejarse de la realidad, especialmente de la realidad que se pretende defender y por la que se quiere luchar: la realidad diaria del hombre de nuestro pueblo, del sencillo trabajador que gana con sus manos y con el sudor de su frente el pan nuestro de cada día, de ese hombre al que cada kilo de pan le cuesta al menos media hora o una hora de duro esfuerzo en el tajo. Había pues que buscar alguna forma de estar al lado y de convivir con estos hombres y con este mundo. A pesar de las muchas dificultades que esto suponía.

Se trataba pues al mismo tiempo de vivir al lado de aquellos a los que se trataba de servir. ¿Qué sentido tiene trabajar por unos hombres a los que en conciencia creemos estar obligados a de-

dicar nuestros conocimientos profesionales y luego llevar una vida totalmente ajena a ellos, seguir viviendo en barrios burgueses con formas de vida totalmente distintas que nos impiden sentir cercanamente sus tragedias y sus problemas? Había, pues, que acercarse lo más posible a esa realidad y ese mundo en que viven la mayoría de nuestros trabajadores, dadas las actuales circunstancias, nuestras humanas limitaciones y las posibilidades al alcance.

Este deseo se hallaba también impulsado por otro motivo. La necesidad de acortar las distancias, casi diría el abismo, que hoy existe entre trabajo manual y trabajo intelectual. ¿Por qué la calificación del trabajo ha de tener un contenido clasista? El intelectual aquí y el trabajador manual allí. Aquí en barrios cuidados y éste en barrios plenos de chabolismo y de dejadez. Cada uno marcado por su oficio. El intelectual, incapaz de utilizar sus manos. El peón, incapaz de usar su cerebro, porque lo único que le interesa a la sociedad son sus brazos y sus espaldas... y en todo caso su estómago como posibilidad de consumo. Este dilema, este abismo, este alejamiento trágico, de consecuencias increíbles, aunque nos hayamos acostumbrado a ellas, debe acabar. Y para ello debemos iniciar un nuevo movimiento de acercamiento y de aproximación que, superando riesgos, vaya estableciendo, dentro de la necesaria diversidad de funciones, el necesario y único respeto por el trabajo sin distinción. Pues el hecho de trabajar merece el mismo respeto sea cual sea el trabajo que se realice. En el caso del ingeniero esta necesidad se hace más imperiosa. Si el ingeniero es jefe en la jerarquía de la empresa de tantos y tantos hombres que realizan un trabajo manual, ¿por qué vive en barrios alejados de ellos? ¿Cómo conocerá sus aspiraciones y en cuanto puede hay de piraciones y de la realidad en que viven, para refugiarse en su cómodo mundo de confort y de opulencia? Hay una idea sobre la concepción del jefe que se repite en los currículos de organización y que lo presenta, más que como el que manda, como el que es capaz de ser consciente de las aspiraciones de los hombres de su grupo, el que es capaz de comprenderlos y de transmitirlos a través de la jerarquía social de la empresa. Entonces, ¿cómo podrá comprender un jefe a sus hombres si tan alejado vive de ellos? Creo tan necesario compartir para comprender...

Trabajar en equipo

Claro, este camino recorrido en solitario es poco menos que un callejón sin salida. Es necesario el equipo, es necesario mirar y colaborar — en la medida en que las diversas situaciones lo permitan — todos aquellos que vivimos en la misma inquietud y que buscamos un camino que armonice el cumplimiento de la profesión con la justicia y con la dedicación al mundo obrero.

Este trabajar en equipo se emparenta con otro aspecto del que no he hablado hasta aquí pero que tiene una gran importancia. Y es la dimensión política que una problematicar como la descrita lleva consigo. En estas circunstancias se hace más grave la responsabilidad de los técnicos. Pues cualquier política de desarrollo precisa, para lograr sus objetivos con un mínimo de eficiencia, la colaboración efectiva de técnicos que sean capaces de servir fundamentalmente los intereses sociales. Pero, ¿cómo, santo Dios, aparecerá en nuestro país una colectividad de técnicos al servicio de la promoción obrera y del desarrollo del país? ¿Cuándo, colectivamente, actuaremos movidos por preocupaciones colectivas y no por el mero servicio al dividendo? Pues lo cierto es que tanto en el orden profesional, como social, político y económico el *¿qué puedo hacer yo?* exige, sí, una respuesta personal, pero al mismo tiempo el encuentro con otras respuestas parábolas, para no morir ahogado en un inútil esfuerzo.

ALFONSO CARLOS COJÁN
EL CIERRO — 11

Col·lecció “Enginyers il·lustres”

Transports d'àmbit local: reptes de futur. Recordant l'enginyer Santiagu Rubió i Tudurí,
Barcelona, Associació/Col·legi d'Enginyers Industrials de Catalunya, 2002.
[Coordinat per Glòria Rubió Armangué. Pròleg d'Àngel Llobet i Ferran Ramon, presentació de Ferran Puerta, Manuel Villalante i Josep M. Rovira, amb textos de Joan Tatjer, Sergi Muñoz, Xavier Casas, Pere Macias, Manuel Niño i Glòria Rubió].

Enric Freixa i Pedrals (1911-2002),
Barcelona, Col·legi d'Enginyers Industrials de Catalunya, 2012.
[Coordinat per Francesc Puig Rovira, amb textos de Carles Puig-Pla i Francesc Puig Rovira. L'acte d'homenatge va incloure també intervencions no publicades d'Antoni Giró, Francesc Roure, Joan Vallvé Ribera, Joan Munt i Antoni Freixa].

Estanislau Ruiz i Ponsetí (1889-1967),
Barcelona, Associació d'Enginyers Industrials de Catalunya/Institut Menorquí d'Estudis, 2017.
[Coordinat per Albert Corominas, Guillermo Lusa i Pau Verrié. Pròleg de Miquel Àngel Limón i Jordi Renom, amb textos de Francesc Roca Rosell. L'acte d'homenatge va incloure també intervencions no publicades de Josep Portella Coll i de Xavier Ferré Trill].

Emili Viader i Solé (1872-1943),
Barcelona, Associació d'Enginyers Industrials de Catalunya, 2018.
[Coordinat i redactat per Andreu Galera Pedrosa. Pròleg de Santiago Montero i Jordi Renom. L'acte d'homenatge va incloure també intervencions no publicades de Jordi Renom, Josep Canals, Mireia Fèlix i Carles Viader].

Pompeu Fabra i Poch, enginyer (1868-1948),
Barcelona, Associació d'Enginyers Industrials de Catalunya, 2018.
[Coordinat per Pau Verrié. Presentació de Jordi Renom, introducció de Ramon Garriga, amb textos de Guillermo Lusa, Ton Sales, M. Rosa Mateu, Carles Riba, Jaume Miranda, Mercè Lorente, Josep Amat, Josep M. Rosanas, Teresa Cabré i Jordi Bosser].

Joan Vallvé i Creus (1910-1988),
Barcelona, Associació d'Enginyers Industrials de Catalunya, 2019.
[Coordinat per Pau Verrié. Presentació de Josep Canós i Jordi Renom, amb textos de Guillermo Lusa, Jordi Renom, Joan Vallvé Ribera, Jaume Bassa i Joan Majó].

Ferran Cuito i Canals,
enginyer industrial, polític,
economista i editor
(1898-1973),
Barcelona, Associació d'Enginyers
Industrials de Catalunya, 2020.
[Coordinat per *Guillermo Lusa i Pau Verrié.*
Pròleg de Jordi Renom, amb textos d'Amadeu
Cuito, Guillermo Lusa i Francesc Roca].

Josep Maria Serra Martí,
enginyer industrial al servei de
Barcelona (1927-1991),
Barcelona, Associació d'Enginyers
Industrials de Catalunya, 2021.
[Coordinat per *Pau Verrié.*
Introducció de Pau Verrié, amb textos dels
germans Serra Majem (Rosa, Marc, Lluís,
Mia, Marta i Tere), Joan Anton Maragall,
Pau Verrié, Joan Torres Carol, Rosa Ma
Forcada, Lluís Fontanals Jaumà, Adolf
Cabruja, Alberto Crespán Echegoyen,
Rafa de Cáceres, Aulo Gellio
Magagni i Jordi Renom].

Ferran Casablanca Planell
(1874-1960),
Barcelona, Associació d'Enginyers
Industrials de Catalunya, 2022.
[Coordinat per *Guillermo Lusa.*
Presentació de Jordi Renom, amb textos de
Guillermo Lusa, Esteve Deu i Manel Camps].

Cent anys
del nostre edifici social
(1922-2022)
Barcelona, Associació d'Enginyers
Industrials de Catalunya, 2023.
[Coordinat per *Guillermo Lusa.*
Introducció de Maria Salamero,
amb textos de Guillermo Lusa
i Carlos Ferrater].

Francesc Izard i Bas, *enginyer mecànic*
i hidràulic, polític i banquer
(1872-1957)
Barcelona, Associació d'Enginyers
Industrials de Catalunya, 2023.
[Coordinat per *Guillermo Lusa.*
Presentació de Maria Salamero
i German Palacín, amb textos de Jaume
Barberà, Manel Camps i Jordi Izard].

160 anys

Mirant el futur

Enginyers
Industrials de Catalunya

Enginyers
Industrials de Catalunya